

Journal of International Eastern European Studies

**Journal of International Eastern European
Studies**

Vol. 5, No. 1, Summer 2023

Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi

Yıl. 5, Sayı. 1, Yaz 2023

Sakarya

Haziran 2023

ISSN: 2687-3346

Journal of International Eastern European Studies

Vol. 5 Number 1 Summer 2023

JIEES is a peer-reviewed bi-annual international academic journal, published in Summer (June) and Winter (December). Also a special issue can be published every year. The electronic version of the journal can be read at dergipark.org.tr/jiees. Author guidelines and editorial policies on submission of manuscripts can be found on the same website. JIEES is using plagiarism softwares in order to detect and prevent plagiarism.

Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi

Yıl 5 Sayı 1 Yaz 2023

JIEES, uluslararası hakemli bir dergidir. Yaz (Haziran) ve Kış (Aralık) olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır. Ayrıca bazı zamanlarda özel sayılar yayımlayabilir. Derginin elektronik versiyonuna dergipark.org.tr/jiees adresinden erişilebilir. Dergiye gönderilen makaleler, intihal olaylarının tespiti ve engellenmesi amacıyla intihal tespit programları ile denetlenmektedir.

Sahibi ve Sorumlusu / Owner

Yücel ÖZTÜRK

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/ Editor-in-Chief

Tufan TURAN

Editörler / Editors

Mustafa Öztürk, Mehmet İnbaşı, Mualla Uydu Yücel, Alper Başer

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER/ JİEES İS INDEXED IN

ResearchBib

Google Akademik

Eurasian Scientific Journal Index

Scientific Indexing Services

ASOS indeks

Advanced Sciences Index

Journal of International Eastern European Studies/ Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Yıl/Vol. 5, Sayı/No. 1, Yaz/Summer 2023

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

- 1 **XVIII. Yüzyıldaki Osmanlı-Rus Savaşlarında İsakçı'nın Önemi ve İsakçı'daki Sefer Hazırlık Faaliyetleri**
The Importance of Isakçı in the Ottoman-Russian Wars in the 18th Century and the Expedition Preparation Activities in Isakçı
Ömer Çağatay
- 36 **Миграции и Образование Первого Населения Лесостепи Западной Сибири от Начала до Позднего Бронзового Века**
Migrations and Formation of the First Population in the Forest-Steppe of Western Siberia from the Beginning to the Late Bronze Age
Başlangıcından Geç Tunç Çağına Kadar Batı Sibiryaya Orman-Bozkırlarında Göçler ve İlk Nüfusun Oluşumu
Gülnara Ergan
- 71 **16. Yüzyıl İstanbul'unda Aşkenazlar**
Ashkenazim in 16th Century Istanbul
Vesile Tanınmış
- 96 **Bosna Eyaleti'nde Dubrovniklilerin Karşılaştıkları Problemler ve İlgili Fermanlar (1670-1685)**
Problems Encountered by Ragusans in Bosnia Province and Related Edicts (1670-1685)
Cihan Yemişçi – Hanife Dursun
- 127 **Edirne Âyanı Dağdevirenzade Mehmed Ağa'nın Hayatı ve Muhallefatı**
The Life and Inheritance of the Notable of Edirne Dagdevirenzade Mehmed Aga
Gizem Yılmaz

YAYIN KURULU/ EDITORIAL BOARD

Tasin Gemil, Prof. Dr., Cluj Babeş Bolyai University, Romania.

Rossitsa Gradeva, Prof. Dr., Sofia University, Bulgaria.

Mehmet İnbası, Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Türkiye.

Adnan İsmaili, Prof. Dr., Tetova State University, North Macedonia.

Maria Ressené Ivanics, Prof. Dr., University of Szeged, Macaristan.

Nuri Kavak, Prof. Dr., Sinop Üniversitesi, Türkiye.

Viyaçeslav Stanislavskiy, Prof. Dr., National University of Sciences, Ukraine.

İbrahim Telliöğlu, Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye.

Ferhat Turanlı, Prof. Dr., National University of Kyiv-Mohyla Academy, Ukraine.

Ayşe Üstün, Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Türkiye.

Behçet Kemal Yeşilbursa, Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi, Türkiye.

Alper Başer, Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türkiye.

Sener Bilalli, Assoc. Prof. Dr., International Balkan University, North Macedonia.

Altay Tayfun Özcan, Prof. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Türkiye.

Serkan Yazıcı, Prof. Dr., Sinop Üniversitesi, Türkiye.

Natalia Krolikowska, Assist. Prof. Dr., Warsaw University, Poland.

Cihan Yemişçi, Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türkiye.

DANIŐMA KURULU/ ADVISORY BOARD

Erhan Afyoncu, Prof. Dr., Milli Savunma Üniversitesi, Türkiye.

Feridun M. Emecen, Prof. Dr., 29 Mayıs Üniversitesi, Türkiye.

Vahdettin Engin, Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Türkiye.

Mehmet İnbaşı, Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Türkiye

Yaroslav Kalakura, Prof. Dr., Taras Shevchenko National University, Ukraine.

Ayşe Kayapınar, Prof. Dr., Milli Savunma Üniversitesi, Türkiye.

Orhan Kılıç, Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, Türkiye.

Hakan Kırımılı, Prof. Dr., Bilkent Üniversitesi, Türkiye.

Mehmet Öz, Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Türkiye.

Azmi Özcan, Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Türkiye.

Enis Şahin, Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Türkiye.

Bejtullah Demiri, Assoc. Prof. Dr., International Balkan University, North Macedonia.

Kire Sharlamanov, Assoc. Prof. Dr., International Balkan University, North Macedonia.

Mevludin Ibishi, Assist. Prof. Dr., International Balkan University, North Macedonia.

SAYI HAKEMLERİ/ REFEREES OF THIS ISSUE

- Prof. Dr. Viacheslav Stanislavskiy (Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine)
- Doç. Dr. Mahmut Akkor (Kırkklareli Üniversitesi, Türkiye)
- Doç. Dr. Alper Başer (Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türkiye)
- Doç. Dr. İsmail Bülbül (Mustafa Kemal Üniversitesi, Türkiye)
- Doç. Dr. Alpay Özbirlik (Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Gürbüz Arslan (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Cem Görür (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Dilara Uslu (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Cihan Yemişçi (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Filiz Yıldırım (Fırat Üniversitesi, Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Zafer Yıldırım (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye)
- Öğr. Gör. Dr. Sertuğ Galip İnan (Milli Savunma Üniversitesi, Deniz Harp Okulu, Türkiye)
- Dr. Başak Kuzakçı (Yeditepe Üniversitesi, Türkiye)

Araştırma Makalesi/ Research Article

XVIII. Yüzyıldaki Osmanlı-Rus Savaşlarında İsakçı'nın Önemi ve İsakçı'daki Sefer Hazırlık Faaliyetleri

Ömer Çağatay*

(ORCID: 0000-0001-5068-9705)

Makale Gönderim Tarihi

16.01.2023

Makale Kabul Tarihi

15.02.2023

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Çağatay, Ö., "XVIII. Yüzyıldaki Osmanlı-Rus Savaşlarında İsakçı'nın Önemi ve İsakçı'daki Sefer Hazırlık Faaliyetleri", *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 5/1 (Haziran 2023), 1-35.

APA: Çağatay, Ö. (2023). XVIII. Yüzyıldaki Osmanlı-Rus Savaşlarında İsakçı'nın Önemi ve İsakçı'daki Sefer Hazırlık Faaliyetleri. *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 5(1) (Haziran 2023): 1-35.

Öz

Rusya, Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyılda en fazla mücadele ettiği devletlerin başında gelmekteydi. Daha yüzyılın başında 1711'de Prut ile başlayan mücadele 1736-1739, 1768-1774 ve 1787-1792 savaşlarıyla yüzyılın sonuna kadar devam etmişti. Ruslara karşı girişilen bu savaşların süreleri önceki yüzyıldan farklı olarak daha uzun sürmüştü. Bu durum devletin sefer hazırlığını kapsamlı bir şekilde yapmasına yol açmıştı. Ayrıca sefer dönemlerinde yapılan hazırlıkların bazı yerlerde daha yoğun bir şekilde yapıldığı görülmektedir. Nitekim 18. yüzyıl boyunca Ruslara karşı gerçekleştirilen savaşlarda İsakçı'nın böyle bir rol üstlendiğini görmekteyiz. İsakçı'nın bulunduğu yerin stratejik öneminden dolayı (sağ kol üzerinde bulunması, Tuna Nehri'ne kıyısı olması ve

* Dr., Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ocagatay@bingol.edu.tr.

Ph.D., Res. Assist., Bingöl University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History.

Karadeniz'e yakınlığı vb.) burada her savaş döneminde kapsamlı hazırlıkların yapılmasına yol açmıştır. Bunlar ordunun İsakçı'da toplanması ve bazı durumlarda İstanbul'a dönmek yerine bölgede kışlaması ve ordunun ihtiyacı olan zahirenin inşa edilen ambarlarda muhafaza edilerek ihtiyaç halinde gerekli noktalara sevk edilmesi idi. Bunun yanı sıra İsakçı'nın Tuna kıyısında olması nedeniyle buradaki iskelede gemi inşa ve onarım faaliyetlerinin olması ve son olarak ordunun Tuna Nehri'nden geçmesi için köprü inşasının gerçekleştirilmesi söylenebilir. Yapılan araştırmada ise 18. yüzyılda Ruslar ile yapılan savaşlarda İsakçı'nın Osmanlı ordusu için önemine ve İsakçı'nın bu muharebe dönemlerinde yukarıda ifade edilen özelliklerinden yola çıkarak sefer lojistiği anlamında nasıl bir misyon üstlendiğine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: 18. Yüzyıl, Osmanlı-Rus, Savaş, İsakçı, Sefer Hazırlığı.

The Importance of Isakçı in the Ottoman-Russian Wars in the 18th Century and the Expedition Preparation Activities in Isakçı

Abstract

Russia was one of the states that the Ottoman Empire fought the most in the 18th century. The struggle that started with Pruth in 1711 at the beginning of the century continued until the end of the century with the wars of 1736-1739, 1768-1774 and 1787-1792. The duration of these wars against the Russians lasted longer, unlike the previous century. This situation led the state to make preparations for the expedition more comprehensively. In addition, it is seen that the preparations made during the expedition periods were made more intensively in some places. As a matter of fact, we see that Isakçı played such a role in the wars against the Russians throughout the 18th century. Due to the strategic importance of the place where Isakçı was located (its location on the right arm, its coast to the Danube River and its proximity to the Black Sea, etc.), extensive preparations were made here in every war period. These were the gathering of the army in Isakçı and in some cases wintering in the region instead of returning to Istanbul, and the grain that the army needed was stored in the built warehouses and shipped to the necessary points in case of need. In addition, since Isakçı is on the Danube, it can be said that there will be shipbuilding and repair activities at the pier here, and finally the construction of a bridge for the army to cross the Danube. In the research, the importance of Isakçı for the Ottoman army in the wars with the Russians in the 18th century and the mission of Isakçı in the sense of expedition logistics in this war period, based on the above-mentioned characteristics, were mentioned.

Keywords: 18th century, Ottoman-Russian, War, Isakçı, Expedition Preparation.

Giriş

Aşağı Tuna'nın¹ deltaya yakın kenarında önemli bir geçit noktasında bulunan İsakçı, Prut Nehri'nin Tuna'ya karıştığı yerden 13 mil (26 km), İbrail iskelesinden 10 saat ve İstanbul'a 14 günlük uzaklıkta yer almaktadır². Lokasyon olarak İsakçı'nın güneyinde Babadağı ve Hacıkey/Hacıbey Kışlası, batısında Eflak ve İbrail, kuzeyinde Boğdan ve Yaş, kuzeydoğusunda Kili, Bender ve Özi, kuzeybatısında Dobruca bölgesi ve güneydoğusunda Romanya gibi önemli ve stratejik noktalar yer almaktaydı³. Bulunduğu stratejik konum ve etrafındaki yerlerin öneminden dolayı her dönem devletlerin hâkim olmak istedikleri yerlerden biri olmuştur. Roma döneminde İsakçı'da Keltçe'den gelen Noviodunum⁴ denilen bir yerleşim yerinin olduğu bilinmektedir. Romalıların burada yaptığı kale, Got saldırılarına karşı MS 260'larda yeniden imar edilmişti. İsakçı, Aşağı Tuna bölgesinde stratejik bir geçit noktasında bulunmasından dolayı IX. yüzyıldan itibaren önemi artarken, Bulgarların kuzeye yaptığı saldırılarda burayı üs olarak kullanması sonucu Bizans ile aralarında sorun çıkmasına neden olmuştur. XIII. yüzyılda Moğolların Aşağı Tuna'daki ana karakol

¹ Tuna Nehri'ni doğduğu yerden Karadeniz'e döküldüğü deltaya kadar yukarı, orta ve aşağı şeklinde üç eşit kısımda incelemek mümkündür. Karaorman'dan Bratislava'nın yukarı kesimindeki Devin Geçidi'ne kadar olan alan, Yukarı Tuna olarak isimlendirilmektedir. Orta Tuna havzası, Devin'den Orşova yakınlarındaki Sırp-Romen sınırını oluşturan Demirkapı'ya kadar gelmektedir. Buradan Karadeniz'e kadar olan havza ise Aşağı Tuna'yı oluşturmaktadır. Filiz Yıldırım, *Nazlı Tuna'nın İnce Donanması (18. Yüzyıl)*, Hiper yayın, İstanbul, 2019, s. 37; Mihai Maxim, "Tuna", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul 2012, s. 372.

² Fadimana Fidan, "18. Yüzyılda İstanbul'un ve Ordunun İlaşesinde Tuna İskelelerinin Rolü (1711-1768)", Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kars 2014, s. 44.

³ Bogdan Murgescu, "İsakça", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul 2000, s. 489; Akdes Nimet Kurat, *Prut Seferi ve Barışı*, C. II, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Enstitüsü Yayınları, Ankara 1953, s. 896-97; Fadimana Fidan, "XVIII. Yüzyılda Tuna Nehri Kıyısında Bir Hububat Merkezi: İsakçı Ambarları", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 33, 2022, s. 14.

⁴ İsakçı'nın Bizans dönemindeki adıdır. Akdes Nimet Kurat, *Peçenek Tarihi*, Devlet Basımevi, İstanbul 1937, s. 91-92.

noktalarından biri haline geldikten sonra önemi giderek artmış ve bu tarihten sonra İsakçı adı kullanılmaya başlanmıştı⁵.

İsakçı'nın Osmanlı hâkimiyetine girmesi XIV. yüzyılın sonlarında olmuştu. Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'in Timur'a yenilmesi sonrasında Eflak idarecisi Mircea, Silistre'yle birlikte İsakçı'yı geri almış olsa da 1419'da Çelebi Mehmed döneminde Silistre ve Dobruca bölgesi yeniden Osmanlı idaresine alındı⁶. İsakçı'nın Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra kuzeye yapılan seferlerde lojistik bir üs olarak kullanılması öneminin artmasını sağladı⁷. Sefer zamanlarında İsakçı'da ordunun toplanması⁸, kışlaması⁹, yük ve binek hayvanlarının buraya sevk¹⁰, zahirenin inşa edilen ambarlarda muhafaza edilip ihtiyaç olan yerlere gönderilmesi¹¹, İsakçı'daki kaleye İstanbul'dan cebehâne ve tophâne mühimmatının yollanması¹², Tuna Nehri'ne kıyısı olması sebebiyle iskelesinde gemi inşa ve onarım faaliyetlerinin¹³ yanı sıra köprü yapımında kullanılan tombazların hazırlanması¹⁴ ve ordu geçişinin gerçekleştirilmesi için tombaz köprülerin inşası¹⁵ gibi birçok faaliyet İsakçı'nın sefer ve barış zamanlarında önemli görevler

⁵ Murgescu, "İsakça", s. 489; Kurat, bekçi manasına gelen Sakçı'nın (İsakçı) Noviodunum'dan çevrilmesini ihtiyatlı olmakla birlikte Kumanlar tarafından yapıldığını ifade etmektedir. Akdes Nimet Kurat, *Prut Seferi ve Barışı*, C. I, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Enstitüsü Yayınları, Ankara 1951, s. 270.

⁶ Machiel Kiel, "Silistre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul 2009, s. 203.

⁷ Murgescu, "İsakça", s. 489.

⁸ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emîri III. Ahmed (AE. SAMD. III.), 38/3668, 10-19 Ocak 1712.

⁹ Şem'dânî zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'it-Tevârih*, C. I, Haz. M. Münir Aktepe, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınlar, İstanbul 1976, s. 64.

¹⁰ BOA, Mevkufat Defterleri (D. MKF. d.) 13411, 2 Nisan 1788; BOA, Cevdet Askeriye (C. AS), 748/31488, 18 Mart 1769.

¹¹ BOA, Ali Emîri I. Mahmud (AE. SMHD. I.), 81/5438, 5 Ağustos 1736.

¹² BOA, C. AS. 574/24151, 4 Mart 1788.

¹³ BOA, AE. SAMD. III. 148/17880, 5 Kasım 1710.

¹⁴ BOA, Baş Muhasebe Defterleri (D. BŞM. d.), 2019, 2 Şubat 1737, s. 4; 1737'de İsakçı'da kurulacak köprüde kullanılacak tombaz malzemeleri Boğdan'dan temin edilerek İsakçı'ya gönderilmiş ve tombaz inşası burada gerçekleştirilmiştir. BOA, C. AS. 1203/53871, 8 Şubat 1737; BOA, Cevdet Bahriye (C. BH.), 149/7115, 7 Kasım 1736.

¹⁵ BOA, Topkapı Sarayı Müze Arşivi Evrakı, (TS. MA. e.), 879/46, 2 Mart 1737.

üstlendiğini göstermektedir. Ancak Beserabya'nın¹⁶ Ruslar tarafından işgaliyle İsakçı'nın stratejik önemi kaybolmuş ve kaza merkezi olmaktan çıkıp nahiyeye hüviyetine kavuşmuştu. 1878'de Dobruca'nın tamamı gibi İsakçı'nın da Romanya idaresine bırakılması Osmanlı hâkimiyetini sona erdirmişti¹⁷. Bu çalışmamızda 18. yüzyılda Osmanlı-Rusya arasında gerçekleşen 1711, 1736-1739, 1768-1774 ve 1787-1792 savaşlarında İsakçı'daki sefer organizasyon faaliyetlerinin yanı sıra İsakçı'nın harp dönemlerindeki önemi üzerinde durulmuştur.

İsakçı'nın Sahra ve Kışlak Özelliği

Osmanlı kara ordusunun önemli bir sınıfını oluşturan kapıkulu askerleri, devlet merkezinde oturdukları için savaştan önce belirlenen yerde toplanması kolaylıkla gerçekleşirken, merkezden uzak olan tımarlı sipahi ve diğer birliklerin askeri sahralarda toplanmaları girift bir hâl almaktaydı. Bunun için özellikle eyaletlerden katılan birliklerin toplanıp orduya katılmaları yoğun çaba gerektirmekteydi¹⁸. Savaş kararıyla merkez ve eyaletlerdeki idarecilere genellikle kış aylarında yazılan emirlerde birliklerin belirtilen noktalarda orduya katılmaları istenirdi. Olağan seferlerde baharın başlangıcını temsil eden 21 Mart'ta (Nevrûz) tuğ çıkarılır ve merkez ordusu İstanbul'dan hareket ederdi. Ordu nevrûzda İstanbul'dan ayrılacaksa, taşradaki kuvvetlerin nevrûzda yerlerinden ayrılarak Rûz-ı Hızır denilen 23 Nisan'da orduya katılmaları emredilirdi. Ancak ordunun daha erken bir tarihte İstanbul'dan çıkması hesaplanmışsa eyalet askerinin Nevrûz-ı Sultânî ya da Nevrûz-ı Firûz¹⁹ olarak ifade edilen ilkbaharda orduya katılmaları yönünde emir gönderilirdi²⁰.

¹⁶ Tuna, Prut ve Dinyester nehirleri ile Karadeniz arasında kalan bölgedir; Ukrayna/Moldova. Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü*, Haz. Ali Coşkun vd, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2020, s. 90.

¹⁷ Murgescu, "İsakça", s. 489.

¹⁸ Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu 1715 Mora Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik*, Kronik Yayınları, İstanbul 2018, s. 208.

¹⁹ BOA, Bab-ı Asafi Mühimme Defterleri (A. DVNS. MHM. d.), 142, 2-11 Şubat 1737, s. 171, h.870; BOA, Bab-ı Asafi Hadariye Defterleri (A. DVNS. HADR. d.), 5, 3-12 Mart 1737, s. 28.

²⁰ Mehmet Yaşar Ertaş, "Osmanlı Savaş Organizasyonunun Zorlu Bir Süreç: Ordunun Toparlanması", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 19, İstanbul 2008, s. 213.

Osmanlı ordusu batıya yaptığı seferlerde ilk toplanma yeri olan Davud Paşa Sahrası'nın²¹ yanı sıra sefer güzergâhına göre Edirne²², Sofya, Niş²³, Babadağ²⁴ ve İsakçı²⁵ gibi önemli noktalarda konaklardı. Hâliyle bu yerlerin seçilmesinde bazı faktörler etkiliydi. Bu yerlerin tercih edilmesinde ordunun yürüyüş güzergâhındaki ana yollar, önemli kavşak noktaları²⁶, su alanları²⁷ ve nehirlere yakın yerler²⁸ ile çayır ve otlak alanlarının yoğun olduğu yerler etkili olmuştur²⁹.

İsakçı'nın belirtilen özelliklere sahip olması 18. yüzyılda kuzeye yapılan seferlerde ordunun toplandığı önemli noktalardan biri haline gelmesinde etkili olmuştur³⁰. Mesela Prut Seferi için hazırlıklara başlayan Osmanlı yönetimi Rumeli Valisi Abdi Paşa'ya, idaresindeki askerlerin yanı sıra Rumeli eyaletindeki tımar ve zeamet erbabıyla birlikte rûz-ı hızırda İsakçı sahrasında orduya katılması yönünde birçok kez emir göndermişti³¹. Ayrıca Paşa sancağındaki sağ ve sol kol alaybeyleriyle Köstendil, Selanik, Tırhala, Avlonya, Yanya, Delvine, Ohri, İlbasan, Üçhisar, Vulçitrin, İskenderiye, Prizren ve Dukakin gibi birçok sancak alaybeylerinin İsakçı sahrasında orduya katılmaları emredilmişti³². Kocaeli sancağındaki yerel idarecilere ve kadırlara yazılan emirde Anadolu'nun sağ, sol ve orta kollarında olan yeniçeri serdarlarına, kendi idareleri altındaki askerler ile nevrûz-ı firûzdan önce

²¹ Abdülkadir Özcan, "Davud Paşa Sahrası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul 1994, s. 44-45.

²² BOA, A. DVNS. MHM. d. 119, 20-30 Aralık 1711, s. 66, h. 347; BOA, A. DVNS. MHM. d. 125, 5-15 Kasım 1716, s. 495, h. 497.

²³ BOA, A. DVNS. MHM. d. 125, 13-22 Şubat 1717, s. 177, h. 688; BOA, A. DVNS. MHM. d. 145, 10-20 Nisan 1738, s. 95, h. 427.

²⁴ BOA, AE. SAMD. III. 120/11760, 19-28 Şubat 1711.

²⁵ BOA, A. DVNS. MHM. d. 119, 30 Aralık 1711, s. 97-98.

²⁶ İfade edilen sahralar genellikle ordunun yürüyüş güzergâhındaki kollar üzerinde yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nde Anadolu ve Rumeli'deki sağ, sol ve orta kollar için bkz. Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, İlgî Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2014.

²⁷ Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s. 54, 57.

²⁸ BOA, C. AS. 813/34534, 19 Mayıs 1770.

²⁹ BOA, C. AS. 781/33071, 8 Mayıs 1739.

³⁰ Mehmet İnbaşı "Osmanlı-Lehistan Harplerinde Sefer Yolu ve Tuna Nehrinin Stratejik Önemi (XVII. Yüzyıl)", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti, Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri*, C. II, İstanbul 2011, s. 487.

³¹ BAO, AE. SAMD. III. 38/3668, 10-19 Ocak 1712.

³² BOA, A. DVNS. MHM. d. 119, 30 Aralık 1711, s. 97-98.

İsakçı'da olmaları gerektiği birçok defa bildirilmişti³³. Anadolu ve Rumeli'den gelen askerin İsakçı'da toplanmasının birkaç nedeni bulunmaktaydı. Örneğin İsakçı'nın Tuna Nehri kıyısında olması sebebiyle askere ihtiyaç duyulması durumunda gemilerle sevki kolay gerçekleşmekteydi. Yine İsakçı'nın sağ kol üzerinde bulunması ve burada önemli bir askeri menzilin varlığı etkili olan nedenlerdendi. Çünkü menzillere stoklanan zahire, askerin beslenmesi için oldukça önemliydi. Bunların dışında her sefer döneminde İsakçı'da ambarların hazırlanması ve zahirenin depolanması ordunun toplanmasında etkili olan unsurlardandı. Sağladığı bu avantajlarından ötürü her seferde ordunun ihtiyacı olan zahire³⁴ ve yük hayvanları İsakçı'ya gönderilmişti³⁵.

Osmanlı Devleti'nin kuzeye yaptığı seferlerde İsakçı, ordunun toplanma yeri olmasının yanında kışlak olarak da kullanılmaktaydı. Kışlağın sözlükteki anlamı konar-göçerlerin kışın konakladıkları yer olarak ifade edilmektedir³⁶. Ancak uzun süren bazı savaşlarda askeri ve siyasi nedenlerden dolayı Osmanlı ordusu merkeze ya da eyaletlere dönmek yerine bölgede uygun yerlerde kışlamaktaydı. Osmanlı askeri literatüründe kışlak olarak geçen bu uygulama, aynı zamanda devletin sefer dönemlerindeki en önemli problemlerinden birini teşkil etmekteydi. Çünkü kış şartlarında uzun süre boyunca kalabalık ordunun beslenme ve barınması probleme neden olacağı gibi toplumsal huzursuzluğu da beraberinde getirmekteydi. Keza kalabalık birliklerin kışlak olarak belirlenmiş kaza veya şehrin etrafında toplanması bölge insanını güç durumda bırakabilirdi. Bu problemlerden dolayı bir yerin kışlak olarak belirlenmesinde o yerin askeri birliklerin beslenme ve barınma gibi talepleri karşılayabilecek kapasitede olması, sınır bölgelerinin güvenliğini sağlayacak bir konumda olması ve ordunun iâşe ve ikmalinin düzenli bir şekilde

³³ BOA, A. DVNS. MHM. d. 144, 21-29 Nisan 1737, s. 100, h. 282.

³⁴ BOA, Ali Emîrî III. Mustafa (AE. SMST. III.), 144/11341, 12 Ocak 1770.

³⁵ BOA, AE. SAMD. III. 167/16357, 24 Kasım 1711, Vrk. 1-2; BOA, AE. SMST. III. 300/23998, 1 Aralık 1768; BOA, C. AS. 1026/45002, 1 Mart 1769.

³⁶ Osman Gümüüşçü, "Yaylak ve Kışlak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. Ek-2, Ankara 2019, s. 669.

gerçekleştirilebilmesi için kara ve su yolları üzerinde bulunması gerekirdi³⁷.

Batiya yapılan seferlerde bu özelliklere sahip yerlerden biri de İsakçıydı. Mesela 1736 Haziran'ında İstanbul'dan hareket eden ordu, Ağustos başlarında İsakçı sahrasına varmıştı³⁸. Ancak ordu İsakçı'ya vardığında, Ruslar Azak Kalesi'ni işgal ettiği gibi³⁹ Kırım yarımadasını da harap etmişti⁴⁰. Bunun üzerine ordugâhta yapılan meşveret sonucunda ordunun İstanbul'a dönmesi yerine civar yerlerde kışlaması kararlaştırılmıştı. Böylece vezir-i azam Babadağı'nda, dört bölük askeri Kefe'de, yeniçeri ve cebecilerin bir miktarı Babadağı'nda geri kalanı Kili, İbrail ve İsmail Geçidi'nde, Bosna levendi ile eyalet askeri Boğdan'da kışlarken, topçu ve arabacılarının İsakçı'da kışlamasına karar verilmişti⁴¹. Neticede İsakçı'nın stratejik öneminden dolayı 1736-1739 Osmanlı-Rus savaşlarında birlikler İstanbul'a dönmek yerine kışı burada geçirmişti.

İsakçı'da Ambar İnşası

Osmanlı sefer organizasyonunun önemli meselelerden biri, ordu zahiresinin sağlıklı ve güvenli bir şekilde muhafaza edilmesiydi. Sefer dönemlerinde zahirenin muhafaza edildiği ambar ya da mahzenlerin yeterli gelmemesi üzerine yeni ambarlar hazırlandığı gibi bazen de şahıslara ait ambar, ahır, çiftlik ve avlular kiralanırdı⁴². Ayrıca hava durumu, nakliye koşulları ve kıtlık gibi olağandışı durumlardan dolayı zahirenin temin edilememesi orduyu zor durumda bırakabilirdi⁴³. Bundan dolayı Osmanlı yönetimi seferlerden önce nüzul, sürsat ve

³⁷ Mehmet Yaşar Ertaş, "Osmanlı Seferlerinde Olağandışı Bir Kışlak: Kastamonu", *OTAM, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 2005, s. 138.

³⁸ Subhî Mehmed, *Subhî Tarihi Samî Şâkir Tarihleri ile Birlikte 1730-1744*, Haz. Mesut Aydın, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 302.

³⁹ *Mür'it-Tevârih*, C. I, s. 44.

⁴⁰ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s. 477.

⁴¹ *Mür'it-Tevârih*, C. I, s. 64.

⁴² Mehmet Yaşar Ertaş, "XVIII. Yüzyıl Başlarında Rumeli'deki Menzillerin Askeri Fonksiyonları", *Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, 1997, s. 95.

⁴³ Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, Çev. M. Tanju Akad, Homer Yayınları, İstanbul 2007, s. 121.

mübâyaa (satın alma) yoluyla temin ettiği zahireyi, uygun yerlerde mevcut olan ya da inşa edilen ambarlarda muhafaza ederken, buraların savaş ve barış dönemlerinde sürekli olarak zahire ile dolu olmasına özen gösterirdi⁴⁴. Nitekim sefer zamanlarında inşa edilen veya mevcut olan ambarların varlığı savaşın seyri için hayati bir öneme sahipti. Bu ikmal noktaları sayesinde sefer dönemlerinde ordunun iâşe tedariki kolaylıkla gerçekleştirilmekteydi. Çünkü zahirenin stoklandığı bu ambarlar, Karadeniz ve Tuna Nehri gibi suyollarına yakın yerlerde kurulduğu için ordunun iâşe konusunda problem yaşamamasının önü alınmaktaydı⁴⁵.

18. yüzyıldaki 1711, 1736-1739, 1768-1774 ve 1787-1792 seferlerinin her birinde İsakçı'da ambar inşa ve tamir faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. 1711'deki Prut Seferi'nin hazırlığı kapsamında İsakçı'da biri büyük diğeri küçük olmak üzere iki zahire ambarı hazırlanmıştı. Büyük ambarın uzunluğu 92 m, genişliği 17 m iken, küçük olanın uzunluğu 36 m, genişliği ise 12,5 m idi. İnşa edilen iki ambar, erzak getiren gemilerin rahatça yüklerini boşaltacakları ve boşaltılan yüklerin kısa sürede taşınabileceği iskeleye ve İsakçı Köprüsü'ne yakın yerlere kurulmuşlardı. Ayrıca ambarlar, Tuna Nehri'nin kış ve bahar aylarındaki su taşkınlarına karşın kıyıya yakın fakat olabildiğince yüksek yerlere inşa edilmişlerdi⁴⁶.

1736-1739 savaşlarında da İsakçı'da geniş çaplı zahire ambarı inşası ve onarım faaliyetleri meydana gelmişti. Ambarın inşası için İsakçı bina emini Abdi Ağa görevlendirilmişti. Abdi Ağa göreve geldikten sonra ambarın yapımı için bir masraf defteri tutmuş ve malzemeler ile yapımda çalıştırılacak işçi gruplarını detaylı bir şekilde kaydetmişti. Deftere göre yapılacak ambarın uzunluğu yaklaşık 112.5 m (150 zirâ)⁴⁷,

⁴⁴ Ömer İşbilir, "Osmanlı Ordularının iâşe ve İkmali: I. Ahmed Devri İnan Seferleri Örneği", *Türkler*, C. 10, Ed: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Saim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 152.

⁴⁵ Fidan, "XVIII. Yüzyılda Tuna Nehri Kıyısında Bir Hububat Merkezi: İsakçı Ambarları", s. 24.

⁴⁶ Hakan Yıldız, *Haydi Osmanlı Sefere! Prut Seferinde Organizasyon ve Lojistik*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s. 181.

⁴⁷ Osmanlı Devleti'nde mimar ve çarşı arşını olmak üzere iki çeşidi olan zirâ 1841'den sonra ortalama 75 cm olarak kabul edilmiştir. Mehmet Erkal, "Arşın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1991, s. 412.

eni 30 m (40 zirâ) idi. Büyüklüğü itibariyle 1711'de hazırlanan büyük ambar ile kıyaslandığında daha kapsamlı olan bu ambarın yapımında 200 neccar, 100 baltacı ve 500 ırgat çalıştırılırken, kullanılan malzeme ve işçiler için 6.000 kuruş harcama yapılmıştı⁴⁸.

Ordunun besin maddelerinden olan buğday, un, arpa ve peksimet gibi hububat ve yiyecek maddelerinin bozulmadan uzun süre korunması için ambarlarda muhafaza edilmeleri gerekirdi. Çünkü zahirenin yağmur ve kar gibi iklim olaylarından zarar görmemesi için ambar üstlerinin örtülmesinin yanı sıra birbirine karışmaması için her bir ürün ayrı bölmelerde depolanırdı. Mesela İsakçı'da yapılan büyük ambarda depolanan ürünlerin her biri için ayrı bölmeler oluşturularak karışmaları önlenmişti. Hazırlanan ambarın yapımında çalıştırılan işçiler ile kullanılan malzemeler için 74.389 akçe harcanmıştı⁴⁹. Ayrıca ordunun bahar dönemine kadar İsakçı'da konaklayacak olması ve ihtiyaç duyulması halinde kale ve seraskerlere zahirenin gönderilmesi için İsakçı'da inşa edilen büyük ambarın yeterli gelmeyeceği düşünülmüş ve küçük bir ambarın daha yapılması kararlaştırılmıştı. Tutulan masraf defterine göre bu ambar için 350 adet ihlamur kiriş, 320 adet talya tahtası, 4.500 adet Belgrad tahtası, 25.000 adet kaplama tahtası, 90.000 adet kaplama çivi, 13.000 adet tahta çivi ve 720 adet çeşitli ebatlarda çivi kullanılmıştı. Bu malzemelerin dışında 52 neccar, 65 amele, 2 mutemet ve 1 kâtip 18 gün boyunca vazifelendirilirken, malzeme ve işçiler için toplam 168.168 akçe ödenmişti⁵⁰.

Aynı şekilde 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşlarında İsakçı'da zahirenin depolanması için ambar yapılmıştı. İnşa edilen ambarın uzunluğu 112.5 m (150 zirâ), eni 30 m (40 zirâ) idi. Ambarın inşası için binlerce tahta, sütun ve ağaca ihtiyaç duyulurken, bunlardan 1.000 adet balvan tahtası, 5.700 adet talya levhası ve 2.600 adet kereste Boğdan'dan, 80 adet büyük vürdinar ve 160 adet orta vürdinar

⁴⁸ BOA, D. BŞM. d. 2008, 25 Aralık 1736, s. 2; Ayrıca ücretleri Boğdan cizyesi gelirinden karşılanmak üzere 150 cerahorun gönderilmesi istenmişti. BOA, AE. SMHD. I. 6/377, 8 Şubat 1737.

⁴⁹ BOA, C. AS. 881/37852, 13 Mayıs 1736.

⁵⁰ "... İsakçı'da vâki mîri ambar-ı kebîrin kurbünde aceleten ve müceddeden zahire vaz için binâ olunan ambarı sagîrin...", BOA, C.AS. 885/38028, 30 Nisan 1737, Vrk. 2; BOA, C. AS. 620/26170, 4 Kasım 1736.

(kereste)⁵¹ Eflak'tan gönderilirken⁵², kesim ve nakliye ücretleri bu yerlerin cizyelerinden karşılanmıştı⁵³. Ancak bir müddet sonra ambarın iç ve dışındaki kiriş, tahta, direk ve sütunlarda kırılmalar meydana gelince tamiri gerekmiş ve bunun için 598 kuruş harcama yapılmıştı⁵⁴. Başka bir belgede yine ambarın tamirine dair geniş bilgiler yer almaktadır. 26 Ağustos 1769 tarihli belgede İsakçı'daki ambarın tamiri için 2.500 adet Belgrad tahtası, 290 adet ıhlamur ve meşe kiriş, 15.500 adet kaplamalık ince tahta, 180 adet ıhlamur tahtası ve 30.000 adet kaplama çivisi kullanılmıştı. Ayrıca 1.050 neccar, 450 cerahor, 3 mutemet, 1 kâtip ve 1 neccar halifesi 30 gün boyunca çalıştırılmış ve malzemeler ile işçiler için 48.245 akçe harcanmıştı⁵⁵.

1787-1792 savaşlarının sefer hazırlığı kapsamında hazırlanan keşif defterine göre İsakçı'da hazırlanan ambar beş gözlü ve saz örtülü olup, bu ambarın uzunluğu 33.75 m (45 zirâ), genişliği 18 m (24 zirâ) ve yüksekliği ise 4.12 m (5.5 zirâ) idi. Hazırlanan ambarın her bir zirâsı (bir zirâ yaklaşık 75 cm)⁵⁶ için 450'den 486.000 akçe harcanmıştı. Yapımında gürgen kazık, duvarlara boyunduruk kiriş, meşe döşeme tahtası ve birçok çivi çeşidi kullanılırken, 40 gün boyunca 30 neccar, 50 amele ve 3 mutemet vazifelendirilmişti⁵⁷. İsakçı'da inşa olunan bir adet yeni ambarın dışında eski ambarın onarıldığı belirlenmiştir. Burada ise 15 neccar ve 20 amele 30 gün boyunca tamir işinde istihdam edilmiş ve bunlara 2.000 kuruş verilmişti.

İsakçı'nın Tuna Nehri'ne ve Karadeniz'e kıyısı olmasından dolayı burada depolanan zahirenin her savaş döneminde ihtiyaç duyulan kale ve seraskerlere gönderildiği saptanmıştır. 1736'de Bender seraskeri Şahin Mehmed Paşa'nın maiyetinde olan askerin tayinatına verilmek üzere İsakçı ambarında mevcut olan 30.000 kile buğday⁵⁸ ile 1.000 kile

⁵¹ Vürdinar bir kereste türüdür. Temel Öztürk, *Osmanlıların Kuzey ve Doğu Seferlerinde Savaş ve Trabzon*, Serander Yayıncılık, Trabzon 2011, s. 281.

⁵² BOA, C. AS. 820/34874, 5 Ekim 1768, Vrk. 1-2.

⁵³ BOA, C. AS. 747/31415, 9 Ekim 1768.

⁵⁴ BOA, AE. SMST. III. 255/20410, 6 Mayıs 1769.

⁵⁵ Tamirde kullanılan malzemelerin ayrıntılı bilgisi için bkz. BOA, C. AS. 640/26935, 29 Temmuz 1769.

⁵⁶ Erkal, "Arşın", s. 412.

⁵⁷ BOA, C. AS. 368/15246, 5 Haziran 1787.

⁵⁸ Osmanlı Devleti'nde 1 kile buğday 25,656 kg'a tekabül ederdi. Ayrıca kilenin ağırlığı ürünün cinsine göre değişiklik gösterirdi. Mesela 1 kile un 25,656, 1 kile arpa 22,25 ve

peksimetin Bender tarafına sevki için ordudaki deve ve beygirlerin kullanılması emredilmişti⁵⁹. Sefer öncesinde de kalelerde olan askerin zahire sıkıntısı yaşamaması için zahirenin ambarlardan sevk edildiği görülmektedir. 1768-1774 savaşları öncesinde Sohüm ve Soğucak kalelerini muhafazada görevli askerler için 6.000 kile buğday gemilerle nakl olunurken, bunların nakli için 56.000 akçe verilmişti⁶⁰. Yine aynı savaş döneminde İbrail ordusu için 500 kantar peksimet ile 1.500 kile arpa İsakçı ambarından yük hayvanlarına yüklenerek İbrail'e yollanmıştı⁶¹. Aynı şekilde 1787'de ordunun İsakçı sahrasına vardığında zahire konusunda sıkıntı yaşamaması için İsakçı ambarlarından 100.000 kile buğdayın ordu hizmetine sunulması istenmişti. Ancak ambarda mevcut olan buğdayın un haline getirilerek dağıtılması için öncelikle değirmenlerde öğütülmesi gerekirdi. Nitekim 100.000 kile buğdayın her bir kilesi dörder akçeden İsakçı ve İsmail'deki değirmenlerde öğütülmüş ve 400.000 akçe ödenmişti. Öğütülen buğday un haline getirildikten sonra orduya nakli için 20.000 çuval satın alınmış ve çuval

1 kile pirinç 12,828 kg'a karşılık gelirdi. Walther Hinz, "İslam'da Ölçü Sistemleri", Çev. Acar Sevim, *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 5, 1989, s. 51.

⁵⁹ BOA, C. AS. 885/38020, 12 Eylül 1736; BOA, AE. SMHD. I. 89/6100, 11 Eylül 1736; Yine 1736-1739 savaşları öncesinde yapılan hazırlıklar kapsamında İsakçı ambarında mevcut olan 5.000 kantar peksimet Hotin muhafazasında olan askerin tayinatı için sevk olunmuştu. BOA, AE. SMHD. I. 21/1258, 16 Kasım 1735; BOA, AE. SMHD. I. 105/7510, 11 Ağustos 1735; İsakçı'nın yanı sıra Bender de XVIII. yüzyıldaki Osmanlı-Rus savaşlarında etkin bir rol oynamıştır. Mesela 1768-1774 savaşlarında Bender'in üstlendiği rol için bkz. Cengiz Fedakar, "1787-1792 Osmanlı Avusturya, Rus Savaşları'nda Bender Kalesi", *Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013, s. 382-393.

⁶⁰ BOA, AE. SMST. III. 223/17608, 16 Ekim 1767; Ayrıca Faş ve Sohüm kalelerindeki cebeciler için İsakçı ambarından 252 kile buğday sefinelerle gönderilmişti. BOA, AE. SMST. III. 76/5659, 21 Ekim 1767

⁶¹ BOA, AE. SMST. III. 346/27841, 25 Mayıs 1770; Yine İbrail muhafızı ve Boğdan seraskeri olan Abdi Paşa'nın idaresinde olan 5.000 piyade ile 3.000 süvarinin 20 günlük tayinatları için İsakçı ambarından 20.000 kıyye peksimet ve 15.000 kile arpa 325 yük arabasına tahmil olunarak irsal olunmuştu. BOA, AE. SMST. III. 77/5730, 25 Mayıs 1770; Ayrıca Hakan Engin tarafından, XVIII. yüzyılın başından XIX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar geçen sürede kuzeye yapılan savaşlarda İbrail'in stratejik, askeri ve mali önemine dair yapılmış çalışma için bkz. Hakan Engin, "Tuna Savunma Hattında Bir Osmanlı İstihkâmı: Askeri ve Mâli Yönleriyle İbrail Kalesi'nin Organizasyonu (1711-1829)", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Edirne 2022.

başına 30, toplamda da 600.000 akçe ödeme yapılmıştır. Böylelikle hem buğdayın değirmenlerde öğütülmesi hem de orduya sevki için hazineden 1.000.000 akçe yani 8.333 kuruş harcama yapılmıştır⁶².

İsakçı'da Zahirenin Depolanması ve İhtiyaç Olan Noktalara Sevki

Osmanlı Devleti'nin savaş dönemlerinde üzerinde durduğu en önemli meselelerden biri ordu iaşesini temin etmektir. Sayıları yüzbinleri bulan insan ve hayvan unsurunu besleyebilmek için yüklü miktarda zahireye ihtiyaç duyulurdu⁶³. Osmanlı'nın zahire temini için yaptığı düzenlemeler ise oldukça detaylıdır. Devletin modern dönem öncesindeki lojistik faaliyetlerinin, taktiklerden daha önemli olduğunu göstermektedir⁶⁴. Bunun için sefer öncesinde merkez ve taşra arasında koordineli bir sistem ağı kurulmuştu⁶⁵. Bu ağ sayesinde ordunun geçiş güzergâhı üzerindeki menziller ile ambar, mahzen, avlu ve çiftlik gibi yerlere depolanan zahire nüzul, sürsat ve iştirayla temin edilir ve ihtiyaç halinde orduya dağıtılırdı⁶⁶. Nitekim ordu için önemli yerlerden biri olan İsakçı'da da her sefer döneminde iaşenin hazırlanması hususunda önemli gelişmeler yaşanmıştı. Örneğin 1787-1792 savaşları öncesinde İsakçı'da zahire durumunun kontrol edilip defterdarın bilgilendirilmesi, ambarlardaki ürünlerin ordu için ne derece önemli olduğunu ispatlamaktadır. Bu emirden sonra İsakçı ambarındaki zahirenin mevcudu tespit edilmiş ve buna ilaveten Zıştovi, Rusçuk, Silistre, Niğbolu, Boğdan ve Eflak'tan 400.000 kile buğday, 67.045 kile un ve 611.050 kile arpa satın alınarak depolanmıştı⁶⁷.

⁶² BOA, C. AS. 924/39944, 17 Kasım 1787.

⁶³ Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s. 123.

⁶⁴ Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, s. 116-117.

⁶⁵ Bekir Gökpinar, *Tuna Ötesine Son Sefer Varadin 1716*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 291; Tahir Sevinç, *Sultanın Son Seferleri 1695 ve 1696 Avusturya Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, İdeal Kültür ve Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 298.

⁶⁶ Zahirenin temininde kullanılan nüzul, sürsat ve iştiray usulleri için bkz. Ömer İşbilir, "XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İlaş, İkmâl ve Lojistik Meseleleri", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996, s. 15-33; Ömer İşbilir, "Nüzul", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul 2007, s. 311-312; Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar Kamanıçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2004, s. 219-223.

⁶⁷ Ayrıca İsakçı ambarında mevcut olan zahirenin miktarı için bkz. "Şimdiye dek İsakçı ambarlarına tertip ve mübâyaası ferman olunan ecnas-ı zehâirin miktarına bakılıp

18. yüzyıl boyunca gerçekleşen Osmanlı-Rus savaşlarından önce, İsakçı İskelesi'ne zahire sevkiyatının yapılması ile bu emtianın İsakçı ambarlarında muhafazası ve buradan ilgili yerlere aktarılması İsakçı'nın zahire toplama merkezi olarak kullanıldığını göstermektedir. Örneğin 1736 yılındaki seferden dönen Osmanlı ordusunun, İstanbul'a gitmek yerine İsakçı ve Babadağı kışlaklarında kalması uygun görülmüştü. Askerin besin ve ordudaki hayvanların yem ihtiyacı için İsakçı ambarlarına büyük oranda malzeme aktarılmıştı. Bahar mevsimine kadar kışlaklarda kalınacağından, bölgeye 1.830.000 kile arpa, 256.000 kile un, 61 kile has un ve 108.000 kantar saman sevkiyatının yapıldığı görülmektedir. Bu yüklü miktardaki malların yalnızca İsakçı ve Babadağı kışlaklarında değil, aynı zamanda Kili, İsmail Geçidi ve Boğdan'a gönderilen birlikler için de kullanıldığı düşünülmektedir⁶⁸.

1768-1774 Osmanlı-Rus savaşları sırasında İsakçı ambarlarına ciddi miktarda zahire sevk edilmişti. Mesela 1768'de Hazergad, Zıştovi, Alakilise ve Eskicuma kadılarına yazılan emirde, Rusçuk iskelesinde yeni mahsulden 50.000 kile buğdayın satın alınması ve alınan buğdaydan 20.000 kantar peksimet yapılarak İsakçı ambarına konulması istenmişti⁶⁹. 1768 tarihli başka bir belgede Niğbolu kadısına yazılan emirde, ihtiyaç olması halinde serhad kalelerine gönderilmesi için Niğbolu, Lofça, İvraca ve Rahova kazalarından 16.250 kile buğdayın, 6.850 kile unun, 9.300 kile arpanın Niğbolu iskelesine nakli emrolunmuştu⁷⁰. Ayrıca zahire alınacak yerlerden halkın zor durumda

kadar kifayede midir değil midir bâdel tashih iktizâsına göre hareket olunmak için defterdar efendiye havale olunacağı.", BOA, C. AS. 1157/51489, 6 Mart 1787.

⁶⁸ Mesela: Bu zahirelerin hangi kazalardan alındığının ayrıntılı bilgisi için bkz. BOA, D. MKF. d. 29272, 25 Mart 1736 ile 8 Kasım 1736, s. 2-7; BOA, D. MKF. d. 29175, 6 Temmuz 1736, s. 14; BOA, C. AS. 540/22622, 16 Eylül 1736; Mür'it-Tevârih, C. I, s. 64.

⁶⁹ Peksimetin nakli için ise 20.000 adet çuvalın alınması emredilmişti. Buna göre her bir kantar peksimet için bir çuval kullanılmıştı. Bir peksimetin yaklaşık 56 kg olduğu hesap edilirse, ortalama bir çuvalın kapasitesi 50-60 kg arasındadır. BOA, C. AS. 1215/54490, 10 Eylül 1768.

⁷⁰ "Niğbolu kadısına hüküm, sen ki mübâyaacı, mûmâ-ileyhsin. İsakçı ambarlarında hıfz ve mevcut ettirilip lede-l-iktiza bazı serhad kal'alarına sevk ve tesyir ettirilmek için Niğbolu iskelesine nakl ettirilmek üzere..."", BOA, C. AS. 1103/48755, 17 Eylül 1768; Yine başka tarihli bir belgede, Zıştovi, Tırnova ve Hotaliç kadılarına ve Zıştovi mübâyaacısı Ali'ye yazılan emirde, bu kazalardan 28.000 kile buğday, 10.500 kile un ve 16.500 kile arpanın mübâyaa olunarak İsakçı ambarına sevki istenmişti. BOA, C. AS. 283/11773, 5 Ekim 1768.

bırakılıp mağdur edilmemesi için durumlarına göre alınması emredilmişti⁷¹. Yine savaşın devam ettiği göz önünde bulundurularak Boğdan voyvodasına İsakçı'da yüklü miktarda zahire biriktirmesi gerektiği izah edildikten sonra Boğdan'dan 50.000 kile buğdayın, 30.000 kile unun ve 50.000 kile arpanın tedarik edilmesi ve nakliye ile zahire ücretlerinin Boğdan cizyesi gelirinden verilmesi bildirilmişti⁷². Buradan anlaşılacağı üzere Tuna Nehri kıyısındaki yerleşim yerleri ile İsakçı yakınındaki kaza ve sancaklar, savaş dönemlerinde zahirenin temini ve sevki konusunda önemli vazifeler ifa etmişlerdi.

Aynı şekilde 1770 baharında Osmanlı ordusundaki hayvanların İsakçı sahrasına vardığında beslenmede sıkıntı yaşamaması için Varna, Balçık, Mankalya ve Pazarcık kazalarından 100.000 kile arpanın satın alınarak Balçık ve Varna iskelelerine ve oradan gemilerle İsakçı ambarlarına nakli bildirilmişti. Bu emrin yanı sıra Varna, Balçık ve Mankalya iskelelerindeki ambarlarda mevcut olan 64.000 kile arpa, Tuna sahillerindeki gemilere yüklenerek 5-10 gün içerisinde İsakçı'ya gönderilmesi emredilmişti⁷³. Ayrıca İstanbul'dan Mahmud Reis'in gemisine 5.268 kile arpa ile 1.003,5 kile un tahmil olunup İsakçı'ya sevk edilmişti⁷⁴. İsakçı ambarlarına sevk edilen zahire arasında askerin tükettiği ekmeğin haricinde uzun süre bozulmadan kalabilen peksimet de bulunmaktaydı. 1768-1774 savaşları sırasında İsakçı ambar emini olan Hatibzade el-hac Ahmed'e yazılan emirde, İsakçı ambarlarında hıfz ettirilmek ve bazı sınır kalelerine sevk olunmak üzere İsakçı, Hırsova, Babadağı, Maçın ve İbrail kazalarından 25.000 kile buğdayın satın alınması ve bundan 10.000 kantar peksimetin pişirilerek İsakçı ambarına gönderilmesi istenmişti⁷⁵. Satın alınan 25.000 kile buğdaydan 10.000 kantar peksimet imal edildiğine göre 2,5 kile buğdaydan 1 kantar peksimet elde edilmiştir. Yani 1 kile buğdayın ortalama 25 kg geldiği hesap edilirse⁷⁶, 62,5 kg'da 1 kantar yani 56 kg peksimet imal

⁷¹ BOA, C. AS. 283/11773, 5 Ekim 1768.

⁷² BOA, Cevdet İktisat (C. İKTS.), 45/2254, 22 Nisan 1769.

⁷³ BOA, C. AS. 813/34534, 19 Mayıs 1770, Vrk. 1.

⁷⁴ BOA, AE. SMST. III. 313/25117, 7 Haziran 1770.

⁷⁵ BOA, C. AS. 1213/54410, 28 Nisan 1769.

⁷⁶ Osmanlı Devleti'nde 1 kile buğdayın yaklaşık kaç kg denk geldiğinin ayrıntılı bilgisi için dipnot 57'ye bkz.

olunmuştur⁷⁷. Ayrıca bu hesap yaklaşık 30 yıl önceki 1736-1739 Osmanlı-Rus savaşlarında elde edilen peksimetin oranıyla aynıydı⁷⁸.

18. yüzyıldaki son Osmanlı-Rus savaşı olan 1787-1792’de de İsakçı ambarlarında zahire hazırlanmıştı. Mesela 1787’de Niğbolu kadısına yazılan emirde, İsmail seraskeri idaresindeki askerin tayinatı için Tuna sahillerindeki kazalardan 33.700 kile un ile 150.000 kile arpanın satın alınarak Niğbolu iskelesine ve oradan İsakçı ambarına sevki istenmiş ve zahirenin nakli için tutulan gemilere hazineden 50.000 kuruş verilmişti⁷⁹. Yine bir sonraki sene İsakçı ambarına İbrail’den 61 kayık ile 6.323,5 kile arpa nakledilmişti⁸⁰.

Sefer zamanlarında ordudaki askerin bazen taze ekme tüketme imkanının olmayacağı düşünülerek ambar ve mahzenlerde peksimetin bulundurulmasına özen gösterilirdi. Bunun için özellikle peksimetin imal edildiği iskelelerden stratejik öneme haiz olan ambar bölgelerine sekinin yapıldığı görülmektedir⁸¹. Mesela Edirne mollası ve bostancıbaşısına yazılan emirde, İsakçı civarındaki kazalarda peksimetin noksan olduğu bildirilmiş ve Edirne’den 15.000 kantar peksimetin arabalarla Bergos’a oradan gemilerle İsakçı’ya sevki istenmişti⁸².

18. yüzyılda Ruslar ile gerçekleştirilen dört savaş döneminde de İsakçı ambarlarına zahirenin depolandığı belirlenmiştir. Keza İsakçı ambarlarındaki zahirenin, yakın mahallerden sevk edildiği anlaşılmaktadır. Mahsül, toplandığı alandan ilgili iskelelere yük

⁷⁷ Osmanlı Devleti’nde Anadolu’da kullanılan 1 kantar yaklaşık 56 kg denk gelmekteydi. Cengiz Kallek, “Kantar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul 2001, s. 319.

⁷⁸ Mesela 1736-1739 savaşları sırasında Erzurum, Kelkit ve Bayburt’tan Trabzon iskelesine nakledilen 25.000 kile undan, 10.000 kantar peksimet elde edilmişti. BOA, AE. SMHD. I. 118/8552, 20 Ocak 1739; Hatta bir kantar peksimet için 2,5 kile buğdayın kullanıldığı oran XVII. yüzyılın sonlarında bile aynıydı. İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 245.

⁷⁹ “Niğbolu kadısına ve Niğbolu kale muhafızı ve Niğbolu iskelesi mübâyaaıcısı olan Varnalızade Selim’e hüküm”, BOA, C. AS. 1182/52700, 8 Nisan 1787.

⁸⁰ BOA, D. MKF. d. 13411 2 Nisan 1788.

⁸¹ BOA, Maliyeden Müdevver Defterleri (MAD. d.), 22696, 5 Ocak 1738, s. 192.

⁸² BOA, I. Abdülhamid (AE. SABH. I.), 275/18462, 21 Şubat 1789; BOA, C. AS. 1050/46118, 18-27 Mart 1789.

hayvanları ile taşınmaktadır. İskelelerden İsakçı'ya da ya miri gemilerle ya da belli bir ücret karşılığında tutulan tüccar sefineleri ile aktarım gerçekleştirilmekte idi. Nehirdeki bu zahire sevkiyatının kolay yapılması İsakçı'nın Tuna Nehri kıyısındaki konumuyla yakinen alakalıdır.

Osmanlı yönetimi sefer zamanlarında zahirenin temininde zorluk yaşanacağını düşünerek belli noktalara zahirenin depolanması işini önceden gerçekleştirirdi. Çünkü savaş öncesi hazırlık kapsamında İsakçı ambarlarına depolanan zahire, harp kararının alınmasıyla kalelerin, seraskerlerin ve ordunun ihtiyacı nispetinde koordineli bir şekilde istenen noktaya sevk olunurdu. Mesela İsakçı ambarından 1736'da Azak Kalesi'ne 100.000 kile arpa⁸³ ve 1737'de Özi Kalesi'ne 17.000 kile un ve peksimet, 68.000 akçe karşılığında iki sefine ile gönderilmişti⁸⁴. Yine 1768-1774 savaşları öncesinde kalelerdeki askerin tayinat için İsakçı ambarından Sohum ve Soğucak kalelerine 6.000 kile buğday, 56.000 navl ücreti ödenerek gemilerle yollanmıştı⁸⁵.

Seraskerlerin de İsakçı ambarlarındaki zahirelerden istifade ettikleri görülmektedir. Serasker, sefer zamanlarında bir bölgenin muhafazasına gönderilen birliğin başındaki ordu komutanı olup, idaresindeki birlik ise küçük bir orduyu anımsatmaktadır⁸⁶. Bu ordunun beslenme ihtiyaçları kalelerde olduğu gibi zahire ambarlarından gerçekleştirilirdi. 1736'da Bender muhafazasına gönderilen Şahin Mehmed Paşa'nın idaresindeki askerin tayinatı için İsakçı ambarından 30.000 kile buğday ile 1.000 kantar peksimet Bender'e sevk edilmişti⁸⁷. Yine 1770'de İbrail muhafızı olup Boğdan seraskeri olan Abdi Paşa'nın idaresindeki 8.000 neferin 20 günlük tayinatı için İsakçı ambarından 15.000 kile arpa ile 20.000 kıyye peksimet verilmişti⁸⁸.

Bir yerin kara ve deniz ya da nehir ulaşımına elverişli olması ambar inşa edilmesinde etkili olan etmenlerdendi. Örneğin Edirne⁸⁹ ve

⁸³ BOA, AE. SMHD. I. 81/5438, 4 Eylül 1736.

⁸⁴ BOA, C. AS. 420/17411, 10 Temmuz 1737.

⁸⁵ BOA, AE. SMST. III. 223/17608, 16 Ekim 1767.

⁸⁶ Yüksel Çelik, "Serasker", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul 2009, s. 547-48.

⁸⁷ BOA, C. AS. 885/38020, 12 Eylül 1736.

⁸⁸ BOA, AE. SMST. III. 77/5730, 25 Mayıs 1770.

⁸⁹ BOA, AE. SMST. III. 60/4424, 23 Nisan 1770.

İstanbul⁹⁰ gibi yerlerden yollanacak zahire önce yük hayvanlarıyla Bergos iskelesine ve buradan gemilerle İsakçı iskelesine gönderilmişti. Mesela 1711'deki seferde Niğbolu sakinlerinden Hacı Ali'ye yazılan emirde, 5.000 kile unun satın alınıp, Niğbolu'daki gemilerle İsakçı iskelesine nakli istenmişti⁹¹. Aynı şekilde 1736'da ordunun İstanbul'a dönmeyip bölgedeki kışaklarda konakladığı sürede tüketeceği zahire birçok kazadan temin edilmiş ve gemilerle İsakçı iskelesine yollanmıştı⁹². Eflak voyvodasına yazılan başka bir emirde, ordu için Eflak'tan 150.000 kile arpa, 5.000 araba ot ve 5.000 araba odun temin edilerek İsakçı iskelesine gönderilmesi istenmişti⁹³.

Edirne ve Bergos, İsakçı'ya Tuna Nehri'ne kıyısı olan iskelelere göre nispeten uzak olsa da savaş dönemlerinde zahire gönderdiği olmuştur. 1770 yılında ordu için Edirne'den 240.000 kile arpa Bergos iskelesine 3.000 yük hayvanı ile nakledilmiş ve buradan İsakçı'ya gönderilmişti⁹⁴. Yine 1788'deki sefer için Edirne'de mevcut olan 4.000 kantar ile hazırlanması istenen 10.000 kantar peksimetin mekârî öküz arabaları ve develerle İsakçı'ya sevki için sadrazam kethüdası ve zahire mübâyaasına memur Hasan'a emir verilmişti⁹⁵.

İsakçı'nın stratejik konumundan dolayı sefer dönemlerinde zahirenin yanı sıra İstanbul'daki Cebehâne-i Âmire ile Tophâne-i Âmire'den mühimmat gönderilirdi. 1736'da Tophâne-i Âmire'den İsakçı'ya 15.000 humbara tanesi yollanmış ve savaşın başlamasıyla ihtiyaç olan noktalara nakledilmişti⁹⁶. 1 Ekim 1736 tarihli başka bir belgede, 10.000 küçük havan humbarası, 6.400 el humbarası, 8.080 el humbara tıpası ile 18 humbara demirinin İsakçı Kalesi'ne irsal olunduğu

⁹⁰ BOA, AE. SMST. III. 313/25117, 7 Haziran 1770.

⁹¹ Satın alınan unun her bir kilesi altışar akçeden nakledilirken, bu ücret devlet tarafından karşılanmıştı. Ayrıca Zıştovi iskelesinden de 10.000 kile un sefinelerle sevk edilmişti. BOA, İbnülemin Dâhiliye (İE. DH.), 22/1991, 5 Haziran 1711.

⁹² "...kaza-i mezbûrelerden arabalar ile doğru Babadağı'na vesair kazaların zahireleri iskelelerinden sefineleriyle İsakçı iskelesine nakl ve teslim ettirilmek...", BOA, AE. SMHD. I. 33/1958, 29 Ekim 1736.

⁹³ BOA, AE. SMHD. I. 83/5602, 7 Temmuz 1736, Vrk. 2.

⁹⁴ BOA, AE. SMST. III. 60/4424, 24 Nisan 1770.

⁹⁵ BOA, C. AS. 1010/44247, 7 Ocak 1788.

⁹⁶ BOA, Kâmil Kepeci Defterleri (KK. d.), 6658, 23 Mayıs 1736, s. 5.

belirtmişti⁹⁷. 1770 senesinde ise ordu mühimmat takımında yer almak üzere 25 kıta şâhi top arabalarının takım ve koşum aletlerinin İstanbul'dan gemilerle İsakçı'ya sevk edilip ambarda muhafaza edilmesi istenmişti⁹⁸. Yine aynı savaş döneminde sefer-i hümayun için İsakçı'da mevcut olan mühimmat eksiklerinin giderilmesi için İstanbul'da Ali Reis adındaki şahsın gemisine yüklenen mühimmatın İsakçı'ya gönderilmesi bildirilmişti⁹⁹. Ayrıca 18. yüzyıldaki son Osmanlı-Rus savaşı olan 1787-1792'de ise büyük, şayka, şâhi ve havan olmak üzere toplam 339 adet farklı özelliklerdeki top, kundak, tekerlek, yuvalak, humbara ve koşum takımları gemilerle İsakçı'ya sevk olunmuştu¹⁰⁰. İsakçı'ya gönderilen mühimmat ise kalelere sevk olunmuştu. Örneğin 1738'de Akkırman Kalesi'nde mühimmatın azlığı münasebetiyle İsakçı'dan barut, kurşun, kılıç ve tüfeğin gönderilmesi emrolunmuştu¹⁰¹. Aynı şekilde 1770 yılında İsakçı'ya gönderilen sefer-i hümayun mühimmat takımından 5 şâhi topu, 5 maymuncuk, 3 kefçe, 1 burgu, 1 kazma, 1 kâğıt hartuç, 5 gürgen sırik ve 1.500 yuvalak tanesi İbrail Kalesi'ne gönderilmişti¹⁰².

Görüldüğü üzere 18. yüzyılda Ruslar ile yapılan her savaş döneminde İsakçı iskelesi ve ambarlarına Tuna Nehri kıyısındaki yerleşim yerlerinden, İstanbul ve Edirne'den zahire, gemi ve yük hayvanlarıyla nakledilmiştir. İsakçı'ya getirilip ambarlardan mahfuz edilen ürünler, böylelikle sınırdaki kalelerin dışında seraskerlerin idaresindeki birliklere sevk edilmiştir. Ayrıca zahirenin dışında İstanbul'dan mühimmat da İsakçı'ya gönderilmiş ve eksik olan noktalara sevk olunmuştur. Böylece kale ve seraskerlerin idaresindeki birliklerin zahire ve mühimmat ihtiyacı zaman kaybedilmeden giderilmiştir.

⁹⁷ BOA, Baş muhasebe Cebhâne-i Âmire Eminliği Defterleri (D. BŞM. CBH. d.), 18400, 1 Ekim 1736.

⁹⁸ BOA, AE. SMST. III. 7/452, 31 Temmuz 1770.

⁹⁹ Defterin ayrıntılı bilgisi için bkz. BOA, D. BŞM. d. 18460, 16 Mart 1770, s. 2.

¹⁰⁰ BOA, C. AS. 574/24151, 3 Nisan 1788, Vrk. 3.

¹⁰¹ BOA, C. AS. 886/38070, 31 Aralık 1737; BOA, C. AS. 279/11586, 5 Mayıs 1738.

¹⁰² BOA, C. AS. 314/12988, 24 Ekim 1770.

İsakçı İskelesinde Gemi ve Tombaz İnşası

Tuna Nehri'ne kıyısı olan iskele şehirlerinin birçoğunda ve Sava Nehri kenarında gemilerin inşa edildiği irili ufaklı birçok tersane bulunmaktaydı. Rusçuk başta olmak üzere Belgrad, Yergöğü, Silistre, Niğbolu, İbrail, Semendire, Vidin ve Dobrak gibi Tuna Nehri'ne kıyısı olan yerlerde gemi inşa ve onarım faaliyetleri icra edilmekteydi¹⁰³. Osmanlı Devleti'nin Tuna Nehri'nde bulundurduğu ince donanma gemilerinin inşa ve tamir merkezlerinden biri de şüphesiz İsakçı iskelesiydi. İnce donanma sınıfından olan şayka ve üstüaçık gemilerin dışında tombaz üretim merkezi olan İsakçı, âdeta bölgede bir gemi ambarı veya deposu olarak kullanılmaktaydı¹⁰⁴.

Genellikle ince donanma sınıfından olan şayka, üstüaçık ve ışkampoye gibi gemi türleri Tuna Nehri'ne kıyısı olan iskelelerde hazırlanmış ve ordunun zahire ve mühimmatının naklinde aktif bir şekilde kullanılmıştır. 18. yüzyılda İsakçı iskelesinde gemi yapımının en yoğun yapıldığı savaşların başında 1736-1739 muharebeleri gelmekteydi. 1736'da Tuna Nehri'nde zahire ve mühimmat nakli için İsakçı iskelesinde 20 şayka hazırlanırken, yapımda kullanılan çivilerin hazırlanması için cebehânededen 350 kantar ham demir verilmişti¹⁰⁵. Yine aynı sefer döneminde İsakçı iskelesinde 50 kara tombaz¹⁰⁶ ve 40 kıt'a üstüaçık ve 25 kıt'a şaykanın hazırlanması için Abdi Ağa görevlendirilmişti. Üstüaçıkların yapımında çalıştırılmak üzere farklı yerlerden 175 marangoz ile 18 ocak demircisi temin edilmişti¹⁰⁷. 1737 senesinde ise yine Abdi Ağa tarafından 25 kıt'a üstüaçık gemisi hazırlanırken, bunların teçhiz edilmesi için üstüaçıklar ağası Mahmud kapudan vazifelendirilmişti. Ayrıca dümenci ve kürekçi neferleri temin edildikten sonra hazırlanan üstüaçıklar, Tuna Nehri'nde olan Rusçuk,

¹⁰³ Yıldırım, *Nazlı Tuna'nın İnce Donanması (18. Yüzyıl)*, s. 133; Seyfullah Aslan, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Tuna Donanması: Teşkilâtı ve Faaliyetleri (1683-1718)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2022, s. 14.

¹⁰⁴ Filiz Yıldırım, "Tuna Nehri Kıyısında Bir Kasaba: İsakçı'da Sultan Osman Han Vakfı", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Prof. Dr. Süleyman Büyükkaracı Özel Sayısı, Aralık 2021, s. 295.

¹⁰⁵ BOA, C. BH. 149/7115, 8 Kasım 1736.

¹⁰⁶ BOA, C. AS. 1203/53871, 8 Şubat 1737.

¹⁰⁷ BOA, D. BŞM. d. 2020, 8 Aralık 1736, s. 2; BOA, C. BH. 149/7115, 8 Kasım 1736; BOA, AE. SMHD. I. 176/13688, 8 Kasım 1736.

Yergöğü, Zıştovi ve Niğbolu iskelelerindeki zahireyi İsakçı ambarlarına nakletmişlerdi¹⁰⁸. 1736-1739 savaşlarında İsakçı iskelesinde yeni gemi inşası dışında mevcut olanların tamir edildiği görülmektedir. 1737'de Abdi Ağa'ya yazılan emirde, İsakçı ve havalisinde zarar gören üstüaçıklar ile Tuna Nehri'nde batan tombazların tamir edilmesi ve bunların bir an önce bitirilip donanmaya dâhil olunması emredilmişti¹⁰⁹.

Gemi yapımında kullanılan kereste ve tahta gibi malzemeler ise genellikle bölgeye yakın yerlerden temin edilmekteydi. 1738'de İsakçı'da yapılmakta olan 20 kıt'a üstüaçık için gerekli olan talya tahtası ve kavak ağacı Eflak voyvodası tarafından daha önce Yergöğü iskelesinde inşa olunan gemilerin yapımından kalan malzemelerden gönderilmişti. Hatta eksik kalması halinde Yergöğü ve Rusçuk iskelelerindeki tüccarlardan satın alınıp nakl ettirilmesi ferman olunmuştu¹¹⁰. Görüldüğü üzere gemi yapımında kullanılan malzemeler ilk olarak iskeleye yakın olan yerlerden temin edilmişti. Bunun muhtemel nedeni Tuna Nehri yoluyla ihtiyaç duyulan malzemenin daha hızlı ulaştırılmasındandı. Ayrıca Eflak ve Boğdan'da kereste ve ağacın bol miktarda bulunmasının etkili olduğu söylenebilir.

İsakçı iskelesinde gemi inşa faaliyetlerinin yaşandığı bir başka dönem 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşlarıydı. Bu savaş döneminde İsakçı iskelesinde gemi onarım faaliyetlerinden ziyade ince donanma sınıfından olan şayka gemisi inşa edilmiş ve bu göreve Hâcegân Süleyman Efendi getirilmişti¹¹¹. Hazırlanan şaykalar için gerekli olan kereste türleri Eflak'tan, 125 kantar ham demir Yergöğü, Rusçuk ve civar yerlerden temin edilirken, malzeme ücretleri ile neccar (marangoz) ve ahenger (demirci) ücretleri için 3.215,5 kuruş

¹⁰⁸ BOA, C. BH. 265/12225, 9 Şubat 1737.

¹⁰⁹ BOA, C. BH. 216/10073, 2 Mart 1737.

¹¹⁰ Bir kıt'a üstüaçık sefinesinin hazırlanması için 60 adet talya tahtası ile 55 adet kavağın kullanıldığı hesap edilirse, 20 kıt'a üstüaçık için toplam 1.200 adet talya tahtası ile 1.100 adet kavağın gönderilmesi bildirilmişti. BOA, C. BH. 82/3912, 19 Nisan 1738.

¹¹¹ *"Lazıme-i inşa-i şaykahâ-i mîri berâ-yı hizmet-i mühimme der sefer-i hümâyun ki be marifet-i Süleyman Efendi Hâcegân-ı divan-ı hümâyun el memur be inşa-i cisr-i kebir der İsakçı müceddeden inşa ve tekmil şode ve fermode der sene 1182"*, BOA, C. BH. 136/6571, 11 Ekim 1768.

verilmişti¹¹². Eflak vilayetinden tedarik edilen kerestelerin kesim ve nakliye ücretlerinin Eflak cizyesinden karşılanması için emir yazılırken, kerestelerin ise bir an önce İsakçı'ya nakli istenmişti¹¹³. Ayrıca şaykalar için tophâneden top, maymuncuk, yuvalak ve diğer top malzemelerinin gönderilmesi bu gemilerin muharebe amaçlı kullanıldığını göstermektedir¹¹⁴.

1787-1792 muharebelerine gelindiğinde İsakçı'da gemi inşa faaliyetlerinin devam ettiği görülmektedir. İsakçı'daki büyük köprü'nün yapımından kalan kerestelerin iskelede hazırlanacak 10 kıta sefinede kullanılması emredilmişti. Hazırlanan gemilerin her birinin uzunluğu 17.25 m (23 zirâ), genişliği ise 3.37 m (4.5 zirâ) idi. Ayrıca her biri için 209.5 kuruştan 10 sefinesi için 2.095 kuruş harcanmıştı¹¹⁵. Neticede 18. yüzyılda Ruslar ile girilen her sefer döneminde İsakçı'da gemi inşa ve onarım faaliyetlerinin meydana geldiği belirlenmiştir. Burada hazırlanan gemiler ince donanma sınıfından olup, ordunun zahire ve mühimmatının naklinde kullanılmıştır. Ancak bazen iskelede hazırlananların harp gemisi olarak kullanıldığı olsa da bunların mühimmatı Tophâne-i Âmire'den sevk edilmiştir. Böylece savaş dönemlerinde askeri bir üs olarak kullanılan İsakçı'nın aynı zamanda Tuna donanması için gemi inşa edilen önemli bir nokta olduğu tespit olunmuştur.

İsakçı'da Köprü İnşa Faaliyetleri

Tarih boyunca seferlere çıkan devletlerin, ordularını nehir ve akarsu gibi suyollarından geçirmeleri için köprü yapımında en çok tercih ettikleri yöntemlerden biri yüzer köprülerdi. Çünkü askeri ve stratejik gereksinimlerden dolayı orduların kalabalık olmasının yanı sıra yapım ve geçiş süresinin kısıtlı olması devletlerin ordularını geçirmek için bu yola başvurmalarına neden olmuştu¹¹⁶. Yüzer köprü vazifesi gören ya da bir çeşit duba görevini yerine getiren tombaz kayıklar, çapalı, yelkenli, iki kürekli, güvertesiz altı düz küçük bir kayık olarak

¹¹² BOA, C. BH. 136/6571, 11 Ekim 1768.

¹¹³ BOA, AE. SMST. III. 59/4319, 9 Nisan 1769.

¹¹⁴ BOA, C. BH. 261/12068, 3 Mayıs 1769.

¹¹⁵ BOA, AE. SABH. I. 95/6547, 29-30 Mayıs 1789.

¹¹⁶ Tarih boyunca yüzer köprüleri kullanan orduların ayrıntılı bilgisi için bkz. Gülsün Tanyeli, Uğur Tanyeli, "Osmanlı Yüzer Köprüleri", *ODTÜ MFD*, S. 10, 1990, s. 5-8.

kullanılmışlardır¹¹⁷. Yüzer köprüler, tombazların yan yana ve sıkıca birbirine bağlanarak inşa edilmesiyle hazırlanırdı. Yan yana getirilen kayıklar kıyıda kalın halatlarla sağlam bir şekilde tutturulmasının dışında baş ve arka tarafından nehre atılan demir çapayla sabitlenir ve böylece suyun debisi artsa bile zarar görme ihtimali en aza indirilirdi. Nihayetinde yan yana getirilerek kıyı ve nehre çapa yardımıyla sabitlenen tombaz kayıkların üstleri tahtayla donatılarak köprünün kurulumu tamamlanırdı¹¹⁸.

Osmanlı Devleti'nin kuzeye yaptığı seferlerde köprü inşa ettiği yerlerin başında İsakçı gelirdi¹¹⁹. Zira İsakçı'da kurulan köprü, yüzer köprü hüviyetini taşıyordu. İsakçı'nın bulunduğu noktanın Tuna'yı geçmek için en uygun geçitlerden biri olması tarih boyunca birçok devletin bu geçidi kullanmasına olanak sağlamıştı. Öte yandan İsakçı'da Tuna'nın dar, ortada küçük bir adadan başka, karşı sahilin diğer yerlerine göre çok fazla bataklık bulunmaması köprü kurulmasına uygun bir zemin teşkil etmesi geçit yeri olmasını kolaylaştırmıştır¹²⁰.

Osmanlı-Rus savaşlarında İsakçı'da inşa edilen köprü örneklerini, Prut Seferi hazırlıkları aşamasında görmekteyiz. 1710 yılının Aralık ayında İsakçı'da köprü gemi yapım faaliyetleri başlamıştır. Bu bağlamda köprünün ana gövdesini oluşturan tombazların hazırlanmasıyla Osman Ağa, ona yardımcı olması için de Demirci Ali Usta vazifelendirilmiştir. Osman Ağa ordunun hizmetine sunulacak 150 tombaz, 150 uraniçe kayığı ve 150 tombaz arabasının yapımından mesuldü. Biran önce hazırlanması gereken bu gemilerle acil durumlarda pratik bir şekilde köprü kurmak ordu ve mühimmatını karşı tarafa geçirmek mümkün olmaktaydı. Diğer yandan Ali Usta Bosna ve Belgrad'daki tombaz yapım işlerinden sorumlu tutulmuştu. Hüseyin Ağa da İsakçı köprü mübaşiri olarak görevlendirilmiş ve Aşağı Tuna

¹¹⁷ Murat Tuğluca, Zelal Begüm Bayram, "1768-1774 Osmanlı-Rus Harbinde Yüzer Köprücülük Faaliyetleri", *Osmanlı Araştırmaları*, 58/58, 2021, s. 127.

¹¹⁸ Murat Tuğluca, "1711 Prut Seferi Organizasyonundan Bir Kesit: Tombaz Tedariki", *Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller*, Hazırlayanlar: Şakir Batmaz, Özen Tok, Not Yayınları, Kayseri 2015, s. 105.

¹¹⁹ Yıldız, *Haydi Osmanlı Seferi! Prut Seferinde Organizasyon ve Lojistik*, s. 119.

¹²⁰ Kurat, *Prut Seferi ve Barışı*, C. I, s. 270.

sahillerinde yaptırılan 100 tombaz ve 200 çapçağın hazırlanmasıyla ilgilenmişti¹²¹.

Sava, Bosna ve Virbas nehirleri kenarlarındaki Banaluka, Gradiška ve Yayçe kazalarında 70, Drina Nehri kenarında bulunan Dobrak'ta ise hazırlanan 150 tombaz, Sava Nehri yoluyla Belgrad'a ve buradan tombaz arabaları ve Uraniçe kayıklarıyla İsakçı'ya nakledilmişti¹²². Tombazlar İsakçı'ya getirildikten sonra Hüseyin Ağa'nın mübaşeretinde köprünün yapımına başlanmıştı. Yan yana getirilen tombazlar baş ve arka taraflarından birbirine sıkıca bağlandıktan ve yine baş ve arka kısımlarından nehir tabanına lenger çapalarla sabitlendikten sonra üzerine tahtalar yerleştirilerek yapımı tamamlanmıştı. Köprünün kurulumu için Rusçuk, Yergöğü, Silistre ve Belgrad'dan 200 marangoz ile 300 amele getirilmişti. Ayrıca çeşitli cinslerde tahta ve kereste Eflak ve Boğdan'dan, asma çubuklar Silistre, İbrail, Maçın, İsakçı, Babadağı ve Tolcu'dan gönderilmişti¹²³. Bunların dışında 150 tombaz ile Belgrad ve civar kazalardan çeşitli cinsten ağacın (kereste kullanımı için) kesilerek gönderilmesi istenmişti¹²⁴. 76 adet tombaz üzerine inşa olunan köprünün uzunluğu 910 zirâ (688.87 m), genişliği 12 zirâ (9.08 m) idi¹²⁵. Neticede 1711 Prut savaşı için İsakçı'da kurulan tombaz köprü sayesinde Tuna'dan erzak ve mühimmat taşıyan gemilerin güvenliği kontrol altına alınmıştı. Ayrıca Rus saldırısından çekinilen İsmail Kalesi'ndeki mühimmat güvenliğinin sağlanması için İsmail Geçidi, Kili ve Karadeniz yönüne izinsiz gemi geçişi engellenmiş ve bu taraftan saldırı gelme ihtimalinin önü alınmıştı¹²⁶.

¹²¹ BOA, AE. SAMD. III. 148/17880, 5 Aralık 1710; BOA, C. AS. 120/5410, 5 Aralık 1710; BOA, AE. SAMD. III. 64/6497, 21 Aralık 1711; Tuğluca, "1711 Prut Seferi Organizasyonundan Bir Kesit: Tombaz Tedariki", s. 109.

¹²² Tuğluca, "1711 Prut Seferi Organizasyonundan Bir Kesit: Tombaz Tedariki", s. 127.

¹²³ Yıldız, *Haydi Osmanlı Sefere! Prut Seferinde Organizasyon ve Lojistik*, s. 122.

¹²⁴ Belgrad'dan 300 ıhlamur ağacı, Hisarcık'tan 600 kayın ağacı, 10.000 parmak meşe, 200 okluk kayın, 800 kolluk kayın ağacı, Semendire, Koyluca, Pasarofça ile Ada'dan ve bazı yerlerden karaağaç ve dişbudak ve Paleş tarafından 2.000 ıhlamur ile 8.000 kızılık ağacının kesilerek gönderilmesi emredilmişti. M. Münir Aktepe, "1711 Prut Seferi ile İlgili Bazı Belgeler", *Tarih Dergisi*, 34, 1984, s. 31.

¹²⁵ Tuğluca, "1711 Prut Seferi Organizasyonundan Bir Kesit: Tombaz Tedariki", s. 128-29.

¹²⁶ Yıldız, *Haydi Osmanlı Sefere! Prut Seferinde Organizasyon ve Lojistik*, s. 122.

1736-1739 savaşları sırasında İsakçı'da büyük bir köprünün hazırlanması için girişimlere başlanmıştı¹²⁷. Köprünün yapımı için Rusçuk voyvodası Soğancı Ahmed Ağa vazifelendirilmişti¹²⁸. Vazifeye tayin olunan Ahmed Ağa köprünün inşasında kullanılacak malzemeler ile çalıştırılacak işçileri Eflak'tan tedarik etmişti. Eflak voyvodasına yazılan bir hükümde köprünün yapımı için ne kadar amele istenirse gönderilmesi emredilmişti¹²⁹. Nitekim köprünün kurulumu için Eflak'tan kereste, kürek, ihlamur ipi, 1.000 amele ve 350 cerahor¹³⁰, yine Eflak ve Boğdan'dan çam tahtası ve sütunu, demirci kömürü¹³¹, İstanbul'dan büyük kereste, baltalık kereste, çivi¹³² ve ordudan ham demir gönderilmişti¹³³. Ayrıca köprünün inşasında 1 baş köprücü ustası, 10 köprücü, 1 neccar baş ustası, 280 neccar, 111 ocak demircisi, 2 değirmenci ustası ile 30 değirmenci çalıştırılmıştı¹³⁴.

Yukarıda belirtilen malzemelerin yanı sıra Eflak, Boğdan, Yergöğü, Kalas iskelesi ile cebehânededen sedir ağaç, ihlamur kiriş, zemin için ağaç, büyük ve küçük tahta, çam sütun, kürek, kaplama çivisi, bıçkı, ege, keski, balyoz, kazma ve torba getirilerek kullanılmıştı¹³⁵. Köprünün kurulumunda geri hizmet işlerinde faydalanılmak üzere 350 cerahor ile 1.000 amelenin dışında köprü yapımında mahir olan 1 neccar ustası ile 280 neccar çalıştırılmıştı. Bunların dışında temin edilen ham demirin eritilmesinde 31 ocak değirmen işçisi ile köprünün tamamlanmasında 1 köprü ustası ve 10 köprücü istihdam edilen işçi ve esnaf gruplarındandı. 31 Mart 1737-13 Mayıs 1737 tarihleri arasında çalıştırılan işçiler ile köprünün yapımında kullanılan malzemeler için 669.670 akçe harcama yapılmıştı¹³⁶. İsakçı'da hazırlanan köprüde

¹²⁷ *Subhî Tarihi*, s. 296.

¹²⁸ BOA, Cevdet Nâfia (C. NF.), 28/1363, 16 Ağustos 1736.

¹²⁹ BOA, Eyalet-i Mümtaze (C. MTZ.) 18/882, 11 Mayıs 1736.

¹³⁰ BOA, C. NF. 45/2219, 9 Haziran 1737, Vrk. 2; C.NF. 31/1522, 18 Ocak 1737.

¹³¹ BOA, Cevdet Hariciye (C. HR.) 106/5262, 28 Haziran 1737, Vrk. 1, 3; BOA, C.AS. 399/16493, 2 Mart 1737.

¹³² BOA, C. AS. 1177/52432, 17 Ağustos 1737.

¹³³ BOA, C. AS. 979/42690, 28 Ekim 1737.

¹³⁴ BOA, D. BŞM. d. 2019, 31 Mart 1737 ile 13 Mayıs 1737, s. 8.

¹³⁵ İsakçı'da inşa edilen büyük köprüde kullanılmak üzere tedarik edilen malzemelerin nerelerden ve ne kadar alındığının ayrıntılı bilgisi için bkz. BOA, C. NF. 10/499, 15 Mayıs 1737, Vrk. 1-4.

¹³⁶ BOA, D. BŞM. d. 2019, 31 Mart 1737 ile 13 Mayıs 1737, s. 8.

tombazlar ile köprünün uzunluk ve genişliği ise şu şekildedir: Her biri 18.5 zirâ (13.5 m) uzunluğunda ve 6 zirâ (4.3 m) genişliğinde toplam 71 tombaz, köprünün ana omurgasını oluşturmuştu. Tombazlar üzerine kurulan köprünün uzunluğu 770 zirâ iken (562 m), eni ise 10.5 zirâ (7.6 m) genişliğindeydi¹³⁷.

İsakçı'da Tuna üzerine kurulan köprünün bazı noktalarında yapımından kısa bir süre sonra hasar oluşmuştu. Bunların onarılması için bir köprü ustası, 10 köprücü, 80 marangoz, bir marangoz ustası, iki ocak değirmen ustası ve 30 ocak değirmen işçisi vazifelendirilmişti. İşçiler 11 günlük uğraş sonunda zarar gören yerleri onarmaları karşılığında 46.454 akçe almışlardı¹³⁸.

İsakçı'da köprü inşaa faaliyetlerinin olduğu diğeer bir dönem 1768-1774 savaşlarıydı. Bu savaşın ilk yıllarında İsakçı'da köprünün kurulması için Hacegan-ı divan-ı hümâyundan Süleyman Efendi görevlendirilirse de¹³⁹, bu vazifeyi Ocak 1771'den itibaren Mustafa Efendi sürdürmüřtü¹⁴⁰. 3936 numaralı Baş muhasebe defterinde 1769 senesinde İsakçı'da kurulacak köprü hakkında detaylı bilgiler yer almaktadır. Defterde 1182 senesi Receb'inden 1183 senesinin Muharrem'ine (Kasım 1768-Mayıs 1769) kadar geöen süre zarfında köprü yapımında kullanılan malzemeler ile tutulan işöi ve esnaf grupları ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Köprünün inşasında kullanılan malzemeler için 24.042,5 kuruş verilirken, yedi aylık süre boyunca istihdam edilen mutemet, ahenger, neccar, mimar, renöber, köprücü, değirmenci, lağımıcı, öubuköu ve duacıya ise 28.993 kuruş öodenmiřti¹⁴¹. Hatta Boğdan'dan istenen kerestelerin ölçüleri dahi ayrıntılı olarak izah edilmişti. Mesela Boğdan voyvodasına yazılan emirde, gönderilecek kereste genişliğinin 12'şer zirâ yani yaklaşık 8-9 m civarında olması

¹³⁷ BOA, TS. MA. e. 879/46, 13 Mart 1737, s. 1; BOA, C. NF. 10/499, 15 Mayıs 1737, s. 1.

¹³⁸ BOA, D. BşM. d. 2019, 14 Mayıs ile 25 Mayıs 1737, s. 9.

¹³⁹ BOA, C. NF. 19/937, 12 Aralık 1768.

¹⁴⁰ "Dergâh-ı âli gediklülerinden İsakçı cısır-i kebir emini el-hac Mustafa zide mecduhuya hüküm", BOA, AE. SMST. III. 324/26077, 6 Temmuz 1771; Tuğluca, Bayram, "1768-1774 Osmanlı-Rus Harbinde Yüzer Köprücülük Faaliyetleri", s. 130.

¹⁴¹ Defterde tutulan işöilerin sınıfları, sayıları, istihdam edildiği gün sayısı ve aldıkları ücret ay ay detaylı olarak izah edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, D. BşM. d. 3936, 11 Kasım 1768, s. 1-5.

gerektiği belirtilmişti¹⁴². Ayrıca köprünün inşasında ihtiyaç duyulan malzemeler İsakçı'ya yakın yerlerin dışında İstanbul'dan gönderilmişti. Örneğin, İsakçı'da büyük köprünün inşasında kullanılacak tombazlar için gerekli olan malzemeler Tersane-i Âmire'den tedarik edilmiş ve gümrük emini tarafından kiralanan sefineye yüklenerak İsakçı'ya nakl olunmuştu. Geminin nakliye ücreti olarak hazineden 160 kuruş ödenmişti¹⁴³.

İsakçı'da Süleyman Efendi mübaşeretinde inşa edilecek büyük köprünün 1736-1739 savaşlarındaki gibi 72 tombaz üzerine kurulması hesaplanmış ve köprü yapımında mahir birkaç kişi ile kalfaların hesaplamaları dikkate alınarak ihtiyaten fazladan 10 tombazın daha hazırlanması istenmişti¹⁴⁴. Arşiv vesikasındaki bu bilgiden hareketle Osmanlı yönetiminin, bir yerde sefer hazırlığına girişeceği zaman daha önce gerçekleştirilen seferler için yaptığı hazırlıkları göz önünde bulundurduğu ve önceki bilgilerin üzerinde dikkatle durduğu anlaşılmaktadır.

İsakçı'da kurulan köprü için detaylı bilgilerin olduğu başka bir defter 4046 numaralı baş muhasebe defteriydi. 10 Şubat 1769 tarihli defterde, İsakçı köprüsünün inşa ve tamirinde çalıştırılmak üzere farklı zaman aralıklarında tutulmuş 597 Müslüman ve Ermeni amelinin dışında 13 kalfanın 90 günlük hizmetleri için hazineden 21.610 kuruşun verildiği belirtilmişti. Bunun dışında İstanbul'dan gönderilen 99 neccar, 98 marangoz, 29 çubukçu ve 99 ırgat için 11.650 kuruş ödenmişti¹⁴⁵. Ayrıca bunların sevki için tutulan kayıklar ile amelelerin sekiz günlük taâmiye ücretleri için hazineden 61 kuruş verilmişti¹⁴⁶. İstanbul'un haricinde İbrail, Babadağı, Kili ve Hırsova'dan 120 neccar ile 145 rençber temin edilirken, kenar halatlar Mankalya ve Balçık'tan, asma çubuklar ve sepetler Silistre ve Maçın'den, fındık, kızılıçık çubuğu ve ihlamur ipi İsakçı ve dolaylarından, makara, demir ve aletler ise

¹⁴² BOA, C. NF. 45/2206, 2 Aralık 1768.

¹⁴³ BOA, C. NF. 54/2668, 16 Aralık 1768.

¹⁴⁴ BOA, C. NF. 19/937, 12 Aralık 1768.

¹⁴⁵ BOA, D. BŞM. d. 4046, 10 Şubat 1769, s. 2.

¹⁴⁶ BOA, C. NF. 43/2116, 29 Temmuz 1769.

Tersane-i Âmire'den sevk edilmiş ve bunlar için 10.000 kuruş verilmişti¹⁴⁷.

1770 sefer yılına gelindiğinde İsakçı'da köprü inşa faaliyetleri devam etmişti. Bu savaş döneminin uzun sürmesi hazırlıkların her sefer yılında yapılmasını gerektirmişti. 1770'de İsakçı'da kurulacak köprüde çalıştırılmak üzere Zıştovi'den 22 cerahor ile 50 neccar gönderilirken¹⁴⁸, İstanbul'dan ise mimar ağa marifetiyle 350 neccar temin edilerek Yeniköy iskelesindeki gemilerle sevk olunmuştu¹⁴⁹. Başka bir belgede yine İstanbul'dan 500 esnaf amelesinin tedarik edildiği ve bunların Varna iskelesine 3 gemiyle sevk edildiği belirtilmişti. Kiralanan sefinelerin her birine 225'erden toplam 675 kuruş navl ücreti hazineden verilmişti¹⁵⁰. Köprü'nün inşasında ana omurgayı oluşturan tombazların hazırlanmasında yine civar yerlerden işçilerin tedarik edildiği görülmektedir. 1770'de Bosna'da hazırlanan tombazların yapımında çalıştırılmak üzere ordudan iki nefer kalfa gönderilirken, kalfalara yevmiye birer kuruş olan ücretlerinin Bosna Valisi Mehmed Paşa tarafından verilmesi emredilmişti¹⁵¹. Yine aynı sefer yılında (1770) İsakçı'daki köprü için Hırsova, Silistre, Zıştovi, Rusçuk ve Niğbolu'dan 450 cerahor ile 60 demirci ustası istenmiş ve ücretlerinin köprü emini tarafından verilmesi bildirilmişti¹⁵². Ayrıca köprü'nün yapımında kullanılacak 4.000 kilelik lenger, demir, halat vesair aletler tersaneden tedarik olunmuş ve gümrük emini tarafından bir gemiye yüklenerek İsakçı'ya yollanmıştı. Gönderilecek malzemenin her bir kilesi için ödenmesi gereken navl ücreti 15 akçe olarak hesaplanmış ve bu meblağın 3/1 olan 20.000 akçelik ücreti peşin verilmişken, geri kalan 40.000 akçenin sonra ödeneceği mevkufata kayd olunmuştu¹⁵³.

¹⁴⁷ BOA, C. NF. 29/1410, 21 Nisan 1769; BOA, AE. SMST. III. 3/139, 21 Nisan 1769; BOA, C. NF. 51/2508, 21 Nisan 1769.

¹⁴⁸ Tuğluca, Bayram, "1768-1774 Osmanlı-Rus Harbinde Yüzer Köprücülük Faaliyetleri", s. 130.

¹⁴⁹ 350 neccarın 180'i tüccar Mustafa Reis, 170'i de tüccar Giryanos adlı reislerin gemilerine bindirilerek İsakçı'ya gönderilmişti. BOA, C. NF. 18/888, 2 Mart 1770.

¹⁵⁰ BOA, C. AS. 1169/52084, 13 Mart 1770.

¹⁵¹ BOA, C. AS. 73/3411, 20 Ekim 1770.

¹⁵² BOA, C. NF. 19/932, 18 Kasım 1770.

¹⁵³ BOA, AE. SMST. III. 184/14511, 12 Mart 1770.

Köprü inşasında kullanılan tombazların suda sabit bir şekilde durdurulması için sepetlere ihtiyaç duyulurdu. Hazırlanan sepetlere doldurulan taşlar suya indirilirdi. Böylelikle hazırlanan sepetler bir nevi çapa görevi görürdü. Sepetlerin hazırlanmasında kullanılan malzeme ise yaban asma çubuklarıydı¹⁵⁴. İsakçı köprüsü için yaban asma çubuklar genellikle bölgeye yakın dağlardan kesilerek gönderilirdi. Mesela 1770'deki köprü için yazılan emirde İsakçı'dan 20 araba temin edilmesi ve bu arabaların her birine 500'lerden toplam 10.000 adet asma çubuğun yüklenerek köprü yapılan mahalle gönderilmesi istenmişti. Ayrıca asma çubukların kesim ve nakliye ücretleri için araba başına beşer kuruştan ödenmesi gereken ücretin köprü emini tarafından nakit olarak verilmesi bildirilmişti¹⁵⁵. 1772'deki seferde yine İsakçı'daki köprüde kullanılmak üzere Babadağı'ndan 60 araba yaban asma çubuğunun kesilip gönderilmesi için köprü emini el-hac Mustafa'ya emir verilmişti¹⁵⁶. Başka bir kayıтта 50 marangoz ile 20 burgucunun İsakçı'daki köprüde çalıştırılmak üzere tedarik olunması emredilmişti¹⁵⁷.

Sefer kararı alınmasından sonra Osmanlı yönetimi, İsakçı'da köprünün inşası için birçok kere emirler göndermişti. Mesela 1789'da İsakçı'daki tombaz, kereste ve diğer malzemelerin kontrol edilmesi ve eksiklik olması halinde bunun giderilmesi için Anadolu Valisi olup İsmail seraskerliği yapan Hasan Paşa'ya emir gönderilmişti¹⁵⁸. 1788'e gelindiğinde Zihneli Hasan'ın İsakçı'daki köprünün inşası için görevlendirildiği görülmektedir. Vazifeye atanan Zihneli Hasan'a, Tuna'nın taşkın zamanlarında İsakçı'daki köprünün zarar görmemesi için Eflak ve Boğdan vilayetlerinden getirilecek kerestenin köprünün iki kara tarafından sağlamlaştırılarak monte edilmesi emredilmişti¹⁵⁹. 1787 tarihli başka bir hükümde ise İsmail seraskeri Ali Paşa ile İsakçı ve Silistre kadınlarının İsakçı'da mevcut olan tombazları tamir etmeleri ve

¹⁵⁴ Tuğluca, Bayram, "1768-1774 Osmanlı-Rus Harbinde Yüzer Köprücülük Faaliyetleri", s. 137.

¹⁵⁵ BOA, C. AS. 1047/46007, 25 Kasım 1770.

¹⁵⁶ BOA, AE. SMST. III. 324/26077, 27 Şubat 1772.

¹⁵⁷ BOA, AE. SMST. III. 241/19193, 7 Mart 1774.

¹⁵⁸ BOA, C. AS. 844/36045, 11 Şubat 1789.

¹⁵⁹ BOA, C. NF. 24/1177, 24 Şubat 1788.

köprünün ana omurgasını oluşturan 42 tombazı hazırlayarak Silistre'ye göndermeleri emrolunmuştu¹⁶⁰.

1788'e gelindiğinde İsakçı'da yine köprü inşa faaliyetleri devam etmekteydi. Mesela İbrail kadısına yazılan emirde, İsakçı'da inşa olunacak büyük köprüde çalıştırılmak üzere İbrail, Babadağı, Kili ve Hırsova'dan 100 neccar ile 145 amelenin temini ve İsakçı'ya gönderilmesi emredilmişti¹⁶¹. Aynı şekilde Boğdan'dan ocak demircileri, cerahor ve amelenin temin edilerek yollanması bildirilmişti¹⁶². Tombazların nehir üzerinde sabit durması için Eflak'tan 331, Boğdan'dan ise 120 örülmüş yaban asma çubuğu kesilerek nakledilmişti¹⁶³. 1789'da ise İsakçı'daki köprü için ayrıntılı kayıtlar tutulmuştur¹⁶⁴. Mesela 200 kantar ham demir, 1.000 araba demirci kömürü, 1.000 araba asma çubuk, 200 araba tombazın kalafatlanması için yosun, 2.000 adet tombazın kalafatlanması için çubuk, 2.000 adet sepetlik ışkın kazığı, 4.000 adet sepetlik çubuk, 50 kantar tombazın kalafatlanması için keten, 50 kantar tombazın kalafatlanması için katran kullanılırken 40 ocak demircisi, 100 marangoz, 200 neccar, asma örmeğe ve sepet yerleştirmek için de 60 değirmenci istihdam edilmişti. Bunların yanı sıra yapım sırasında kullanılmak üzere mevcut olan 67 adet tombaz onarılmıştı. Tombazların üzerine yerleştirilmesi için 512 adet kiriş, 1.381 adet talya tahtası, 300 adet köprü korkuluğu, 136 adet kuşaklık, 917 kıyye çeşitli özelliklerde çivi, 8 adet civata, 4 adet demir zincir ve 16 adet demir menteşe kullanılmıştı¹⁶⁵. Başka bir belgede ise 10 ocak demircisi, 50 marangoz, 60 Tuna değirmencisi ve 570 cerahor amelesinin Zıştovi, Şumnu, Hazergrad, Tırnova, Niğbolu, Rusçuk, Tutrakan, Silistre, Lofça ve İzladi'den temin edilerek İsakçı'ya gönderilmesi bildirilmişti. Temin edilen malzemeler ile istihdam edilen işçiler için toplamda 788.480 akçe harcama yapıldığı belirtilmişti¹⁶⁶.

¹⁶⁰ BOA, C. AS. 1052/46221, 13 Mayıs 1787.

¹⁶¹ BOA, C. NF. 36/1759, 26 Ocak 1788.

¹⁶² BOA, AE. SABH. I. 64/4485, 30 Ocak 1788.

¹⁶³ BOA, C. AS. 1154/51304, 22 Şubat 1788.

¹⁶⁴ "İsakçı pîşgâhında fesh olunan cisri kebirin tekrar inşasına iktiza eden eşyanın defteridir.", BOA, C. AS. 1060/46619, 26 Şubat 1789, Vrk. 1.

¹⁶⁵ BOA, C. AS. 1060/46619, 26 Şubat 1789, Vrk. 1-2; BOA, C. AS. 1078/47512, 21 Mart 1789.

¹⁶⁶ BOA, C. AS. 1060/46659, 16 Mart 1789; BOA, C. AS. 218/9292, 9 Haziran 1789.

Sonuç

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse; 18. yüzyılda Osmanlı-Rusya arasında meydana gelen 1711, 1736-1739, 1768-1774 ve 1787-1792 savaşları sırasında İsakçı'da kapsamlı sefer organizasyon faaliyetleri yaşanmıştır. Nitekim ordunun İsakçı'da toplanması ve kışlaması, ambar inşa-onarım faaliyetlerinin yanı sıra ambarlara depolanan zahirenin ihtiyaç olan noktalara sevki, Tuna Nehri'nin verdiği avantaj nedeniyle burada gemilerin hazırlanması ve bu gemiler aracılığıyla bölgeden temin edilen ve İstanbul'dan gönderilen zahirenin orduya, kalelere ve seraskerlere ulaştırılması İsakçı'nın stratejik konumundan kaynaklı parametrelerdi. Ayrıca İsakçı iskelesinde hazırlanan tombazların köprü yapımında kullanılması ve ordunun sağlıklı bir şekilde Tuna Nehri'nden geçirilmesi gibi durumların tümü İsakçı'nın coğrafi avantajının birer ürünüydü. Çünkü İsakçı'nın Tuna Nehri üzerinde olması ve Karadeniz'e yakın bir yerde bulunması, batıya yapılan seferlerde sağ kol güzergâhındaki önemli menzil noktalarından biri olması, serhad bölgelerinin yakınında bulunması ve Tuna Nehri'nin sağlamış olduğu stratejik konumundan dolayı burada gemi inşa ve onarım faaliyetlerinin gerçekleşmesi her savaş döneminde İsakçı'nın önemini daha da artırmıştır. Aynı şekilde İsakçı'nın sağlamış olduğu avantajlı durumlar, Osmanlı ordusunun Lehistan, Rusya ve Kırım'a gerçekleştirdiği seferlerde başarılı sonuçlar almasına yardımcı olduğu söylenebilir. Bu sonuçlardan hareketle, İsakçı gibi yerlerin birden fazla özelliği bünyesinde barındırmasının Osmanlı Devleti'ne veya ordusuna sefer dönemlerinde ne denli faydalı olduğu sonucu çıkarılmaktadır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emîrî Tasnifi (AE.)

Ahmed III. (AE. SAMD. III.): 38/3668, 64/6497, 120/11760, 148/17880, 167/16357.

Mahmud I. (AE. SMHD. I.): 6/377, 21/1258, 33/1958, 81/5438, 83/5602, 89/6100, 105/7510, 118/8552, 176/13688.

Mustafa III. (AE. SMST. III.): 3/139, 7/452, 59/4319, 60/4424, 76/5659, 77/5730, 144/11341, 184/14511, 223/17608, 241/19193, 255/20410, 300/23998, 313/25117, 324/26077, 346/27841.

Abdülhamid I. (AE. SABH. I.): 64/4485, 95/6547, 275/18462.

Başmuhasebe Defterleri (D. BŞM. d.): 2008, 2019, 2020, 3936, 4046, 18460.

Başmuhasebe Cebehâne Defterleri (D. BŞM. CBH. d.): 18400.

Cevdet Tasnifi (C.)

Askeriye (C. AS): 73/3411, 120/5410, 218/9292, 279/11586, 283/11773, 314/12988, 368/15246, 420/17411, 540/22622, 574/24151, 620/26170, 640/26935, 747/31415, 748/31488, 781/33071, 813/34534, 820/34874, 844/36045, 881/37852, 885/38028, 886/38070, 924/39944, 979/42690, 1010/44247, 1026/45002, 1047/46007, 1050/46118, 1052/46221, 1060/46619, 1078/47512, 1103/48755, 1154/51304, 1157/51489, 1169/52084, 1177/52432, 1182/52700, 1203/53871, 1213/54410, 1215/54490.

Bahriye (C. BH.): 82/3912, 136/6571, 149/7115, 216/10073, 261/12068, 265/12225.

Eyalet-i Mümtaze (C. MTZ.): 18/882.

Hariciye (C. HR.): 106/5262.

İktisat (C. İKTS.): 45/2254.

Nâfia (C. NF.): 10/499, 18/888, 19/932, 19/937, 24/1177, 28/1363, 29/1410, 31/1522, 36/1759, 43/2116, 45/2206, 45/2219, 51/2508, 54/2668.

Hadariye Defterleri (A. DVNS. HADR. d.): 5.

İbnülemin Tasnifi (İE.)

Dâhiliye (İE. DH.): 22/1991.

Kâmil Kepeci Defterleri (KK. d.): 6658.

Maliyeden Müdevver Defterleri (MAD. d.): 22696.

Mevkufat Defterleri (D. MKF. d.): 13411, 29175, 29272.

Mühimme Defterleri (A. DVNS. MHM. d.): 119, 125, 142, 144, 145.

Topkapı Sarayı Müze Arşivi Evrakı (TS. MA. e.): 879/46.

Yazma Eserler

Şem'dânî zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'it-Tevârih*, C. I, Haz. M. Münir Aktepe, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınlar, İstanbul 1976.

Subhî Mehmed, *Subhî Tarihi Samî Şâkir Tarihleri ile Birlikte 1730-1744*, Haz. Mesut Aydın, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.

Kitap ve Makaleler

Aktepe, M. Münir, "1711 Prut Seferi ile İlgili Bazı Belgeler", *Tarih Dergisi*, 34, 1984, s. 19-54.

Aslan, Seyfullah, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Tuna Donanması: Teşkilâtı ve Faaliyetleri (1683-1718)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2022.

Bostan, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

Çelik, Yüksel, "Serasker", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul 2009, s. 547-549.

Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü*, Haz. Ali Coşkun vd, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2020.

Engin, Hakan, "Tuna Savunma Hattında Bir Osmanlı İstihkâmı: Askeri ve Mâli Yönleriyle İbrail Kalesi'nin Organizasyonu (1711-1829)", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Edirne 2022.

Erkal, Mehmet, "Arşın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1991, s. 411-413.

Ertaş, Mehmet Yaşar, "XVIII. Yüzyıl Başlarında Rumeli'deki Menzillerin Askeri Fonksiyonları", *Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, 1997, s. 91-98.

Ertaş, Mehmet Yaşar, "Osmanlı Seferlerinde Olağandışı Bir Kışlak: Kastamonu", *OTAM, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 2005, s. 137-149.

Ertaş, Mehmet Yaşar, "Osmanlı Savaş Organizasyonunun Zorlu Bir Süreç: Ordunun Toparlanması", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 19, İstanbul 2008, s. 211-233.

Ertaş, Mehmet Yaşar, *Sultanın Ordusu 1715 Mora Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik*, Kronik Yayınları, İstanbul 2018.

Fedakar, Cengiz, "1787-1792 Osmanlı Avusturya, Rus Savaşları'nda Bender Kalesi", *Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013, s. 382-393.

Fidan, Fadimana, "18. Yüzyılda İstanbul'un ve Ordunun İaşesinde Tuna İskelelerinin Rolü (1711-1768)", Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kars 2014.

Fidan, Fadimana, "XVIII. Yüzyılda Tuna Nehri Kıyısında Bir Hububat Merkezi: İsakçı Ambarları", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 33, 2022, s. 11-38.

Gökpınar, Bekir, *Tuna Ötesine Son Sefer Varadin 1716*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019.

Gümüşçü, Osman, "Yaylak ve Kışlak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. Ek-2, Ankara 2019, s. 669-670.

Halaçoğlu, Yusuf, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, İlgı Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2014.

Hinz, Walther, "İslam'da Ölçü Sistemleri", Çev. Acar Sevim, *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 5, 1989, s. 7-82.

İnbaşı, Mehmet, *Ukrayna'da Osmanlılar Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2004.

İnbaşı, Mehmet, "Osmanlı-Lehistan Harplerinde Sefer Yolu ve Tuna Nehrinin Stratejik Önemi (XVII. Yüzyıl)", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti, Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri*, C. II, İstanbul 2011, s. 479-505.

İşbilir, Ömer, "XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İlaş, İkmâl ve Lojistik Meseleleri", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996.

İşbilir, Ömer, "Osmanlı Ordularının İlaş ve İkmali: I. Ahmed Devri İran Seferleri Örneği", *Türkler*, C. 10, Ed: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Saim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 151-158.

İşbilir, Ömer, "Nüzul", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul 2007, s. 311-312.

Kallek, Cengiz, "Kantar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul 2001, s. 317-320.

Kiel, Machiel, "Silistre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul 2009, s. 202-205.

Kurat, Akdes Nimet, *Peçenek Tarihi*, Devlet Basımevi, İstanbul 1937.

Kurat, Akdes Nimet, *Prut Seferi ve Barışı*, C. I-II, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Enstitüsü Yayınları, Ankara 1951-1953.

Maxim, Mihai, "Tuna", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul 2012, s. 372-374.

Murgescu, Bogdan, "İsakça", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul 2000, s. 489-490.

Murphey, Rhoads, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, Çev. M. Tanju Akad, Homer Yayınları, İstanbul 2007.

Özcan, Abdülkadir, "Davud Paşa Sahrası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul 1994, s. 44-45.

Sevinç, Tahir, *Sultanın Son Seferleri 1695 ve 1696 Avusturya Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, İdeal Kültür ve Yayıncılık, İstanbul 2019.

Tanyeli, Gülsün-Tanyeli, Uğur, "Osmanlı Yüzer Köprüleri", *ODTÜ MFD*, S. 10, 1990, s. 5-17.

Tuğluca, Murat, "1711 Prut Sefer Organizasyonundan Bir Kesit: Tombaz Tedariki", *Osmanlı Devleti'nde Nehirler ve Göller*, Hazırlayanlar: Şakir Batmaz, Özen Tok, Not Yayınları, Kayseri 2015, s. 103-134.

Tuğluca, Murat-Bayram, Zelal Begüm, "1768-1774 Osmanlı-Rus Harbinde Yüzer Köprücülük Faaliyetleri", *Osmanlı Araştırmaları*, 58/58, 2021, s. 121-167.

Yıldırım, Filiz, *Nazlı Tuna'nın İnce Donanması (18. Yüzyıl)*, Hiperyayın, İstanbul 2019.

Yıldırım, Filiz, "Tuna Nehri Kıyısında Bir Kasaba: İsakçı'da Sultan Osman Han Vakfı", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Prof. Dr. Süleyman Büyükkarcı Özel Sayısı, Aralık 2021, s. 286-325.

Yıldız, Hakan, *Haydi Osmanlı Sefere! Prut Seferinde Organizasyon ve Lojistik*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006.

Zinkeisen, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 5, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.

Araştırma Makalesi/ Research Article

Миграции и Образование Первого Населения Лесостепи Западной Сибири от Начала до Позднего Бронзового Века

Gülnara Ergan*

(ORCID: 0000-0002-8699-3407)

Makale Gönderim Tarihi
10.10.2022

Makale Kabul Tarihi
21.02.2023

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Ergan, G., “Миграции и Образование Первого Населения Лесостепи Западной Сибири от Начала до Позднего Бронзового Века”, *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 5/1 (Haziran 2023), 36-70.

APA: Ergan, G. (2023). Миграции и Образование Первого Населения Лесостепи Западной Сибири от Начала до Позднего Бронзового Века. *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 5(1) (Haziran 2023): 36-70.

Аннотация

Западная Сибирь – это сердце Евразии, с давних времён здесь проживали люди различных народностей и языковых групп. В литературе известно, что древние люди, пришедшие на территорию Западной Сибири, не являются её коренным населением. Миграции на территорию Западной Сибири определили вид деятельности и образ жизни образовавшихся здесь обществ. В первую очередь, чтобы понять передвижения обществ в лесостепь Западной Сибири, необходимо определить были ли эти передвижения внутри региона или миграции обществ были притоком его извне. Для этого необходимо понять, что заставило племена менять и покидать обжитые территории. Поэтому

* Dr. Araştırmacı, gnergan@outlook.com.
Ph.D., Independent Researcher.

целью данной работы является описание характеристики культурных процессов, определение особенностей развития обществ и их роли и места в истории лесостепи Западной Сибири.

Ключевые слова: Западная Сибирь, Климат, Миграция, Население, Лесостепь.

Migrations and Formation of the First Population in the Forest-Steppe of Western Siberia from the Beginning to the Late Bronze Age

Abstract

Western Siberia is the heart of Eurasia; people of various nationalities and language groups have lived here since ancient times. It is known in the literature that the ancient people who came to the territory of Western Siberia are not its indigenous population. Migrations to the territory of Western Siberia determined the type of activity and lifestyle of the societies formed here. First of all, in order to understand the movements of societies into the forest-steppe of Western Siberia, it is necessary to determine whether these movements were within the region or whether the migrations of societies were its influx from outside. To do this, it is necessary to understand what made the tribes change and leave the inhabited territories. Therefore, the purpose of this work is to describe the characteristics of cultural processes, to determine the characteristics of the development of societies and their role and place in the history of the forest-steppe of Western Siberia.

Keywords: Western Siberia, Climate, Migration, Population, Forest-steppe.

Başlangıcından Geç Tunç Çağına Kadar Batı Sibirya Orman-Bozkırlarında Göçler ve İlk Nüfusun Oluşumu

Öz

Batı Sibirya, Avrasya'nın kalbidir; Antik çağlardan beri burada çeşitli milletlerden ve dil gruplarından insanlar yaşamıştır. Literatürde, Batı Sibirya topraklarına gelen eski insanların yerli halk olmadığı bilinmektedir. Batı Sibirya topraklarına yapılan göçler, burada oluşan toplumların faaliyet türünü ve yaşam tarzını belirlemiştir. Öncelikle Batı Sibirya'nın orman bozkırlarına toplumların hareketlerini anlamak için bu hareketlerin bölge içinde mi yoksa dışarıdan mı geldiğini tespit etmek gerekir. Bunu yapmak için, kabilelerim

yerleşik bölgeleri neden değıştirdiklerini ve terk ettiklerini anlamak gerekir. Bu nedenle, bu çalışmanın amacı, kültürel süreçlerin özelliklerini tanımlamak ve toplumların gelişme özelliklerini ve Batı Sibiryaya orman-bozkırlarının tarihindeki rollerini ve yerlerini belirlemektir.

Anahtar Kelimeler: Batı Sibiryaya, İklim, Göç, Nüfus, Orman-bozkır.

Примерно 40-35 тысяч лет назад в средних широтах, в том числе и в районе Алтая, произошли изменения климата. Холодный и влажный воздух сменился на холодный и сухой. Дикие животные, обитавшие в этом регионе, испытали большой стресс, в следствии чего последовала миграция этих животных, что повлекло за собой передвижение людей, которые охотились на них. На этот момент инструменты, которыми пользовались первобытные люди охотники-собиратели, стали более сложными, что привело и к развитию хозяйства. По данным археологов основное переселение развитого человека в Западную Сибирь произошло примерно 25 тысяч лет назад¹.

Переселение человека из южных и юго-восточных регионов в Западную Сибирь происходит в период палеолита. В эпоху палеолита человек постепенно мигрировал на север Западной Сибири. Продвижение человека на север Сибири проходило поэтапно и в 1-м тысячелетии до нашей эры он достиг Северного Ледовитого океана. Чтобы прожить в суровых условиях человек, достигший крайнего севера, охотился на моржей, тюленей и рыб. Занимаясь морской и звериной охотой, человек создал здесь свою самобытную культуру.

Поскольку климатические и территориальные условия Западной Сибири были не благоприятны для заселения дикими животными и людьми, этот процесс начался в более поздний период по сравнению с другими регионами. Например, если человеческий вид был встречен 300 тыс. лет назад, в Алтайском крае (Денисова пещера) или на севере Казахстана имеются

¹ А.М.Малолетко, *Древние Народы Сибири, Этнический Состав по Данным Топонимики, Раннее Заселение Северной Азии*, Изд-во Томского университета, Томск 2011, с. 120.

останки возрастом 40 тыс. лет, то первые человеческие останки в Западной Сибири датируются примерно 14-13 тысячелетним возрастом и то в самых южных регионах этой территории².

Климатические условия, совпадающие с эпохой палеолита³ и плейстоцена⁴ в Западной Сибири, не были благоприятны для заселения здесь человека. Начало геологической эпохи голоцен около 10 тысяч лет назад, отступление ледников на север и смягчение климата привели к появлению человека вслед за появлением здесь диких животных видов⁵.

Отсутствие месторождений качественного камня в центральной и южной частях Западной Сибири также было одним из основных ее недостатков для миграции сюда первобытного человека. Считается, что первобытные люди, пришедшие сюда в эпоху палеолита, принесли с собой каменные орудия труда из Северного Казахстана и Алтае-Саянского региона.

Потепление климата в Западной Сибири же вызвало уход животных мамонтового типа на север и гибель некоторых видов диких животных. Западно-Сибирская равнина постепенно стала принимать новые виды животных. По мере приближения периода мезолита в регион стали мигрировать такие животные, как: олени, медведи, лисы, кролики и соболи и т.д. Со временем приобрело большое значение и рыболовство. Археологические данные о рыболовстве обнаружены в почвенных слоях археологических памятников таких как Венгерovo V, Черноозерье II⁶.

² Большая Советская Анциклопедия, К.Н.Гаврилов, БСЭ, Москва 2007 Статья "Динисова пещера".

³ Палеолит – это каменный век. Период палеолита произошел примерно от 2,6 млн до 10-12 млн лет назад. Большая Советская Анциклопедия, К.Н.Гаврилов, БСЭ, Москва 2014, статья "Палеолит".

⁴Плейстоцен - геологический термин, так же известный как ледниковый период. <https://bigenc.ru/geology/text/3144940>.

⁵ А.Н.Формозов, "Равнинность Западной Сибири и Связанные с Ней Особенности Животного Мира", *Русский Орнитологический Журнал*, 21/797 (2012), с.2305.

⁶ В.Н.Зенин, "Основные этапы освоения Западно-Сибирской равнины палеолитическим человеком", *Археология, Этнография и Антропология Евразии*, 4 (2002), с.22-44.

Впервые в период мезолита люди осознали целесообразность строительства земляных домов для укрытия и коллективной охоты. Помимо сезонных поселений, таких как «Вийка II», со временем начали формироваться постоянные поселения. Эти поселения особенно многочисленны в Юринско-Касянском районе, вокруг озер и рек, где много рыбы и водоплавающих птиц. Такие укрытия обычно находятся на берегах рек. Также отмечено наличие могил в регионе и разнообразие погребальных традиций. Были обнаружены одиночные, двойные или массовые захоронения. В Западной Сибири находки эпохи мезолита обнаружены в междуречье Ишим-Тобола, в Барабинских степях, Среднем Приишимье, Кузбассе и на Ямале⁷.

Получено много археологических находок из лесной и лесостепной зон Западно-сибирской области. Например, в «Черноозерье VIa» на глубине 0,50-0,70 м в почве было обнаружено 779 предметов каменного инвентаря, хотя археологически она является многослойной стоянкой. Установлено, что большая часть инвентаря «микролитов»⁸ на этой стоянке состоит из североказахстанского нефрита.

Стоянки «Малый Аши-Куль I», «Большой Аши-Куль II», относящихся к эпохе мезолита, около среднего течения реки Иртиш. «Большой Берчикуль I» в Кузнецкой котловине археологическая стоянка, сходная с ней по инвентарному составу, — стоянка «Ляпустин Мыс I» у озера Иткуль в Алтайском крае. Упомянутые нами археологические находки эпохи мезолита, расположенные в междуречье Ишим-Тобола, обнаруживают сходство в видовом отношении.

⁷ Л.М. Плетнева, *Очерки Культурогенеза Народов Западной Сибири, Поселения и Желища*, Изд-во Томского ун-та, Томск 1995. с. 168.

⁸ Микролит-общее название, данное очень маленьким кремневым орудиям, изготовленным в эпоху мезолита. Их длина (микролита) не превышает 2,5 см. Встречаются и геометрические фигуры микролита. Их использовали как гарпуны или наконечники стрел как самостоятельно, так и для создания смешанного режущего инструмента, размещая их рядами на ветке дерева, кости или роге. *Большая Советская Энциклопедия*, К.Н.Гаврилов, БСЭ, Москва 2012 Статья "Микролиты".

Исследователи отмечают сходство находок мезолитических археологических памятников Западной Сибири и Северного Казахстана в эпоху западно-сибирского мезолита. Были найдены каменные орудия, большинство из которых небольшие каменные орудия, ножевые пластины и. т. д.⁹.

В результате раскопок, проведенных в Северном Казахстане, найденные наконечники стрел, различные каменные орудия эпохи мезолита, а так же схожие постройки, распространённые в этом регионе, были найдены в Приуралье. Исследователи затрудняются объяснить сходства¹⁰, но очевидно после ледникового периода в Западной Сибири коренное население начало формироваться в эпоху мезолита с началом голоцена. Западная Сибирь в последующие периоды стала принимать мигрантов не только из Южной Сибири, но и из Северо-Казахстанской области. Вполне вероятно, что с миграциями в Уральский регион группы из Северного Казахстана принесли с собой культуру и бытовые навыки.

В период конца эпохи мезолита, перехода к эпохе неолита в Западной Сибири, потепление климата и усиление засухи в середине голоцена обусловило новую волну миграции, растянувшуюся на длительный период времени. По мнению ученых, усиление засухи произошло около 7000 лет до н.э. Вероятно, это вызвало продвижение (миграцию) на север из районов Тобола, Тургая и Ишима¹¹.

Данные подтверждают прямое продвижение в Тоболо-Ишимский район миграционной волны, в лесостепную зону и южные части таежного пояса. В этот период происходит прирост населения и постоянных стоянок на местах в указанном районе. С этой миграционной волной, пришедшейся на период западносибирского неолита, местное население, знакомится с

⁹ В.Ф.Стариков, *Мезолит и Неолит Лесного Зауралья*, Изд-во АН, Москва 1980, с.83-85.

¹⁰ Т.Н.Троицкая, А.В.Новиков, *Археология Западно-Сибирской равнины*, НГПУ, Новосибирск 2004, с. 15.

¹¹ В.А.Зах, "Период трансформации в Истории Древних Обществ Тоболо-Ишимья в Голоцене", *Вестник археологии и этнографии*, 4/19, (2012), с. 18.

новой керамической технологией¹², время от времени продолжается практика нанесения старых узоров на новые виды керамики¹³.

В эпоху неолита глиняная посуда, которой предавали только форму, стала термически обрабатываться. Исследователи считают, что новые виды термически обработанной керамики, украшенной разными узорами, возможны только с миграцией нового населения. Посуда теперь готовится из разных видов глины, а термическая обработка способствует керамике быть менее ломкой. Она вошла в статус первой неорганической посуды, произведенной человеком¹⁴.

В эпоху неолита завершилась дуально-фратриальная (близкие друг другу несколько общин, племен от одного предка) родословно-племенная система, сформировались трехмерная модель мира и религиозное мировоззрение. В этом мире зародились такие взгляды, как разделение добра и зла, жизни и смерти¹⁵.

Период неолита в истории человечества также называют «переходным периодом от каменного к металлическому веку». В этот переходный период, в некоторых регионах стали использоваться мелкие металлические предметы. В эпоху неолита на юге Сибири велось производственное хозяйство, а на севере продолжало господствовать оседло-потребительское¹⁶.

В переходный период от каменного века к эпохе металла вся Сибирь испытала историко-культурные изменения. Если на юге Сибири господствовала афанасьевская культура¹⁷, то в

¹² О.Н. Бадер, «Уральский неолит, Каменный век на территории СССР», *Материалы и исследования по археологии СССР*, 166 (1970), с.159.

¹³ Л.Л. Косинская, *Неолит Севера Западной Сибири: Генезис и Связь*, Изд-во ТвГУ, Тверь 2002, с.222; В.И. Молодин, *Археология Южной Сибири*, Изд-во Кемеровского ун-та, Кемерово 1985, с.3-17.

¹⁴ Троицкая, Новиков, *Археология Западно-Сибирской равнины*, с. 23.

¹⁵ Троицкая, Новиков, *Археология Западно-Сибирской равнины*, с. 13.

¹⁶ Бояршинова, *Население Западной Сибири до Начала Русской Колонизации*, Изд-во Томского Университета, Томск 1960, с. 15-24.

¹⁷ Е.Б. Ведыцкая, А.В. Поляков, Н.Ф. Степанов, *Свод Памятников Афанасьевской Культуры*. Изд-во Азбука, Барнаул 2014, с.380.

лесостепной области от Уральских гор до Барабинских степей возникло культурное разнообразие. Андроновская культура стала единственным гегемоном, который поглотил все эти культуры, и открыл для человечества новую эру.

Миграции на Запад

Потепление климата и глобальные климатические изменения привели к революционным изменениям в обществах. Миграция обществ и периоды, развитие экономики, связанные с глобальными изменениями климата, называются «переходными периодами». В Западной Сибири было три основных переходных периода. Первый из них - эпоха неолита, второй - период знакомства с производственным хозяйством - эпоха бронзы и третий период, период бурного экономического и культурного развития - переход от позднего бронзового века к раннему железному веку¹⁸.

Исследователи, сравнившие параллельно историю древнего мира и изменения климата, пришли к выводу, что важные события в обществах совпадают с периодами изменения климата.

Исследователи обнаружили, что, когда годовая температура или количество осадков, падает ниже среднего, сообщества собираются во едино и мигрируют на другие территории. Так же было замечено, что общества создавали новые государства в тех местах, куда они мигрировали. Таким образом, доказано, что кочевые народы с похолоданием климата, а затем с наступлением засухи активизировались и мигрировали на другие территории¹⁹.

Например, было подсчитано что к концу второго тысячелетия до нашей эры в районах Северного и Северо-Западного Китая господствовал пустынный климат, а в степях Монголии переживался экологический кризис. Хотя период засухи в Северном Казахстане и Монголии проходил один и тот же период, было установлено, что этот период был короче, но более суровым

¹⁸ Зах, “Период трансформации в истории Древних обществ Тоболо-Ишимья в Голоцене”, с.17

¹⁹ В.В.Клименко, “Климат и История в Средние Века”, *Восток (Орус)*, 1, (2003), с.5-41

в Северном Казахстане. Нужно заметить, что в этот же период в регионе Зауралья, в его западном направлении, засухи не было, а в Приаралье были хорошие климатические условия²⁰.

С изменением климата ослабление центрального управления государственных образований вызвало внутренние беспорядки и с течением времени приводило к разрушению данных образований²¹.

Выделено пять основных типов реакций, вызывающих миграцию, при ухудшении климатических и экологических условий в древних обществах.

1) отсутствие реакции - при незначительных изменениях условий среды обитания или при значительном разнообразии условий местообитания, когда происходит перераспределение нагрузок на местные ландшафты;

2) полные или частичные изменения хозяйственно-культурных типов, типов ведения хозяйства, направленные на увеличение или уменьшение производительности в соответствии с изменением экологической емкости территории;

3) миграционный приток или отток населения: от незначительного до полного оставления территории или резкого увеличения численности населения;

4) существенные изменения в социально-общественной жизни (изменения в земельных, водных, других имущественных отношениях), в политике (направленность во внутрь общества или на завоевания);

5) постепенная или быстрая деградация и гибель обществ, не сумевших адаптироваться к изменившимся экологическим условиям.

²⁰ А.Д.Таиров, *Изменение Климата Степи и Лесостепи Центральной Евразии во II-II Тысячелетии до Нашей Эры: Материалы к Историческим Реконструкциям*, Рифей, Челябинск 2003, с.7-13,45-56

²¹ Клименко, "Климат и История в Средние Века", с.5

Несомненно, малейшие климатические изменения на территориях оказали большое влияние и на хозяйство обществ²². По расчетам климатологов, установлено, что за последние пять тысяч лет пять раз произошло похолодание климата.

По мнению исследователей, отправной точкой миграции на запад, вероятно, являются районы Северного, Северо-Западного Китая (восточный Туркестан) и Монголии. Это определение подтверждается не только на археологических, но и на антропологических данных²³.

Согласно новым исследованиям установлено, что миграционные волны, наступающие из районов Восточного Туркестана и Монголии на Запад, проходили в несколько этапов и с разных направлений.

1-я волна миграции двинулась сначала в горные районы Алтая, затем частично в район Джунгарских ворот²⁴ и Алакольской котловины Семиречья и достигла Приаралья.

2. Другая, более крупная волна миграции пересекла Джунгарские ворота и реку Чёрный Иртыш, пересекла Восточный Казахстан, затем Центральный и Северный Казахстан, достигнув Южного Зауралья²⁵, района восточных предгорий Уральских гор. Последовавшие за ними более мелкие волны миграции вероятно остались на горном Алтае.

Миграции на Запад, вероятно, происходили в несколько этапов. Первый этап миграции – с конца IX в. до н.э. и до VIII в. до н.э. в начале именно в сторону горного Алтая. Второй этап миграций – более крупная волна, VIII-VII в. до н.э. Миграции двигались в двух

²² Таиров, *Изменение Климата Степи и Лесостепи Центральной Евразии во II-II Тысячелетии до Нашей Эры: Материалы к Историческим Реконструкциям*, с.3-23

²³ Д.Г. Савинов, *Возможности Синхронизации Письменных и Археологических Дат в Изучении Культуры Южной Сибири Скифо-Сарматского Времени*, Изд-во АН СССР, Барнаул 1991, с.94

²⁴ А.М.Комков, *Словарь географических названий зарубежных стран*, Недра, Москва 1986, с.112.

²⁵ *Большая Российская Энциклопедия*, В.А.Низовцев и Н.А.Марченко, Издания БСЭ, Москва 2004-2017 “Зауралье”.

направлениях. Первая группа их группы второго этапа достигла района Семиречья и Приаралья от ворот Джунгари, а вторая – шла через ворота Джунгари, и Иртыша, через которые кочевники уже проходили ранее.

Глобальное потепление оказало влияние и на Западно-Сибирский регион. Если в южных и восточных районах наблюдалась холодная и сухая погода, то повышение влажности в Западной Сибири вызвало смещение климатических зон на север. По мере продвижения лесостепного пояса на север его место заняла степь. Это заставило жителей региона, покинуть эти районы и уйти, переселившись далее на север и запад²⁶.

С переселениями из районов с развитым хозяйством переселенцы принесли в Западную Сибирь основы гончарного дела, металлургии и металлообработки, животноводства, земледелия и орудия труда. Население Западной Сибири в очень короткие сроки ассимилировалось и полностью изменило свою культуру с приходом мигрантов²⁷.

Эпоха Ранней Бронзы в Западной Сибири.

Бронзовый век длился около двух тысяч лет в лесостепной полосе Западно-Сибирского региона. Это довольно длительное время. По этой причине бронзовый век делится на несколько этапов: это ранняя бронза, развитая бронза и поздний бронзовый век²⁸.

В знакомстве с бронзовым рудником в культурах Западной Сибири произошло много изменений и событий. В эти периоды преимуществом для людей становились регионы с запасами меди и олова. Обработка меди и олова улучшила обмен и общение между племенами.

²⁶ К.В.Сальников, *Очерки Древней Истории Южного Урала*. Наука, Москва 1967, с.174-176;

²⁷ Зах, "Период трансформации в истории Древних обществ Тоболо-Ишимья в Голоцене", с.24.

²⁸ О.Н.Корочкова, В.И.Стефанов и Н.К.Стефанова, "Культура Бронзового Века Предтаежного Тоболо-Иртышья (По Материалам Работ УАЗ)", *Вопросы Археологии Урала*, 20 (1991), с. 70-71.

В степной и лесостепной полосе Западной Сибири общества познакомились с животноводством, производящей экономикой в эпоху ранней бронзы. Важнейшим фактором приобщения населения области к животноводству стали климатические изменения. Климатические изменения, засуха привела к смещению природных зон к северу. По этой причине, в результате смещения природных зон, познакомившись с животноводством, в последующем это хозяйство станет основным источником существования²⁹.

По мнению исследователей, знакомство западносибирских обществ с животноводством проходило преимущественно либо от соседей с юга, либо от афанасьевцев, мигрировавших на территорию Западной Сибири³⁰.

Общины, жившие на просторах степей Сибири, Урала, Казахстана и большей части Средней Азии в эпоху бронзы, принадлежат к культуре, оставившей свой след в этот период. В археологии название этой культуры известно как Андроновская археологическая культура³¹.

Андроновская культура распространилась в степных и лесостепной природных поясах от Енисея до западных предгорий Урала, охватив всю Западную Сибирь и Казахстан. Она распространилась до границ таежного пояса на севере и гор Тянь-Сана и Памира на юге, пустынь Средней Азии и правобережья Амударьи.

Со II тысячелетия до нашей эры до середины I тысячелетия до н.э., продвижение степных групп в лесостепи Тобол-Иртыш междуречья и Зауралье сказались на сфере занятий населения. Миграции степных групп, входящих в состав андроновской общности, принесли в регион новые виды животноводства, металлообработки, жилищных построек и погребальных обычаев.

²⁹ В. И. Матюшенко, *След Истории Сибири*, Т. 3, Изд-во Томского университета, Томск: 1973, с.50,68.

³⁰ Троицкая, Новиков, *Археология Западно-Сибирской равнины*, с. 33.

³¹ К.М.Байпаков,Ж.К.Таймагамбетов, *Археология Казахстана: Учебное Пособие для Студентов Вузов*, Изд-во Казахского университета, Алматы 2006, с.81.

Эта новая культура, затронувшая и Западную Сибирь, ускорила развитие обществ и вывела её на новый уровень. С приходом андроновцев на место первобытных групп предшествующего периода стала развиваться новая материальная культура.

Археологические стоянки, относящиеся к эпохе бронзы Западной Сибири (вторая половина 2000-х гг. до н.э.), были обнаружены С.А. Теплоуховым в 1927 г. Найденная культура, керамика которой имеет богатый геометрический орнамент и относящейся к эпохе бронзы, была названа андроновской культурой по названию деревни Андроновка, расположена в Минусинской котловине, где она и была обнаружена³².

Андроновская культура распространилась на очень большой территории, и включала в себя Казахстан, всю Западную Сибирь, западные части Средней Азии, и достигала Южного Урала. В последующем культура получила название «Андровская культурно-историческая общность»³³.

Определяя характерные черты андроновской культуры, Теплоухов сопоставил типы керамики и погребальные сооружения с предшествующей афанасьевской культурой и пришёл к выводу, что между культурами имеется большое сходство. Позже была выдвинута теория, что Афанасьевская и Андроновская культуры являются генетически продолжением друг друга.

Теплоухов установил, что в обществе андроновской культуры было развито животноводство и использовалась медь. Восточной границей андроновской культуры была Минусинская котловина. Он зафиксировал, что в II тыс. до н.э. в её территорию входит юг Западной Сибири и большая часть Казахстана.³⁴ Теплоухов выделил первые характерные черты андроновской

³² С.А. Теплоухов, *Древние погребения в Минусинском крае. С материалами по Этнографии*, Том III, Изд-во Государственного Русского музея, Ленинград 1927, с. 57-112.

³³ А. Формозов, «К Вопросам о Происхождении Андроновской Культуры», КСИИМК *Краткие сообщения о Докладах и Полевых Исследованиях Института Истории Материальной Культуры*, 39 (1951), с.18.

³⁴ Теплоухов, *Древние погребения в Минусинском крае. С материалами по Этнографии*, с.,87.

археологической культуры. Полученные им сведения об андроновской культуре легли в основу исследований, проводимых и относящихся к эпохе бронзы.³⁵

Основываясь на предыдущие исследования Теплоухова о процессе развития андроновской культуры, археолог Ольга Александровна Кривцова-Гракова сделала вывод о том, что андроновское общество возможно является продолжением афанасьевской культуры. Но, по её мнению, культура формировалась на западе, и со временем продвинулась на восток достигнув Минусинскую котловины, где и образовала её восточную границу. Так же она определила, что андроновская культура, от границ Енисея до Урала, имела более или менее однородные характеристики в керамике. К концу II. тыс. до н.э. керамика начала свой новый процесс развития. На смену старым типам керамики пришла продвигающаяся с востока карасукская культура, важнейшей чертой которой являлась керамика с округлым дном.³⁶

Исследования по андроновской культуре вместе с Кривцовой-Граковой проводил и археолог С.В. Киселев – описание характерных черт андроновской культуры легли в основу его работы в книге «История Южной Сибири».³⁷

Археолог М. П. Грязнов, принимавший участие в археологических раскопках в Южной Сибири и Казахстане, а также участвовавший при раскопках Пазырыкского кургана, заметил, что керамика сосудов андроновской культуры в погребениях, исследованных им к западу от города Актобе, имели гладкую поверхность и заостренные плечики. Принимая во внимание

³⁵ С.А. Теплоухов, *Древнеметаллические культуры Минусинского края, Природа*, Том. 6, Изд-во АН СССР, Ленинград 1929, с.42.

³⁶ Ольга Кривцова-Гракова, «Алексеевское поселение и могильник», *История Материальной Культуры*, 17 (1948): 57-172.

³⁷ С. Киселев, *Древняя история Южной Сибири*, Изд-во АН СССР, Москва 1951, с.156.; А.Матвеев, *Первые Андроновцы в Лесах Зауралья*, Наука, Новосибирск 1998, с.8-10.

особенности сосудов андроновской культуры, Грязнов разделил культуру на западный и восточные комплексы.³⁸

Археолог Константин Сальников, исследовавший Южный Урал и его окрестности, классифицировал андроновскую культуру. Западная часть ареала распространения андроновской культуры получила название «Алакульская культура» а находки из восточных районов – «Федоровская культура». Константин Сальников исследовал основные процессы развития андроновской культуры, а также генетические связи алакульской и федоровской культур.³⁹

Большое значение по андроновской культуре приобрели исследования археолога Сергея Сергеевича Черникова, проводившего исследования в Прииртышье Казахстана, о генетической принадлежности и процессе развития находок андроновской культуры. Он утверждал, что материально-культурное наследие традиции андроновской культуры формировалось в степной части Казахстана и распространялось отсюда в Зауралье, Верхнее Приобье, Енисей и Среднюю Азию⁴⁰

Археолог В.Н. Чернецов, исходя из того, что керамические узоры угров и керамические узоры федоровской культуры очень похожи между собой предполагал, что протоугры сформировали федоровскую культуру на севере а находящаяся в более южных районах алакульская культура связана с иранскими племенами.⁴¹ Однако, отстаиваемая Чернецовым теория не была принята в научном мире, было констатировано, что андроновская общность федоровской культуры не ограничивалась Зауральем, а

³⁸ М. Грязнов, *Погребения Бронзовой Эпохи в Западном Казахстане*, Изд-во АН, Ленинград 1927, с. 172–221.

³⁹ М. Косарев, "О культуре Андроновского времени в Западной Сибири", *Советская археология*, 2 (1965): с. 242, 246.

⁴⁰ С. Черников, *Восточный Казахстан в Эпоху Бронзы, Материалы Исследований по Археологии*, Изд-во АН СССР, Москва Ленинград 1960, с. 110–115.

⁴¹ Л. Китова, Л. Чиндина и В. Чернецов, "Путь в Науку и Методолого-Этнографическое Наследие, Материалы XVII Международной Западносибирской Археолого-Этнографической Конференции, Восток и Запад Проблема Синхронизации Этнокультурных Взаимодействий" *Вестник Томского Государственного Университета*, Том 4, 42(2016):5-9.

представляла собой культуру, распространенную на гораздо более широких территориях. Орнамент, обнаруженный на керамике федоровской культуры, принадлежит не только уграм, подобные орнаменты встречаются также и у казахов, кыргызов и якутов. Погребальные обычаи угров расходятся с традициями федоровской культуры. Немногочисленные топонимы индоиранского происхождения хотя и обнаружены на западе Сибири, где распространялась федоровская культура, однако в более восточных и южных районах топонимы, принадлежащие к угорскому языку, нигде не встречаются.⁴²

Историк Владимир Стоколос, утверждавший, что федоровская культура андроновской общности сформировалась в Сибири, и со временем к XIII в до н.э. продвинувшаяся на Урал Федоровская культура испытала влияние Абашевской и Замараевской культур⁴³

К 1960-м годам исследователи андроновской культуры разделили её на этапы, основные типы и множество подтипов. Названия основных типов, подтипы, размножились настолько, что находки андроновской культуры в Казахском регионе, ранее называвшиеся Алакульско-Федоровскими, были разделены на Нуринский, Атасуский, Бегазийско-Дандыбаевский основные типы. То же самое произошло и в других регионах. Для Зауралья были определены Коптяковский и Черкаскульский, основные типы для Западной Сибири это Сузгунский и Еловский типы⁴⁴. Таким образом, андроновская культура была разделена на множество типов и подтипов, что привело к некой концептуальной путанице связанной с определениями

В последующие 1960-1980-е годы российские археологи, такие как: Г.Б. Зданович, М.Ф. Косарев, Е.Е. Кузьмина, Т.М. Потемкина, К.В. Сальников, В.С. Стоколос, Э.А. Федорова-Давыдова ограничили исследования андроновской культуры крайней западной границей Западной Сибири, представляющим собой

⁴² Н.Л.Членова, "Археологические Материалы к Вопросу об Иранцах До-Скифской Эпохи и Индоиранцах", *Советская Археология*, 1(1984): 88-98.

⁴³ В.Стоколос, *Культура Наследия Бронзового Века Южного Зауралья (Хронологии и Переодизации)*, Наука, Москва 1972, с. 285-286.

⁴⁴ Матвеев, *Первые андроновцы в лесах Зауралья*, с.23

узкий ареал западным районом Зауралья. Исследования по андроновской культуре, проведенные на территории между западом и востоком, вышли из внимания учёных.⁴⁵ При этом представление научного мира об андроновской культуре начало ассоциироваться только с западным регионом. Восточные регионы были частично забыты или проигнорированы. Создалось представление, что центральное Зауралье является центром всех нерешенных проблем, связанных с андроновской культурой. Эта ситуация также создала проблему терминологии, связанной с культурой.

Исследовались в основном самые северные районы и по этим регионам формировалось суждение о характерных чертах Андроновской культуры.

Краткая характеристика Алакульского и Федоровского этапов Андроновской Культуры

Если обратить внимание на характерные черты алакульской культуры, то нужно заметить, что при раскопках стоянок в Зауралье выявлено два типа поселений. Средние размеры домов первого типа составляют 22-45 м². И второго типа большие по площади дома – от 90 до 250 м². Предполагается, что дома были деревянной конструкции, пристройки более меньших размеров находящиеся рядом с домами, вероятно, использовались для хозяйственных нужд. Вокруг некоторых поселений были обнаружены укрепления.

На поселениях обнаружены остатки костей животных, свидетельствующие о том, что общество алакульской культуры Зауралья занималось животноводством. Костей диких животных обнаружено очень мало, общество алакульской культуры занималось так же рыбной ловлей, хотя очевидно, что это было не основным занятием. В Зауралье так же было развито

⁴⁵ К.Смирнов, “Проблема Происхождения Ранних Сарматов”, *Советская Археология*, 3, (1957): 3-19.; М.Ф. Косарев, “О культурах андроновского времени в Западной Сибири” *Советская археология* 2 (1965), с. 246.; Е.А.Федорова-Давыдова, *Андроновское погребение XV-XIII в до Хашей Эри (к вопросу о перемодификации андроновской культуры)*, Изд-во Государственного Исторического Музея, Москва 1960, с. 56-59.

земледелие.⁴⁶ Таким образом, совершенно очевидно, что хозяйство общества алакульской культуры, скорее всего, было основано на животноводстве, разведении крупного рогатого скота и отчасти рыболовстве и охоте, были развиты навыки земледелия. Думается, что укрепления вокруг поселений, были сооружены для защиты их от врагов или диких животных.

По данным археологических раскопок установлено, что большинство населенных пунктов расположены на берегах рек. При раскопках, внутри домов были обнаружены керамика, бронзовые изделия, однолезвийные и двулезвенные ножи, каменные топоры, сломанные формы, крючки, стрелы и многие другие предметы.⁴⁷ Тот факт, что в Северном и Центральном Казахстане территория жилищ больше, чем в других регионах, свидетельствует о том, что семьи здесь были большими. Кроме того, ямы, найденные внутри домов, вероятно, были предназначены для хранения продуктов, что подтверждает наличие у людей знаний в способах хранения продуктов.

Археологические раскопки указывают на то, что погребения алакульской культуры связаны с курганной традицией. Хотя большинство курганов было разграблено и разрушено всё же удалось проследить погребальные традиции этих могил. Общество алакульской культуры хоронили умерших укладывая их на боку, слегка согнутыми в коленях. В некоторых северных районах Алакульской культуры Зауралья существовала традиция кремации или использование огня в могиле.

Почти во всех курганах алакульской культуры обнаружены кости жертвенных животных. В некоторых могилах были найдены кости более чем одного животного. Приносимых в жертву животных укладывали либо внутри могил, либо в специальных ямах рядом с могилами⁴⁸.

⁴⁶ А.Матвеев, Н.Матвеева и Т.Крюкова. «Новые Памятники Эпохи Бронзы и Раннего Железного Века в Ингалинской Долине (По Итогам Работ 1998 г)», *Вестник Археологии, Антропологии и Этнографии*, 2 (1999): 126-128.

⁴⁷ Матвеев, Матвеева, Крюкова. «Новые Памятники Эпохи Бронзы и Раннего Железного Века в Ингалинской Долине (По Итогам Работ 1998 г)», с.130

⁴⁸ Матвеев, *Первые андроновцы в лесах Зауралья*, с.204-214.

Рядом с костями животных были найдены различные керамические сосуды. Наличие костей животных в могилах алакульской культуры свидетельствует о том, что общество придавало большое значение животноводству и особую сакральную роль животным.⁴⁹

Наиболее распространенными останками животных, принесенных в жертву, являлись черепа, передние, задние конечности и копыта животного. Практически на всех черепах принесенных в жертву животных обнаружены следы ударов твердым или острым предметом (например, копьем или топором).⁵⁰

Найденная керамика алакульской культуры поселений Зауралья и керамика с могильников весьма сходны между собой. Наиболее распространенным типом керамики и характерной особенностью керамических горшков алакульской культуры, обнаруженной на археологических памятниках, является классическая керамика с заостренным плечиком. Керамику украшали зигзагами и геометрическими узорами⁵¹.

До недавнего времени археологические находки федоровской культуры трактовались разными археологами по-разному. Причиной этому послужили малочисленность и плохая сохранность дошедших до наших дней пластов федоровской культуры.

Поселения в Центральном Казахстане, Южной Сибири и Восточном Казахстане строились на возвышенностях в один или два ряда⁵². Жилища федоровской культуры в Зауралье сильно не заглублены в грунт и имеют деревянную конструкцию.

В Зауралье вокруг основной конструкции жилого помещения строились пристройки, где в зимний период находились

⁴⁹ Матвеев, *Первые андроновцы в лесах Зауралья*, 214-216.

⁵⁰ Байпаков, Таймагамбетов, *Археология Казахстана*, 94.

⁵¹ Г.Б.Зданович, "Керамика Эпохи Бронзы Северо-Казахстанской Области", *Вопросы археологии Урала*, Свердловск, 1973, с.37.

⁵² Т.С. Малютина, "Федоровская культура Урало-Казахстанских Степей". (неопубликованная диссертация), Институт Археологии РАН 1994, с. 103.

животные. Эта конструкция домов сохраняла тепло и играла роль изоляции тепла в зимний период. Подобные жилища можно встретить и в других культурах, пришедших после андроновской культуры, особенно в степной и лесостепной полосе. Например, в лесостепной полосе Приобья в Ирменской культуре можно встретить довольно похожие постройки. Одной из важных особенностей домов федоровской культуры являются очаговые конструкции в домах, наличие зольников и колодцев в некоторых жилищах⁵³.

Исследователи отмечают, что существование очагов внизу стен или в углах домов можно было бы объяснить тем, что в федоровской культуре существовала система отопления домов дымоходом. Эта система отопления встречается в федоровской культуре, но не встречается в системе алакульской культуры. Сложная конструкция очагов и дымоходных систем, использовавшихся в уральско-казахстанских степях с древних времен, указывает на то, что система отопления жилищ была известна обществам с древних времен.⁵⁴

Физико-географические условия также оказали влияние на архитектуру общества андроновской культуры. Людям приходилось приспосабливаться к климату и условиям окружающей среды, где они находились. Им пришлось строить дома из подручных материалов, таких как: дерево, глина, и камень, которые всегда были под рукой. Навык построения жилищ, землянок или полуземлянок, жилищ с котлованами или без таковых, были напрямую связаны с климатическим условиям региона. Входные двери домов так же располагались в зависимости от силы и направления ветра.

С развитием экономики общества увеличивались размеры домов, увеличивалось количество комнат и развивалась планировка домов. Отмечено, что экономика стала более активной, и произошел переход к кратковременным жилищным

⁵³ М.Грязнов, *“Памятники Западных Районов” Андроновская культура*, Наука, Москва-Л 1966, с.6-12.

⁵⁴ Малютина, *Федоровская культура Урало-Казахстанских Степей*, с. 120-122.

конструкциям. Экономика федоровской культуры была основана на земледелии и пастбищном животноводстве. Если эти типы хозяйств вначале были оседлыми, то на последнем этапе бронзового века в уральско-казахстанских степях произошел переход к более активным хозяйствам. Общество перешло к полукочевому образу жизни, а также изменилась и архитектура домов. Появились конструкции, которые легко и быстро монтировались и разбирались, подобные конструкции сегодня используются в некоторых регионах в качестве юрт или палаток.⁵⁵

В местах, где были холодные зимы, дули постоянные и сильные ветра, при строительстве домов соблюдался принцип построения жилищ с котлованами. Дома строили из бревен, а крышу укрепляли грунтом. Северный Казахстан – один из лесорастущих регионов лесостепной полосы. Основным строительным материалом домов в этом регионе было дерево. В Центральном и Западном Казахстане, где древесины мало, в строительстве жилищ использовался камень.⁵⁶

Следует подчеркнуть, что, несмотря на архитектурное разнообразие поселений федоровской культуры, общество в социально-экономическом плане было едино. Федоровская культура, покинув места своих первых поселений, по мере перехода экономики общества к подвижной экономике возвращалась на свои старые места через определенный период времени. В соответствии с потребностями люди перестраивали заброшенные дома и делали их пригодными для жилья. Таким образом, поселения вновь оживали и росли.

Наиболее распространенной формой погребения в федоровской культуре является ингумация тела. Количество случаев кремирования уменьшается к востоку по мере удаления от запада.⁵⁷

Обычай кремации в федоровской культуре практиковался на Южном Урале и частично в Северном и Центральном Казахстане, в

⁵⁵ Грязнов, Андроновская Культура, 36-42.

⁵⁶ Малютина, Федоровская культура Урало-Казахстанских Степей, 80.

⁵⁷ Малютина, Федоровская культура Урало-Казахстанских Степей, 110.

некоторых районах Западной Сибири. Перед погребением труп, кремировали вдали от места захоронения. После процесса кремации останки были захоронены вместе с некоторыми предметами, без термической обработки. Помимо керамических сосудов внутри могильников были найдены кости домашних животных, лошадей и овец. Некоторые части тела домашних животных, конечности, черепа или иные части тела закапывали в могильнике или над могильником рядом в отдельные ямы⁵⁸.

Установлено, что некоторые погребальные традиции в поздний период федоровской культуры изменились. С одной стороны, размеры могильников уменьшились и обряды стали скромнее. С другой стороны, выделяются единичные огромные курганные сооружения. Большие размеры этих курганов, наличие большого количества костей жертвенных животных, тщательная подготовка могильника указывает на то, что люди, захороненные в курганах этого позднего периода, возможно принадлежали к элите общества. Эта ситуация является ярким свидетельством того, что в поздний федоровский период культуры возникло расслоение в обществе и сформировались элитарные группы. Рост населения и конфликты в регионе в последующий период вызвали необходимость сплочения общества вокруг более сильного.⁵⁹

Исследования по генетике и формированию федоровской культуры, среди археологов до сих пор не позволяют прийти к определенному консенсусу. Некоторые исследователи считают, что возможно федоровская и алакульская культуры существовали в регионе между Уралом и Казахстаном одновременно и находились в контакте друг с другом. Некоторые исследователи считают, что федоровская культура формировалась в центральных и восточных районах Казахстана, а алакульская культура на севере⁶⁰. По мнению подавляющего большинства исследователей,

⁵⁸ И.Кукушкин, "Обряд Кремации у Андроновского (Федоровского) Населения: Семантический Аспект", *Российская Археология*, 4(2019): 54-65.

⁵⁹ Малютина, *Федоровская культура Урало-Казахстанских Степей*, 86.

⁶⁰ Г.Зданович, "К вопросу об Андроновском культурно-историческом единстве", *Краткие сообщения Института археологии*, 177, (1984): 29-37; Г.Б. Зданович, *Бронзовый Век Урало-Казахстанских Степей (Основы Периодизации)*, Изд-Во Урал. Ун-Та, Свердловск 1988, с.6-17.

истокom федоровской культуры является восточная часть Казахстана. В дополнение к этой проблеме были сопоставлены основные черты федоровской и алакульской культур с точки зрения хронологической классификации и генетической принадлежности, что позволило прийти к выводу о том, что федоровская культура является более поздней культурой чем алакульская⁶¹.

Многие нерешенные проблемы вокруг андроновской культуры продолжают существовать и сегодня. Федоровская культура еще не пришла к выводу о формировании и этнической принадлежности общества. Однако тот факт, что федоровская культура мирно прогрессировала с востока на запад и что она адаптировалась в регионе, откуда она пришла, наводит на мысль, что федоровская культура имеет общее начало с алакульской культурой или находилась в очень близком родстве с ней. Полагаем, что это усиливает тезис о возможной отправной точке обеих культур на востоке Казахстана.

Эпоха поздней бронзы в лесостепи Западной Сибири

В результате распада андроновской культурной общности (поздний этап федоровской культуры) в Западно-Сибирском лесостепном поясе положило начало новому этапу. Этот новый период в источниках называется поздним бронзовым веком. Сформировавшиеся в Западной Сибири многие новые культуры были основаны на предшествующей Федоровской культуре и получили общее название Андронидные культуры.

В эпоху поздней бронзы, с развитием производительных сил, экономика общества вышла на новый уровень. В лесостепной полосе Западной Сибири в этот период общества занимались как земледелием, так и животноводством. В восточных районах Западной Сибири развивалось животноводство, в северных районах Сибири холодные погодные условия не позволяли вести

⁶¹ Т.С. Малютина, *Федоровская культура Урало-Казахстанских Степей*, с.27.

производительный тип хозяйства и люди продолжали заниматься присваивающим хозяйством⁶².

С.А.Теплоухов, проводивший археологические раскопки в Сибири в 1920-е гг., исследовал на юге Западной Сибири культуры эпохи поздней бронзы. Господствовавшие в эпоху бронзы и относящиеся к концу II-I.тыс. до н.э. Тагарская и Карасукская культуры, были господствующими на юге Красноярского края и в Минусинской котловине, эти культуры создали здесь богатые центры по добыче бронзы.

Теплоухов называл южные районы Западной Сибири карасукским периодом поздней бронзы. Он разделил находки карасукской культуры в Минусинском районе на периоды. Считал, что археологические находки из Минусинской котловины и района рек Обь и Омь в Западной Сибири относятся к карасукской культуре. Теплоухов относил карасукскую культуру Западной Сибири и на Алтае к эпохе поздней бронзы, предполагал, что её образование связано, с одной стороны, с андроновскими культурами Оби и Енисея, а с другой – Китая.

Теплоухов считал, что карасукская культура, которую он исследовал, была господствующей и основывалась в разных частях Сибири на андроновской культуре, а со временем на эту культуру оказали влияние азиатские культуры с юга. Так как северные границы культуры находились далеко от очага формирования культуры в районе Нижней Томи, она долгое время сохраняла здесь свою архаичную форму⁶³.

Относительно эпохи бронзы на юге Западной Сибири М.П. Грязнов опираясь на классификацию карасукской культуры Теплоухова, классифицировал алтайские археологические находки. Исследования эпохи поздней бронзы дали новые находки на Верхней Оби и ее окрестностях, помогли разработать концепцию культурного развития в ходе истории. Грязнов считал, что поздний бронзовый век Западной Сибири состоит из трех

⁶²Троицкая, *Археология Западно-Сибирской равнины*, 48.

⁶³ Теплоухов, *Древние погребения в Минусинском крае. С материалами по Этнографии*, 107.

этапов. Он считал, что первым этапом бронзового века Западной Сибири была андроновская культура, вторым, средним, этапом была карасукская культура, а последним этапом была большебереченская культура.⁶⁴ Хотя после исследований Грязнов упоминал о различиях между керамикой, с которой он столкнулся в Верхнем Приобье и Хакасско-Минусинском районе, он считал, что Западно-Сибирский регион развивался в рамках карасукской культуры позднего бронзового века. Грязнов считал её вариантом карасукской культуры различных культур в районах Минусинской, Томской, Новосибирской, Верхне-Обской, Восточного и Центрального Казахстана для районов Южной Сибири и Казахстана⁶⁵. Этот тезис Грязнова был принят в научном мире⁶⁶.

Работая одновременно с Грязновым, Киселев отстаивал ту же идею, что и Теплоухов. Киселев обратил внимание на различия в находках между Северным Алтаем и Минусинским районом. На Алтае, где формировалась Карасукская культура, господствовала древнеандоновская культура. Он думал, что она возникла в результате давления других культур с востока. Он считал, что археологические находки эпохи поздней бронзы в Приобье и её окрестностях Западной Сибири сформировались в результате миграции и распространения общин, принадлежащих к карасукской культуре, из Хакасско-Минусинского региона⁶⁷.

Грязнов называл культурой карасукского типа не только Минусинскую, но и Томскую, Верхнеобскую, Новосибирскую, Восточно и Центрально-Казахстанскую области как культуры карасукского типа. Грязнов также рассматривал Новосибирск и Верхнее Приобье как отдельную племенную общность,

⁶⁴ М.Грязнов, "Древние Культуры Алтая", *Материалы по Изучению Сибири*, 2(1930): 3-12.

⁶⁵ Грязнов, "Древние Культуры Алтая", с.40-41.

⁶⁶ Г.Максиминков, *Проблемы хронологии и культурной преемственности Археологических памятников Западной Сибири*, Томский университет, Томск 1970, с. 75-85; А.Мартынов, *Вопросы истории Сибири и Дальнего Востока*, Изд-во Сибирского Отделения Академии Наук, Новосибирск 1961, с. 293; Т.Троицкая, "Бронзовый и железный век Сибири", *Древняя Сибирь*, 4 (1974): 32-47.

⁶⁷ С. Киселев, *Древняя история Южной Сибири*, Изд-во АН СССР, Москва 1951, с.156.

относящуюся к карасукской культуре. Он утверждал, что культуры Томской, Верхнеобской, Новосибирской, Восточно-Казахстанской и Центрально-Казахстанской областей близки между собой и отличаются от соседних минусинских и восточно-казахстанских типов культур.

Сопоставляя археологические находки карасукского и предыдущего андроновского периодов вокруг Оби, он констатировал, что культуры местного населения развивались на андроновской традиции, погребальные обычаи, орнамент на керамике были схожи между собой. Он считал, что Карасукская культура продвинулась в западные районы Сибири, где материальная культура сформировала свои самобытные черты⁶⁸.

В результате длительных дискуссий исследователи пришли к выводу, что господствующей культурой в эпоху поздней бронзы Южной Сибири была карасукская культура, а центром культуры был Хакасско-Минусинский край. Кроме того, они допускали, что карасукская культура распространилась в Западно-Сибирскую лесостепную полосу из центра Хакасии - Минусинска. Принято считать, что карасукская культура оказала влияние на общества андроновской культуры, господствовавшей в Западной Сибири до карасукского периода поздней бронзы. Археологи Теплоухов, Киселев и Грязнов, считали, что общества, расположенные между Енисеем и Обью, были обществами, тесно связанными друг с другом.

Ирменская Археологическая Культура Эпохи Поздней Бронзы

Наталья Львовна Членова, в 1955 г., проводившая исследования на юге Западной Сибири собрала находки эпохи поздней бронзы западной сибире пришла к выводу, что культура лесостепи Западной Сибири, отличается от карасукской культуры. По её мнению, карасукская культура и культуры лесостепи Западной Сибири, сформировались в одно и то же время.

⁶⁸ М.Грязнов, "История Древних Племен Верхней Оби по Раскопкам Близ Села Бальшая Речка", *Материалы Исследований по Археологии СССР*, 48 (1956): 36-41.

Определяя характерные черты карасукской культуры, она утверждала, что андроновская культура не оказала влияния на керамику, погребальные традиции и украшения карасукской культуры, а значит, и генетической связи с карасукской культурой быть не может.

Она обнаружила в культурах Западно-Сибирской лесостепи позднего бронзового влияние андроновской культуры. Культура сформировавшаяся в лесостепях Западной Сибири образовавшаяся примерно VIII.в. до н.э, была названа «Ирменской», по названию поселения Ирмень I в Новосибирской области, где и были обнаружены первые находки ирменской культуры⁶⁹.

Членова ограничила границы ирменской культуры, которую она отделила от карасукской, лесостепью Западной Сибири на севере, это юг таежной полосы, на востоке: р. Урюп, на западе: междуречьем Иртыш и Ишимом. Она считала, что Ирменская культура достаточно однородна и что в других регионах могли образоваться различные варианты, которые тоже сходные между собой. Она выделила на Алтае варианты Ирменской культуры это большещеченский и к северо-западу от Алтая это розановский.⁷⁰

Она считала, что культуры карасукского периода в Центральном и Восточном Казахстане и на Алтае родственны ирменской культуре. Общими чертами культур карасукского периода были культуры, основанные на андроновской культуре (где культура была доминирующей) испытавшие влияние карасукской культуры.⁷¹ Для этих культур Членова использовала термин «Культуры карасукского периода».⁷² Членова считала, что Карасук и Андроновская культуры не имеет между собой

⁶⁹ Н.Л.Членова "О культурах Бронзовой Эпохи Лесостепной Зоны Западной Сибири", *Советская Археология*, 23, (1955): 55.

⁷⁰ Н.Л. Членова, *Происхождение Аборигенов Сибири и их Языков*, Томский университет, Томск 1973, с.209.

⁷¹ Членова, "О культурах Бронзовой Эпохи Лесостепной Зоны Западной Сибири" , с.50-56.

⁷² Н.Л.Членова, *Хронология Памятников Карасукской Эпохи*. Наука, Москва 1972., 131–135.

генетических связей, и что культуры карасукского типа сформировавшихся на севере на андроновской основе.⁷³

Культуры, находящиеся на севере и испытавшие влияние и отличающиеся от классического Карасука, – это «черкакульская», «молчановская» культуры, находящиеся под сильным влиянием андроновской культуры.⁷⁴

С момента отделения Членовой ирменской культуры от карасукской продолжаются дискуссии ее хронологического и генетического определения. Исследователи использовавшие одни и те же источники приходили к разным результатам. Но несмотря ни на что, исследователи, со временем, приняли термин «ирменская культура», и тезис о том, что культура оказала влияние на общества, входившие в состав андроновской и андронидных культур. Дискуссии вокруг Ирменской культуры и вопрос насколько Карасук оказал влияние на культуру, продолжают и сегодня.⁷⁵

Большинство исследователей сходятся во мнении, что андроновская культура оказала генетическое влияние на формирование ирменской культуры. В какой степени влияние андроновской культуры до сих пор не решено, будь оно прямым или косвенным, или через другие культуры остаётся вопросом. На наш взгляд, с распространением карасукской культуры, сформировавшейся в Южной Сибири в эпоху поздней бронзы, в западные районы, она перешла через андроновский слой и сформировала ирменскую культуру.

Важнейшим занятием в хозяйстве народов ирменской культуры было скотоводство. Большую часть года животные паслись на высокогорьях, а в стадах были мелкий и крупный рогатый скот и лошади. Лошадь использовалась не только как наездное

⁷³ Н.Л. Членова, “Карасукские культуры Сибири и их Роль в Киммерийско-Карасукском Мире (XIII-VII вв. до н.э.)” , *Сибирь в Прошлом, Настоящем и Будущем*. Новосибирск: АН СССР, 3(1981) с.18.

⁷⁴ Членова, “Карасукские культуры Сибири и их Роль в Киммерийско-Карасукском Мире (XIII-VII вв. до н.э.)” 17-19.

⁷⁵ Т.Троицкая, *Бронзовый и Железный Век Сибири. Древняя Сибирь*, Изд-во АН, Новосибирск 1974, с. 32-46.

животное, но и употребляли в пищу. В хозяйстве ирменцев главенствующее место занимало разведение мелкого рогатого скота и второстепенное разведение крупного рогатого скота. Помимо животноводства, они охотились на диких животных, используя лук и стрелы. Они использовали мех диких животных, ловили рыбу в реках региона. В отходных ямах рядом с домами были найдены кости крупных рыб, которых ловили и употребляли в пищу. Для ловли рыбы Ирмецы используют не только сети, но и специальные гарпуны.⁷⁶

Благодаря остеологическим остаткам и археологическим находкам андроновской культуры и культур поздней бронзы в Западно-Сибирском регионе хозяйства андроновской и ирменской культур были основаны на животноводстве. В эпоху средней бронзы эти общества разводили своих животных небольшими стадами в местах недалеко от поселений (около 2-3 км), занимаясь своеобразным пастбищным скотоводством. С увеличением количества животных в стаде, требовались большие пастбища. Со временем поселения отдалялись друг от друга, а пастбища отходили от поселений на более дальние расстояния⁷⁷.

С продвижением андроновской культуры в более северные регионы увеличило здесь использование бронзы, а животноводство стало широко распространенным явлением. Общества преобрели навык животноводства, а получаемые продукты, такие как: мясо и молочные продукты обусловили численность населения в регионе. Демографические взрывы, для сохранения производственной экономики требовали увеличения новых пастбищ, а с изменениями климата, новые миграции становились неизбежными.⁷⁸

Миграции продолжали распространяться в новые районы, снова вызывая демографический взрыв в регионах, куда они приходили. По мере приближения позднего бронзового века миграции распространились до самых северных регионов. В

⁷⁶ Молодин, *Бараба в Эпоху Бронзы*, Наука, Новосибирск 1985, с. 135-140.

⁷⁷ Т.М. Потемкина, *Бронзовый век Лесостепного Приоболья*. Наука, Москва 1985, с. 225.

⁷⁸ М. Косарев, *Западная Сибирь в Древностях*, Наука, Москва 1984, с.243.

самых северных регионах климатические условия и болота таежной полосы, болотистые территории приостановили процесс развития и распространения животноводства в самых северных районах. По мере продвижения на север пастбищное животноводство уменьшалось, а земледелие приобретало более распространённый характер⁷⁹.

В VIII в. до. н.э. с новыми климатическими изменениями в результате засухи и экологического кризиса привело к концу бронзового и началу железного века. Ни одна культура, сохранившаяся с периода бронзового века, не дожидая до следующего железного века. Фактически, большинство промежуточных культур исчезло с наступлением железного века⁸⁰. Новая волна миграции из юго-восточных и восточных районов Западной Сибири положила начало железному веку.

Общество сделало производственную экономику эффективнее благодаря переходу как к использованию железа, так и к кочевому животноводству. Развитие экономики и материальное накопление привели к социальной сегрегации. Социально-экономическое развитие сделало шаг от первобытного общественного порядка к формированию иерархии. Объединившиеся племена образовали рода, и вступили в период формирования государств⁸¹.

Вывод

Формирование населения Западной Сибири происходило непосредственно с миграциями с других территорий. Очевидно, что древние люди мигрировали на территорию Западной Сибири с востока и юго-востока со стороны Енисея.

⁷⁹ П.Косинцев, *Миграции в Древности: Типология и Классификация, Палеодемография и Миграционные Процессы в Западной Сибири в Древности и Средневековые*, Изд-во АН, Барнаул 1994, с.10-12.

⁸⁰ Л.Погодин, *Переходный период (к вопросу о миграциях в лесостепном Прииртышье в I тыс. до н.э.) Смена Культуры и Миграции в Западной Сибири*, Томский Университет, Томск 1987, с. 31-34.

⁸¹ А.И. Мартынов, В.П. Алексеев. *История и Палеоантропология Скифо-Сибирского Мира*, КемГУ. Кемерово 1986, с.32.

На первом этапе в Западной Сибири после постепенного таяния ледников на территорию мигрировало большое количество диких животных и в след за ними охотившийся на них первобытный человек. Главная причина переселения людей в Западную Сибирь — это изменение климата, другие причины переселений — это экономические и культурные факторы, а также засуха и экологичное изменение внешней среды обитания переселенцев.

С изменениями климата и миграцией людей в Западную Сибирь происходит культурный взрыв, который в литературе называется переходным периодом. В переходные периоды Западная Сибирь знакомится с Андроновской Культурой и производственным хозяйством. В период знакомства общества с Андроновсой культурой происходит экономическое и культурное развитие региона. С новыми культурными этапами общество, которое заселяет её лесостепную и степную зону, переходит в дальнейшем на полукочевое и кочевое хозяйство.

Хотя и существует много нерешенных проблем вокруг андроновской культуры и не решено много вопросов о её формировании и этнической принадлежности, тот факт, что этапы Андроновской культуры и федоровская культура мирно прогрессировала с востока на запад и то, что она адаптировалась в регионе, откуда она пришла, наводит на мысль, что федоровская культура имеет общее начало с алакульской культурой или находилась в очень близком родстве с ней. Это усиливает тезис о возможной отправной точке обеих культур на востоке Казахстана. В последующий период продвигающаяся с востока карасукская культура принесла с собой новые навыки ведения хозяйства, керамику с округлым дном и новый вид орудий труда. В поздний период бронзового века образовавшаяся Ирменская культура, которая по мнению специалистов, имеющая начало с Андроновской под сильным влиянием Курасукской культуры, продвинувшись в более северные регионы, увеличило здесь использование бронзы. Общества приобрели навык животноводства, а получаемые продукты мясо и молочные продукты способствовали увеличению численность населения.

Демографические взрывы и влияние производственной экономики требовали увеличения новых пастбищ, а с изменениями климата, новые миграции становились неизбежными. Генетически связанные между собой мигрирующие в западном направлении кочевые и полукочевые группы, образовавшие Уральский антропологический тип, поэтапно, с каждым переходным периодом смешавшись с местным населением Сибири, а также образовали и население лесостепной зоны Западной Сибири.

Библиографический Список

Бадер. О.Н, "Уральский неолит, Каменный век на территории СССР", *Материалы и исследования по археологии СССР*, 166 (1970), с.159.

Байпаков. К.М, Таймагамбетов. Ж.К, *Археология Казахстана: Учебное Пособие для Студентов Вузов*, Изд-во Казахстанского университета, Алматы 2006.

Бояршинова. З.Я, *Население Западной Сибири до Начала Русской Колонизации*, Изд-во Томского Университета, Томск 1960.

Ведецкая. Е.Б, Поляков. А.В, Степанов. Н.Ф, *Свод Памятников Афанасьевской Культуры*. Изд-во Азбука, Барнаул 2014.

Грязнов. М, "Древние Культуры Алтая", *Материалы по Изучению Сибири*, 2(1930): 3-12.

Грязнов. М, "История Древних Племен Верхней Оби по Раскопкам Близ Села Большая Речка", *Материалы Исследований по Археологии СССР*, 48 (1956): 36-41.

Грязнов. М, "Памятники Западных Районов" *Андроновская культура*, Наука, Москва-Л, 1966.

Грязнов. М, *Погребения Бронзовой Эпохи в Западном Казахстане*, Изд-во АН, Ленинград 1927.

Зах. В.А, "Период трансформации в Истории Древних Обществ Тоболо-Ишимья в Голоцене", *Вестник археологии и этнографии*, 4/19, (2012), с. 18.

Зданович. Г, "К вопросу об Андроновском культурно-историческом единстве", *Краткие сообщения Института археологии*, 177, (1984): 29-37

Зданович. Г.Б, "Керамика Эпохи Бронзы Северо-Казахстанской Области", *Вопросы археологии Урала*, Свердловск, 1973 .

Зданович. Г.Б, *Бронзовый Век Урало-Казахстанских Степей (Основы Периодизации)*, Изд-во Урал. Ун-Та, Свердловск 1988.

Зенин. В.Н, "Основные этапы освоения Западно-Сибирской равнины палеолитическим человеком", *Археология, Этнография и Антропология Евразии*, 4 (2002), с.22-44.

Киселев. С, *Древняя история Южной Сибири*, Изд-во АН СССР, Москва 1951, с.156.; Матвеев. А, *Первые Андроновцы в Лесах Зауралья*, Наука, Новосибирск 1998.

Киселев. С, *Древняя история Южной Сибири*, Изд-во АН СССР, Москва 1951.

Китова. Л, Чиндина. Л и Чернецов. В, "Путь в Науку и Методолого-Этнографическое Наследие, Материалы XVII Международной Западносибирской Археолого-Этнографической Конференции, Восток и Запад Проблема Синхронизации Этнокультурных Взаимодействий" *Вестник Томского Государственного Университета*, Том 4, 42(2016):5-9.

Клименко. В.В, "Климат и История в Средние Века", *Восток (Орис)*, 1, (2003), с.5-41

Комков. А.М, *Словарь географических названий зарубежных стран*, Недра, Москва 1986.

Корочкова. О.Н, Стефанов. В.И и Стефанова. Н.К, "Культура Бронзового Века Предтаежного Тоболо-Иртышья (По Материалам Работ УАЗ)", *Вопросы Археологии Урала*, 20 (1991), с. 70-71.

Косарев. М, "О культуре Андроновского Времени в Западной Сибири", *Советская археология*, 2 (1965): с.242,246.

Косарев. М, *Западная Сибирь в Древности*, Наука, Москва 1984.

Косинская. Л.Л, *Неолит Севера Западной Сибири: Генезис и Связь*, Изд-воТвГУ, Тверь 2002.

Косинцев. П, *Миграции в Древности: Типология и Классификация, Палеодемография и Миграционные Процессы в Западной Сибири в Древности и Средневековые*, Изд-во АН, Барнаул 1994.

Кривцова-Гракова Ольга, "Алексеевское поселение и могильник", *История Материальной Культуры*, 17 (1948): 57-172.

Кукушкин. И, "Обряд Кремации у Андроновского (Федоровского) Населения: Семантический Аспект", *Российская Археология*, 4(2019): 54-65.

Максиминков. Г, *Проблемы хронологии и культурной преемственности Археологических памятников Западной Сибири*, Томский университет, Томск 1970.

Малолетко. А.М, *Древние Народы Сибири, Этнический Состав по Данным Топонимики, Раннее Заселение Северной Азии*, Изд-во Томского университета, Томск 2011.

Малютина.Т.С, “ Федоровская культура Урало-Казахстанских Степей ” , (неопубликованная диссертация), Институт Археологии РАН 1994.

Мартынов. А, *Вопросы истории Сибири и Дальнего Востока*, Изд-во Сибирского Отделения Академии Наук, Новосибирск 1961.

Мартынов. А.И, В.П. Алексеев. *История и Палеоантропология Скифо-Сибирского Мира*, КемГУ. Кемерово 1986.

Матвеев. А, Н.Матвеева и Т.Крюкова. «Новые Памятники Эпохи Бронзы и Раннего Железного Века в Ингалинской Долине (По Итогам Работ 1998 г)», *Вестник Археологии, Антропологии и Этнографии*, 2 (1999): 126-128.

Матюшенко. В. И, *След Истории Сибири*, Т. 3, Изд-во Томского университета, Томск: 1973.

Молодин. В.И, *Бараба в Эпоху Бронзы*, Наука, Новосибирск 1985.

Молодин. В.И, *Археология Южной Сибири*, Изд-во Кемеровского ун-та, Кемерово 1985.

Плетнева. Л.М, *Очерки Культурогенеза Народов Западной Сибири, Поселения и Желища*, Изд-во Томского ун-та, Томск 1995.

Погодин. Л, *Переходный период (к вопросу о миграциях в лесостепном Прииртышье в I тыс. до н.э.) Смена Культуры и Миграции в Западной Сибири*, Томский Университет , Томск 1987.

Потемкина. Т.М, *Бронзовый век Лесостепного Притоболья*. Наука, Москва 1985.

Савинов. Д.Г, *Возможности Синхронизации Письменных и Археологических Дат в Изучении Культуры Южной Сибири Скифо-Сарматского Времени*, Изд-во АН СССР, Барнаул 1991.

Сальников. К.В, *Очерки Древней Истории Южного Урала*. Наука, Москва 1967.

Смирнов. К, “Проблема Происхождения Ранних Сарматов”, *Советская Археология*, 3, (1957): 3-19.

Стариков. В.Ф, *Мезолит и Неолит Лесного Зауралья*, Изд-во АН, Москва 1980.

Стоколос. В, *Культура Наследия Бронзового Века Южного Зауралья (Хронологии и Переодизации)*, Наука, Москва 1972.

Таиров. А.Д, *Изменение Климата Степи и Лесостепи Центральной Евразии во II-II Тысячелетии до Нашей Эры: Материалы к Историческим Реконструкциям*, Рифей, Челябинск 2003.

Теплоухов. С.А, *Древнеметаллические культуры Минусинского края, Природа*, Том. 6, Изд-во АН СССР, Ленинград 1929.

Теплоухов. С.А, *Древние погребения в Минусинском крае. С материалами по Этнографии*, Том III, Изд-во Государственного Русского музея, Ленинград 1927.

Троицкая. Т, *Бронзовый и Железный Век Сибири. Древняя Сибирь*, Изд-во АН, Новосибирск 1974.

Троицкая. Т.Н, Новиков. А.В, *Археология Западно-Сибирской равнины*, НГПУ, Новосибирск 2004.

Федорова-Давыдова. Е.А, *Андроновское погребение XV-XIII в до Хашей Эри (к вопросу о переодизации андроновской культуры)*, Изд-во Государственного Исторического Музея, Москва 1960.

Формозов. А, «К Вопросам о Происхождении Андроновской Культуры», КСИИМК *Краткие сообщения о Докладах и Полевых Исследованиях Института Истории Материальной Культуры*, 39 (1951), с.18.

Формозов. А.Н, “Равнинность Западной Сибири и Связанные с Ней Особенности Животного Мира”, *Русский Орнитологический Журнал*, 21/797 (2012), с.2305.

Членова. Н.Л, *Хронология Памятников Карасукской Эпохи*. Наука, Москва 1972.

Черников. С, *Восточный Казахстан в Эпоху Бронзы, Материалы Исследований по Археологии*, Изд-во АН СССР, Москва Ленинград 1960.

Членова. Н.Л, “Археологические Материалы к Вопросу об Иранцах До-Скифской Эпохи и Индоирацах”, *Советская Археология*, 1(1984): 88-98.

Членова. Н.Л, “Карасукские культуры Сибири и их Роль в Киммерийско-Карасукском Мире (XIII-VII вв. до н.э.)” , *Сибирь в Прошлом, Настоящем и Будущем*. Новосибирск: АН СССР, 3(1981) с.18.

Членова. Н.Л, “О культурах Бронзовой Эпохи Лесостепной Зоны Западной Сибири”, *Советская Археология*, 23, (1955): 55.

Членова. Н.Л, *Происхождение Аборигенов Сибири и их Языков*, Томский университет, Томск 1973, с.209.

Araştırma Makalesi/ Research Article

16. Yüzyıl İstanbul'unda Aşkenazlar

Vesile Tanınmış*

(ORCID: 0000-0001-9643-2585)

Makale Gönderim Tarihi

16.01.2023

Makale Kabul Tarihi

15.02.2023

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Tanınmış, V., "16. Yüzyıl İstanbul'unda Aşkenazlar", *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 5/1 (Haziran 2023), 71-95.

APA: Tanınmış, V. (2023). 16. Yüzyıl İstanbul'unda Aşkenazlar. *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 5(1) (Haziran 2023): 71-95.

Öz

Osmanlı Devleti hakimiyet sahası, Hıristiyan Avrupa'da anti-semitik muamelelere ve sürgünlere uğrayan Yahudilerin, yeni yurt arayışı içinde her daim yönelebildikleri topraklar olmuştur. Batı'dan Osmanlı Devleti'ne iltica eden birçok Yahudi topluluğu arasında, İberya kökenli Sefaradların yanı sıra, Aşkenaz olarak adlandırılan Orta ve Doğu Avrupa menşeli Yahudiler de yer almıştır. Aşkenaz göçleri, 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamış, 15. ve 16. yüzyıllarda da başkent İstanbul dahil birçok Osmanlı kentine doğru gerçekleşmeye devam etmiştir. Bu çalışma, göçlerin Osmanlı Yahudi toplumunda demografik büyüme yarattığı bir dönemde, 16. yüzyılda, İstanbul'daki Aşkenaz cemaatinin yaşamına dair kısa bir bakış sunmaktadır. Dönemin cizye sayımlarını ihtiva eden defterlerin kaynaklığında, Aşkenaz cemaatinin nüfusu, ekonomik yapısı, cemaat mensuplarının meşguliyet alanları ve şehirdeki ikametlerine ilişkin hususlar ele alınmıştır.

* Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, ves.ile@hotmail.com.

Ph.D. Candidate, Sakarya University, Institute of Social Sciences, Main Discipline of History.

Anahtar Kelimeler: Aşkenaz, Yahudi, İstanbul, 16. yüzyıl, Cizye.

Ashkenazim in 16th Century Istanbul

Abstract

The dominion area of the Ottoman Empire was the lands where Jews, who were exposed to anti-Semitic treatments and exiles in Christian Europe, could always turn towards in search of a new homeland. Among the many Jewish communities who took refuge in the Ottoman Empire from the West, there were also Jews of Central and Eastern European origin, called Ashkenazi, as well as Sephardic Jews of Iberian origin. Ashkenazi migrations began in the second half of the 14th century; in the 15th and 16th centuries, it continued to take place in many Ottoman cities, including the capital Istanbul. This study provides a brief overview of the life of the Ashkenazi community in Istanbul in the 16th century, at a time when immigration created demographic growth in the Ottoman Jewish community. In the source of the registers containing the jizya censuses of the period, the population of the Ashkenazi community, its economic structure, the occupations of the members of the community and their settlements in the city were discussed.

Keywords: Ashkenazi, Jewish, Istanbul, 16th century, Jizya

Giriş

Osmanlı Devleti, kuruluş döneminden itibaren, Anadolu'da ve Rumeli'de yaptığı fetihlerle Rum ve Ermeni topluluklarla birlikte Yahudi cemaatlerini de tebaasına dahil etmiş, bunun yanı sıra Avrupa'da sürgüne ve baskıya maruz kalan Yahudiler için bir sığınak haline gelmiştir. 15. yüzyıl sonunda İber Yarımadası'ndan başlayan büyük Yahudi akınından çok önceleri bile, Yahudilerin Avrupa ülkelerinden Osmanlı topraklarına göç ettikleri bilinmektedir¹. Batı'daki yönetimlerin, kilisenin ve Hıristiyan toplumun kimi zaman dayanılmaz derecelere varan anti-semitik tutumu, Yahudilerin doğup büyüdüğü memleketlerden ayrılmak zorunda kalmalarının en büyük nedenini teşkil etmiştir. Hayatın her alanında Yahudilere karşı gösterilen tahammülsüzlük, 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Aşkenazları da Osmanlı sınırlarına doğru sevk etmiştir. Orta ve Doğu Avrupa Yahudi

¹ M. Franco, *Essai sur l'Histoire des Israélites de l'Empire Ottoman*, Librairie Durlacher, Paris, 1897, s. 24; Mark Alan Epstein, *The Ottoman Jewish Communities and their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Klaus Schwarz Verlag, Freiburg, 1980, s. 20.

geleneğinin temsilcisi olan Aşkenazlar, yaşam biçimleri, ritüelleri, Yidiş adı verilen İbranice-Almanca karışımı lisanları ve kültürleri ile Osmanlı Yahudi toplumunu meydana getiren öğeler arasında yer almışlardır².

Aşkenazların, sultanın hakimiyetindeki topraklara gerçekleştirdikleri göçlerin hikayesini Macaristan’dan başlatmak gerekmektedir. 1360 yılında Macar kralı Layoş’un hükümrانlığındaki Yahudileri sınır dışı eden kararı, Türk yönetimi altında yaşamayı tercih edenleri Doğu cihetine harekete geçirmişti³. Fransa kralı VI. Şarl’ın Eylül 1394 tarihinde, krallığındaki Yahudilere müsamaha gösterilmeyeceğini belirten fermanı da benzer etki yaratmıştı. Yıldırım Bayezid saltanatı zamanına denk gelen bu ferman üzerine Fransa’dan göç eden Yahudilerin bir kısmı Balkan şehirlerine iskan edilmişti⁴. Yahudilerin Osmanlı ülkesine bu yönelimi, kitlesel bir göç şeklinde gerçekleşmediği durumlarda dahi Rumeli kentlerindeki Yahudi nüfusunu artırarak, cemaatlerin gelişmesine katkı sağlamıştı⁵.

Osmanlılar, 1453 Mayıs’ında İstanbul’u ele geçirdiklerinde, şehirde Rabbani ve Karai olmak üzere dinî-itikadî açıdan Yahudiliğin iki akımının mensuplarından oluşan bir Yahudi cemaati ile karşılaşmışlardı⁶. Büyük kısmını Romanyotların⁷ oluşturduğu

² Aşkenaz, ilk kez Tevrat’ta, Nuh neslinin izah edildiği bölümde Yafet’in torunun ismi olarak zikredilmiştir. Bkz. *Kutsal Kitap*, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2001, Yar. 10: 3. Bu isim, Ortaçağda öncelikle Ren Nehri çevresinde olmak üzere, Kuzey Fransa ve Almanya’da Yahudilerin yaşadıkları bölgeyi tanımlamak için kullanılırken, zamanla sınırlarını genişleterek Orta ve Doğu Avrupa Yahudiliğini ifade eden bir anlam kazanmıştır. Bkz. “Ashkenaz”, *Encyclopaedia Judaica*, II, Ed. Fred Skolnik, Keter Publishing House, Jerusalem, 2007, s. 569- 571; “Ashkenaz”, *The Encyclopedia of the Jewish Religion*, Ed. Zwi Werblowsky- Geoffrey Wigoder, Adama Books, New York, 1986, s. 45.

³ Halil İnalçık, “Foundations of Ottoman- Jewish Cooperation”, *Jews, Turks, Ottomans: a Shared History Fifteenth through the Twentieth Century*, Ed. Avigdor Levy, Syracuse University Press, New York, 2002, s. 4.

⁴ Harry Ojalvo, *Osmanlı Padişahları ve Musevi Tebaalarına İlişkin Kısa Tarihçe*, 500. Yıl Vakfı, İstanbul, 2001, s. 30; Epstein, a.g.e., s. 20.

⁵ İnalçık, a.g.m., s. 4.

⁶ Yahudiliğin anaakımı olan Rabbanilik, Tevrat’ın tefsiri olarak görülen Talmud’u, Yahudi kutsal metni Tanah gibi otorite olarak tanır. Rabbaniler, Osmanlı Yahudi toplumunda nüfusça baskın olan grup idi. Talmud’u ve haham literatürünü tanımayarak, inanç esaslarının belirlenmesinde Tevrat’ı esas alan Karailiğin salikleri ise İstanbul Yahudi toplumunda azınlıktaydılar. Karai ve Rabbani inanç esasları arasındaki

Rabbanilerin arasında İtalyan ve Aşkenaz Yahudileri de bulunmaktaydı⁸. İstanbul'daki Aşkenaz nüfusu, 15. yüzyılda Almanya'da Yahudilere yönelik zulmün yeniden yükselişe geçmesinin bir sonucu olarak daha da artacaktı. Yahudiler, Macaristan'da, Fransa'da ve aslında Hıristiyan Avrupa'nın hemen her bölgesinde olduğu gibi Almanya'da da türlü suçlamalarla yüzleşmek zorunda kalmışlardı. Sıklıkla gündeme gelen suçlamalardan birisi, veba gibi ölümcül hastalıklara Yahudilerin sebebiyet vermesine ilişkindi. İthamların en yaygınları arasında kan iftiralari da bulunmaktaydı. Buna göre, Yahudiler, Pesah Bayramında tükettikleri mayasız ekmeği yapmak için Hıristiyan çocuklarını önce öldürüyor, sonra kanlarını çıkararak ekmeğin hamuruna katıyorlardı. Ayrıca İsa'nın çarmıha gerilmesinin ve böylece hayatını kaybetmesinin sorumlusu olarak da Yahudiler görülüyordu. Sonunda Aşkenazlar, 15. yüzyıl boyunca Almanya'daki birçok şehirde, nefyedilmelerini buyuran fermanlarla karşı karşıya kalmışlardı⁹. Şüphesiz, Bavjera, Bohemya ve Silezya'yı dolaşarak, Avrupa'nın güneyinde yürüttüğü faaliyetlere benzer şekilde Hıristiyan halkı kışkırtan Fransiskan din adamı John Capistrano, Yahudi karşıtlığını körükleyen önemli etkenlerden biri olmuştu¹⁰. Bu zulüm döneminde, Orta Avrupa'nın değişik bölgelerinden, bilhassa 1470 yılında Bavjera'dan sürgün edilmelerinin sonrasında Sofya, Vidin, Niğbolu, Selanik ve İstanbul'a yerleşenlerle birlikte Osmanlı Devleti'ndeki Aşkenaz nüfusu önemli ölçüde yükseliş göstermişti¹¹.

farklılıklar için bkz. Şaban Kuzgun, *Hazar ve Karay Türkleri*, Se-da Yayınları, Ankara, 1985, s. 194- 209; Yaşar Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1965, s. 197- 199.

⁷ Anadolu, Balkanlar ve İstanbul'daki varlıkları Roma ve Bizans dönemine kadar dayanan Yahudi cemaati. Mehmet Aydın, "İstanbul'un Fethinden Önce ve Sonra İstanbul'daki Yahudi Cemaatleri", Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 14/ 14 (Mart 2002), s. 7-8.

⁸ Aydın, a.g.m., s. 7.

⁹ Guenter Lewy, *Jews and Germans: Promise, Tragedy and the Search for Normalcy*, The Jewish Publication Society, Lincoln, 2020, s. 2- 3; Jits van Straten, *The Origin of Ashkenazi Jewry: the Controversy Unrevealed*, De Gruyter, New York, 2011, s. 49- 50.

¹⁰ Franco, a.g.e., s. 25.

¹¹ Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, Çev. Meriç Sobutay, Kapı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 53; Avram Galante, *Histoire des Juifs de Turquie*, II, Isis Press, İstanbul, 1961, s. 120.

Aşkenazların, Osmanlı Devleti’ne iltica etmelerinde Avrupa’da gördükleri kötü muamelenin etkisi olduğu çok açıktır. Ancak Osmanlı idaresinde Yahudilere sunulan koşullar ve fırsatlardan haberdar olmaları da Aşkenazları göç etmeye sevk eden bir başka faktör olarak görünmektedir. Aslen Fransa menşeli olan Haham İsak Sarfati’nin Edirne’den Svabya, Ren Bölgesi, Steiermark, Moravya ve Macaristan’daki Yahudilere seslendiği mektubu bu noktada önemlidir. Sarfati, Almanya’da doğup büyümüş ve eğitimini orada tamamlayarak Edirne’ye yerleşmiş bir Aşkenaz’dır. Orta Avrupa’daki dindaşlarını Osmanlı Devleti’ne göçe teşvik amacıyla yazdığı mektubu, Yahudilerin Türk egemenliğinde buldukları huzur ve refahı konu almaktadır. Mektup, Almanya’daki ıstıraba, adaletsiz yasalara, zorla vaftiz edilmelere ve sürgüne karşı, Türkiye’yi “hiçbir şeyin eksik olmadığı” ve herkesin “kendi asmasının ve incir ağacının altında huzur içinde” yaşayabildiği bir ülke olarak tasvir etmektedir¹². Hıristiyanlar tarafından ibadetten eğitime, Yahudi yaşamının farklı alanlarına getirilen kısıtlamalara değinilmekte, Batı’da dayatılanlar ile Osmanlı Devleti’ndeki serbestlik, kılık kıyafete ilişkin uygulamalar üzerinden örneklendirilerek mukayese edilmektedir: “Burada en değerli giysileri giymenize izin verilir. Hıristiyan aleminde ise tersine, ...çocuklarınıza zevkinize göre kırmızı ya da mavi giydirmeye bile cesaret edemezsiniz”¹³. Dahası hahama göre bu ülke, sağladığı dünyevî mutluluğun yanında, Kutsal Topraklara olan yakınlığı ile manevî saadete ulaşma vesilesini de sunmaktadır: “...Türkiye ... dilermeniz her şeyin sizin için iyi olacağı bir ülke. Kutsal Topraklara giden yol Türkiye üzerinden size açık.”¹⁴. Sarfati, bu ifadeyle hac görevini yerine getirmek isteyen din kardeşlerinin dikkatini çekmek istemiş olabilir¹⁵. Öte yandan bu coğrafi yakınlığı, mesihî arzular çerçevesinde Yahudileri

¹² Franz Kobler, *Letters of Jews Through the Ages: From Biblical Times to the Middle of the Eighteenth Century*, Ararat Publishing Society, London, 1953, s. 283- 285. Bazı kısaltmalarla mektubun tercümesi için bkz. Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devletinde Yahudiler*, Andaç Yayınları, Ankara, 2003, s. 61- 62; Bernard Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler*, Çev. Bahadır Sina Şener, İmge Kitabevi, Ankara, 1996, s. 156- 157.

¹³ Kobler, *a.g.e.*, s. 284.

¹⁴ Kobler, *a.g.e.*, s. 284.

¹⁵ Epstein, *a.g.e.*, s. 21- 22.

nihaî kurtuluşa bir adım daha yaklaştıracak bir fırsat olarak görmüş olması da muhtemeldir¹⁶.

Aşkenazları coşkulu bir üslupla Osmanlı topraklarına davet eden hahamın, mektubunu kaleme aldığı tarih hususunda değişik tahminler söz konusudur. Mektubun gönderiliş tarihini 1430'lu yıllara götürülenler¹⁷ olduğu gibi, İstanbul'un fethinden sonraki süreçte yazıldığını düşünenler de bulunmaktadır. H. Graetz, mektupta geçen "...Doğu'ya giden bir Hıristiyan gemisinde bulunan her Yahudi'nin denize atılması için bir yasa çıkardılar." ifadesinin, 15. yüzyılda yayınlanan Yahudilerin Kutsal Topraklara seyahatlerine yardım etme yasağına atıf yaptığını düşünerek, mektubu 1454 senesine tarihlendirmiştir¹⁸. İnalçık da İstanbul'un fethinden sonraki bir tarihte gönderildiği kanaatindedir. Üstelik, başkentini nitelikli ve yetenekli insan gücü ile yeniden canlandırma hedefi taşıyan II. Mehmet'in, bu mektubu, Aşkenaz hahamın aracılığıyla Avrupa'daki Yahudilere göndertmesi ihtimali üzerinde durmuştur¹⁹. Osmanlı ülkesini bir Yahudi için maddî-manevî her yönüyle böylesine idealize eden bir mektubun, yöneticilerin "teşvikiyle olmasa da işbirliğiyle düzenlenerek bir propaganda"²⁰ aracı olarak değerlendirilmesi mümkündür. Bu ihtimal, Osmanlı sultanlarının, yeni fethettikleri bölgeleri ve hususen İstanbul'u kalkındırmak maksadıyla Yahudilerin sermaye, tecrübe ve mesleki becerilerinden istifade etme politikası ile de uyum gösterir²¹. Neticede,

¹⁶ Marc David Baer, *Sultanic Saviors and Tolerant Turks: Writing Ottoman Jewish History, Denying the Armenian Genocide*, Indiana University Press, Indiana, 2020, s. 32-33.

¹⁷ Gilles Veinstein, "Jews and Muslims in Ottoman Territory before the Expulsion from Spain", *A History of Jewish-Muslim Relations: From the Origins to the Present Day*, Ed. Abdelwahab Meddeb- Benjamin Stora, Princeton University Press, Princeton, 2013, s. 165; Epstein, *a.g.e.*, s. 22.

¹⁸ Kobler, *a.g.e.*, s. 283.

¹⁹ İnalçık, *a.g.m.*, s. 4- 5.

²⁰ Veinstein, *a.g.m.*, s. 166.

²¹ Veinstein, *a.g.m.*, s. 166. 15. ve 16. yüzyıllar bu politikanın örnekleriyle doludur: İstanbul'un ele geçirilmesinin ardından II. Mehmet, harap durumdaki şehri yeniden iskan ve ihya edebilmek için Anadolu'dan ve Rumeli'den binlerce Yahudi'yi naklettirmiştir. Bkz. Joseph Hacker, "The Sürgün System and Jewish Society in the Ottoman Empire during the Fifteenth to the Seventeenth Centuries", *Ottoman and Turkish Jewry: Community and Leadership*, Ed. Aron Rodrigue, Indiana University, Bloomington, 1992, s. 1- 23. II. Bayezid, İber Yarımadası'ndan iltica eden Yahudileri,

ister sultanın onayı veya işbirliğiyle, ister Sarfati’nin Edirne’de karşılaştığı dindaşlarının ısrarlarıyla yazılmış olsun bu mektup, 15. yüzyıl Orta Avrupa’sındaki Yahudileri, Osmanlı tabiiyetine geçmeleri hususunda yüreklendirecek derecede etkili görünmektedir.

Cizye Sayımlarını İhtiva Eden Defterlere Göre 16. Yüzyılda İstanbul Aşkenaz Cemaati

İslam hukukuna göre akıl baliğ ve sağlıklı her gayrimüslim erkeğin ödemekle yükümlü olduğu cizye, devletin en önemli gelir kaynaklarından birini teşkil etmiştir. Bu nedenle, cizye yükümlülerini saptamak için sayımlar yapılmış; tespit edilen mükelleflerin isimleri belli aralıklarla güncellenen defterlere kaydedilmiştir. Osmanlı maliye teşkilatının vergi kaynaklarını tespit gayesiyle gerçekleştirdiği bu sayımları ihtiva eden defterler, iktisat tarihi çalışmaları için sayısal veriler sunmakla birlikte, gayrimüslim tebaanın tarihine ilişkin de yol gösterici belgeler olarak önem taşımaktadır²².

Osmanlı klasik döneminde, modern anlamda uygulanmış nüfus sayımları olmadığı için cizye mükelleflerinin tahrir edildiği defterler, diğer gayrimüslim toplulukların olduğu gibi Yahudi toplumunun da demografik seyrini değerlendirme imkanı sunabilmektedir. Üstelik bu belgeler, gerek İstanbul’un fethi sonrasında II. Mehmet tarafından hayata geçirilen sürgün politikası ile gerekse Avrupa’dan kendi

Osmanlı kentlerinin refah düzeyini artıracabilecek ekonomik ve teknik katkıyı sağlayabilecek unsurlar olarak değerlendirdiği için olumlu karşılamıştır. Jacob Barnai, “On the History of the Jews in the Ottoman Empire”, *Sephardi Jews in the Ottoman Empire: Aspects of Material Culture*, Ed. Esther Juhasz, Israel Museum, Jerusalem, 1990, s. 19. Yavuz Sultan Selim, Mısır’ın fethinden sonra İstanbul’a sürgün ettiği yüzlerce kişinin arasında birçok Yahudi tüccar ve zanaatkâra da yer vermiştir. Ayrıca Kanuni Sultan Süleyman’ın Rodos ve II. Selim’in Kıbrıs fetihleri akabinde de bölgesel kalkınma amaçlı olarak Yahudilerden istifa edilebileceği düşünülmüştür. Hacker, a.g.m., s. 23, 32- 33.

²² Osmanlı Devleti’nde cizyenin tahsili süreci için bkz. Boris Christoff Nedkoff, “Osmanlı İmparatorluğunda Cizye”, Çev. Şinasi Altundağ, *Belleter*, 8/ 32 (1944), s. 599- 652; Halil İnalçık, “Cizye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, VIII, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, s. 45-48; Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat’a kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001, s. 252-261.

iradeleriyle gerçekleştirdikleri göçlerle Osmanlı başkentine yerleşen Yahudileri menşesine göre kaydetmektedir. Osmanlı Arşivinde, 16. yüzyılda İstanbul'da ikamet eden Yahudi cemaatlerinin cizye sayımlarını içeren birkaç defter bulunmaktadır. Bu kaynaklardan ikisi, yüzyılın ilk yarısında, Kanuni Sultan Süleyman saltanatı döneminde düzenlenmiştir. Cizyesi II. Mehmet'in vakfına gelir olarak tahsis edilen Yahudileri listeleyen 1540 ve 1545 tarihli defterlerde, menşesine göre kaydedilmiş 50 cemaat arasında Aşkenazlar da yer almaktadır. Kökenlerine göre tahrir edilen bu cemaatleri, Aşkenazlardan farklı kılan bazı özellikler söz konusudur. Öncelikle 16. yüzyılın ilk yarısına ait bu defterler, fetih öncesinde İstanbul'da mevcut olan topluluklar ile fetih sonrasında Anadolu'dan ve Rumeli'den sürgün tarihiyle şehre gelerek yerleşenleri kaydetmiştir. Aşkenazlar ise Avrupa'da gördükleri zulmün neticesinde, kendi arzularıyla İstanbul'a göç eden Yahudiler olarak diğer cemaatlerden ayrılmaktadır²³. Bahsi geçen defterlerde, Aşkenazlar haricinde tahrir edilen cemaatlerin hemen hepsi Rumca konuşan ve Bizans kültürünün izlerini taşıyan Romanyot Yahudileridir. Bununla birlikte birkaç grup halinde Karai mezhebine mensup Yahudiler de vardır. Ancak 15. yüzyılın sonundan itibaren İber Yarımadası'ndan ve İtalya'dan Osmanlı topraklarına iltica eden Yahudilere dair veriler bu defterlerde bulunmamaktadır. Göçmen bir topluluk olarak Aşkenazların Fatih Sultan Mehmet Vakfı cizye listelerinde zikredilmesi, Batı ve Güney Avrupa menşeli Yahudilere kıyasla daha önce İstanbul'a yerleşmiş olmalarıyla açıklanabilir. Bunun yanında, İspanya, Portekiz ve İtalya göçmeni Yahudiler, bir müddet için cizyelerini doğrudan hazineye ödemiş olmalıdırlar ki, Fatih Sultan Mehmet Vakfı cizye listelerinde isimleri ilk kez 16. yüzyılın sonunda görülmektedir.

1540 yılında, Fatih Sultan Mehmet Vakfı için cizyesi tahsil edilen 1.522 Yahudi hanesinden 25'i "Cemaat-i Yahudiyan-ı Aşkenas Alman" başlığı ile kaydedilen Aşkenazlara aitti²⁴. Bütün vergi mükellefleri,

²³ Cizye listelerinde adı geçen Girit cemaati de, o dönemde Venedik idaresindeki adadan gelen Yahudilerden oluştuğu için menşe olarak diğer topluluklardan farklı bir niteliğe sahip görülebilir.

²⁴ 1540 ve 1545 tarihli defterlerde, Yahudi cemaatinin vergi mükelleflerine dair verilen yekûnlar ile listelerde isimleri kayıtlı kişi sayısı arasında farklar bulunmaktadır. Çalışmamızda, zikredilen defterlerde sunulan rakamlar dikkate alınmıştır. BOA (Devlet

kendi isimlerinin yanı sıra baba isimleri ve gelir seviyeleri göz önüne alınarak tahakkuk edilen vergi miktarları ile birlikte kaydedilmişti. Buna göre, zenginlerden 192 akçe, orta hallilerden 96 akçe ve düşük gelirlilerden 48 akçe toplanmıştı. Aşkenaz vergi mükellefleri arasında hiç zengin bulunmadığı gibi, yalnızca bir hane orta gelir düzeyine sahip şekilde cizyesini 96 akçe olarak ödemişti. Diğer bütün Aşkenazlar, cizyedarlara 48 akçe ile en düşük dilimde ödeme yapmışlardı²⁵. Beş yıl sonra gerçekleştirilen sayımda, Yahudi vergi mükellefi yekûnunda az da olsa bir düşüş görülmesine rağmen, 26 hane ile 1.490 Yahudi hanesi arasında yer alan Aşkenazlar için ciddi bir değişim yaşanmamıştı. Yine cizyesini yüksek vergi diliminde ödeyen Aşkenaz bulunmuyordu. 1545 senesine tarihlenen bu sayımda, düşük ile orta gelir grubu arasında vergilendirilen ve maddi gücüne göre 55, 70, 80 akçe gibi muhtelif meblağlar ödeyen bireyler mevcuttu. Ancak Aşkenaz cemaatinin tamamında ağırlıklı grubu, geçimini güçlükle kazanan kesim oluşturunuyordu²⁶.

1540 ve 1545 yılı sayımlarında vergiye tabi tutulan 30 Yahudi cemaatinin, 16. yüzyılın ikinci yarısında gözden kaybolduğu görülmektedir. Büyük kısmı Romanyot olan bu cemaatlerin kimisi 5-10, bazıları en fazla 30-35 aileden meydana gelmişti. Bu küçük topluluklar, muhtemelen aynı kültür dairesini paylaştıkları daha büyük cemaatler içinde eriyerek kaybolmuştu. Varlıklarını, artan nüfuslarıyla yüzyıl sonuna doğru devam ettirebilmeyi başaranlar, umumiyetle 50 aileyi aşkın şekilde şehirde sakin olan cemaatlerdi. 16. yüzyılın ilk yarısında vergi ödemeye kadir 25- 26 haneye sahip Aşkenazlar ise esasında ortadan kaybolan birçok Yahudi cemaatine eş büyüklükte idi. Ancak gelenekleri, litürjik farklılıkları, dilleri, kendilerine özgü yapıları ile diğer Yahudi toplulukları arasında dağılmadan kalabilmeyi başarmışlardı. Üstelik yüzyılın sonuna doğru tanzim edilen cizye tahrir defteri, dağılmak bir yana cemaatin nüfusundaki artışı belgelemekteydi²⁷. III. Mehmet zamanına ait bu defter, diğer iki kaynağımızdan farklı olarak, sürgün yoluyla şehre gelen Yahudilerle birlikte, Osmanlı belgelerinde

Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), *TT.d.(Tapu Tahrir Defterleri)*, No. 210, s. 72; BOA, *TT.d.*, No. 240, s. 39.

²⁵ BOA, *TT.d.*, No. 210, s. 72.

²⁶ BOA, *TT.d.*, No. 240, s. 38.

²⁷ BOA, *MAD.d. (Maliyeden Müdevver Defterler)*, No. 14393, s. 147- 152.

“Kendi Gelen” şeklinde zikredilecek olan cemaatleri de kaydetmişti²⁸. Portekiz, Katalonya, Aragon, Kordoba, Sicilya, Mesina ve Kalabriya gibi köken bölgelerine göre adlandırılan bu cemaatler, kendi iradeleriyle Osmanlı Devleti’ne iltica eden Yahudilerden oluşmakta idi. Birçok vergi mükellefinin fiziksel özellikleri, meslekleri, ikametleri ve meskenleri hakkında tafsilatlı bilgiler ihtiva eden defter, yine cizyeleri, II. Mehmet’in kurmuş olduğu vakfa gelir olarak tahsis edilen Yahudileri listeliyordu. Buna göre; 38 cemaat halinde kaydedilen 2.604 vergi mükellefinden 65’i Aşkenaz idi. Aşkenazlar, İstanbul Yahudi toplumunda takriben %2,5’lik bir alanı işgal ediyordu. İber Yarımadası ve İtalya menşeli Yahudilerin dahil olduğu “Kendi Gelen” cemaatleri arasındaki varlıkları ise ancak %6’ya yaklaşan oranda idi²⁹.

III. Mehmet döneminde de her bir vergi mükellefi, mali gücü dikkate alınmak suretiyle vergilendirilmiş ve bu sefer cizye defterine “a’lâ, evsat, ednâ” başlıkları altında kaydedilmiştir. Yüksek kazanç sahibi yani “a’lâ” kategorisindeki Yahudilerden 180 akçe cizye alınırken; “evsat” başlığı altında kaydedilen orta gelir seviyesindeki bireylerden 120 akçe, dar gelirli olarak addedilen “edna” sınıfından ise 60 akçe tahsil edilmiştir³⁰. Üç sınıf üzerinden yapılan bu taksim, 16. yüzyılın sonlarına gelindiğinde İstanbul’daki Yahudi toplumunun ekonomik durumuna ilişkin değerlendirmelerde bulunmayı mümkün

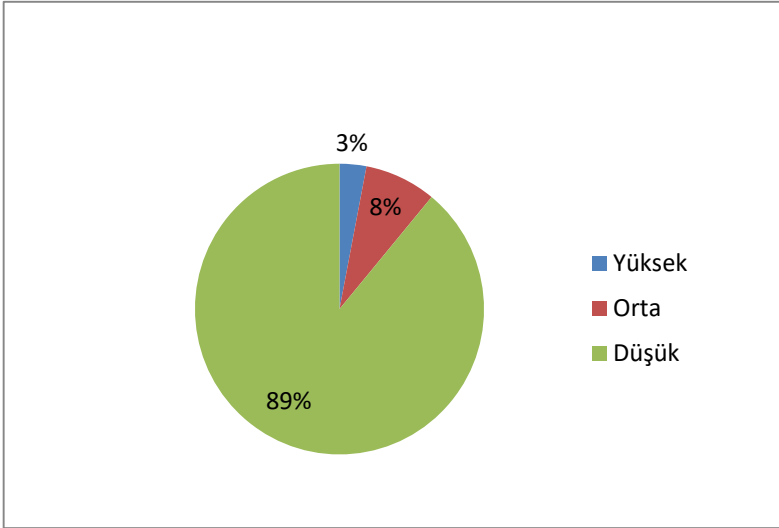
²⁸ Söz konusu cizye defteri esasında herhangi bir tarih taşımamaktadır. Ancak defterin ilk sayfasındaki tuğra, III. Mehmet döneminde oluşturulduğunu gösterir. Sonundaki mühür ise tahririn, eski Şam kadısı Müderris İskenderzade Abdürrahim Efendi’nin nezaretinde hazırlandığına işaret eder. Abdürrahim Efendi, Şam’daki görevinin ardından, 1601-02 (H. 1010) tarihinde memleketi Konya’ya döndüğü sırada vefat etmiştir. Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, I, Yay. Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 135- 136. Bu durumda, müderrisin Şam kadılığına atanmadan önceki bir zaman diliminde sayım işleminin tamamlanmış olması gerekir. Stephane Yerasimos, III. Mehmet zamanında yapılan bu sayımı, Yeni Cami inşası ile alakalı görür. Çünkü Yeni Cami’nin inşa edileceği alan, bu dönemde Yahudi mülklerinin yoğun olduğu bir arazi idi ve inşaatın başlayabilmesi için Yahudilere ait emlakın kamulaştırılması gerekmişti. Yerasimos, bu nedenle, defterin tarihini kamulaştırma faaliyeti öncesine götürür; sultanın cülusu ile cami inşaatının başlamasından önceki bir döneme tarihlendirir ve 1595- 1597 seneleri arasında düzenlendiği tahminini yürütür. Bkz. Stephane Yerasimos, “La Communauté Juive d’Istanbul a la Fin du XVIe Siecle”, *Turcica: Revue d’Etudes Turques*, 27 (1995), s. 108.

²⁹ BOA, *MAD.d.*, No. 14393, s. 147-152.

³⁰ BOA, *MAD.d.*, No. 14393.

kılmaktadır. Aşağıdaki grafik, Aşkenaz cemaati özelinde yapılacak değerlendirmeleri kolaylaştırmak gayesiyle, cemaat mensuplarının gelirleri nispetinde ödedikleri cizyelerinden hareketle hazırlanmıştır:

Grafik 1: Aşkenaz Vergi Mükelleflerinin Gelir Seviyelerine Göre Dağılımı

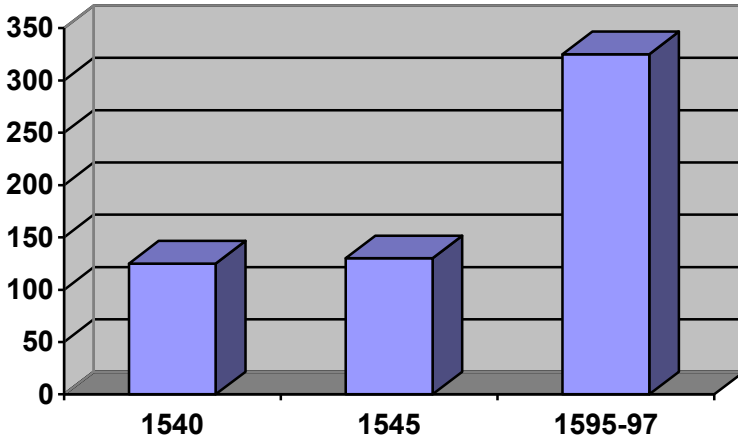

1595- 97 cizye sayımında tahrir edilen 65 Aşkenaz vergi mükellefinin 2’si a’lâ, 5’i evsat ve 58’i edna kategorisinde vergilendirilmiştir. Cizye defterinde, evsat ve edna başlığı altında listelenen mükelleflere ilişkin bilgiler ayrıntılı şekilde verilirken, yüksek gelir grubuna sahip bireylerle ilgili -birisinin haham olması dışında- hiçbir detay kaydedilmemiştir. Yüksek ve orta gelirli Aşkenazlar, cemaat içinde ancak %11’lik bir kesimi temsil etmektedir. Cizyelerini en düşük miktarda ödeyen mükelleflerin %89 oranındaki varlığı, cemaatin büyük bölümünün, 16. yüzyılın ilk yarısında olduğu gibi geçimini sağlamakta zorlanan bireylerden oluştuğu kanaatini vermektedir. Aslında bu durum, yani cizyesini edna kategorisinde ödeyenlerin sayıca fazla oluşu, Yahudi toplumunun geneli için de geçerli görünmektedir. 2.604 Yahudi vergi mükellefinin tespit edildiği

sayımda, a'lâ kategorisinde kaydedilenler %6, edna olarak sınıflandırılanlar ise yaklaşık %63 oranındadır.

Cizye sayımlarını ihtiva eden defterler, yalnızca vergi mükellefi sayısını belirlemeye yönelik gerçekleştirilen uygulamanın ürünü oldukları için gayrimüslim toplulukların demografik seyrine dair kesin rakamlar sunmazlar. Ancak konuya ilişkin tahminlerde bulunmaya izin veren veriler taşırlar. Aşağıdaki grafik, 16. yüzyılda Yahudi vergi mükelleflerinin listelendiği üç farklı sayım kaynaklığında İstanbul'daki Aşkenaz nüfusu hakkındaki tahminleri göstermektedir:

Grafik 2: 16. Yüzyıl İstanbul Aşkenaz Nüfusu

Vergilendirmede "hane"nin esas alındığı 1540 ve 1545 tarihli sayımlarda Aşkenazlara dair sonuçlar, her hanede beş kişinin sakin olduğu varsayılarak değerlendirilmiştir. Yüzyıl sonundaki cizye defterinde "nefer" şeklinde kaydedilen vergi mükellefleri de aileleriyle birlikte ikamet ettikleri düşünülerek hesaplanmıştır. 16. yüzyılın ilk yarısından yüzyıl sonuna uzanan süreçte sayım sonuçları mukayese edildiğinde, şehirdeki Aşkenaz nüfusunun 2,5 kat artış gösterdiği dikkati çekmektedir. Yüzyıl boyunca Orta Avrupa'dan göçlerinin süregeldiğini bildiğimiz Aşkenazlar için aslında bu durum şaşırtıcı değildir. Aynı dönemde İber Yarımadası'ndan gerçekleşen Yahudi akınına nazaran çok daha zayıf olmasına karşın, Aşkenaz göçü, bazı Balkan kentlerinde de cemaat nüfusunun katbekat artmasına neden

olmuştur. Edirne bu durumun güzel bir örneğini sunmaktadır. Tapu tahrir defterleri, eski payitahtta, göçmen Alman Aşkenazlarının yanı sıra Macaristan’dan sürgün edilenler tarafından kurulan “Budun” isimli bir başka cemaate de yer vermektedir³¹. Aslında İstanbul’da da Budin şehriden gelenlerce oluşturulan bir topluluk bulunmaktadır. Fakat bu topluluğun ismine 16. yüzyıla ait sayımlarda değil, 17. yüzyıl cizye defterlerinde rastlanmaktadır³². Oysaki Kanuni Sultan Süleyman’ın Macaristan’daki fetihlerinden hemen sonra birçok Yahudi’nin İstanbul’a getirildiği bilinmektedir. Peçevi, Sultan Süleyman saltanatından 1640 yılına kadar yaşanan hadiseleri kaleme aldığı tarihinde, Budin’in ele geçirilmesi akabinde binlerce Hıristiyan ve Yahudi’nin aileleriyle beraber gemilere bindirilerek Osmanlı şehirlerine nakledildiğine değinmiştir³³. Bu durumda, bir kısmı İstanbul’a yerleştirilen Budinli Yahudilerin 16. yüzyılın ilk yarısından itibaren kendi sinagoglarını ve cemaat yapılanmalarını tesis etmeleri çok olağandır. Fakat dönemin cizye kayıtlarında ayrı bir cemaat başlığı altında kaydedilmemelerinin yanı sıra, Avusturya elçilik heyetinin vaizi olarak İstanbul’da bulunan Gerlach’ın izlenimleri de Macar Yahudilerinin Alman Aşkenazlarla aynı sinagogu kullandıkları yönündedir³⁴. Alman Aşkenazlarının dualar edip ilahiler söylediği bir okula 1578 Mart’ında

³¹ Epstein, *a.g.e.*, s. 218, 263.

³² BOA, *MAD.d.*, No. 2060, s. 22- 23; BOA, *MAD.d.*, No. 14932, s. 15- 16.

³³ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, I, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 76. Budin’in fethinden sonraki süreçte Yahudilerin akıbetine ilişkin kaynaklar, birbirine zıt tasvirler ortaya koyarlar. Bazıları, Yahudilerin katledildikleri yönünde şiddet temalı anlatılar sunar; buna tezat oluşturacak şekilde, sultanın merhametine odaklananlar da vardır. Kaynakların çoğu, Yahudilerin Osmanlılar tarafından bölgeden başka yerlere transfer edildikleri konusunda hemfikirdir. Jaroslav Miller, “Between The Ottomans and the Habsburg: Hungarian Jews After the Mohacs Catastrophe”, *Acta Universitatis Carolinae: Philosophica et Historica*, 3 (June 2004), s. 102; Katalin Szende, “Scapegoats or Competitors? The Expulsion of Jews from Hungarian Towns on the Aftermath of the Battle of Mohacs (1526)”, *Expulsion and Diaspora Formation: Religious and Ethnic Identities in Flux from Antiquity to the Seventeenth Century*, Ed. John Tolan, Brepols Publishers, Turnhout, 2015, s. 73- 74.

³⁴ Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573- 1576*, I, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 310.

ziyaret gerçekleştiren Gerlach, Lehlerin ve Macarların da burada eğitim aldıklarını ve hepsinin Almanca konuştuklarını gözlemlemiştir³⁵.

Budin'in fethiyle alakalı olmak üzere Macar Yahudilerini doğrudan ilgilendiren ve tarih yazımına yansımış başka bir husus daha bulunmaktadır. Osmanlılar, Macar ordusuna karşı Mohaç meydanında kazandıkları muharebenin ardından Tuna boyunca ilerleyip Budin'e ulaştıklarında, Hıristiyan halkın çoğu kaçmış ve şehirde neredeyse sadece Yahudiler kalmıştır. Kalenin anahtarları, Földvar'da Sultan Süleyman'a Budinli bir Yahudi tarafından takdim edilmiş, böylelikle Macar başkenti çarpışma olmaksızın ele geçirilmiştir. Sultan, Osmanlı yararına göstermiş olduğu hizmetin karşılığı olarak bu kişiyi ve ahfadını birtakım vergi ve angaryalardan muaf kılan bir fermanla ödüllendirmiştir³⁶. Bu imtiyazlar, her taht değişikliğinde ve muafiyet beratına aykırı davranılması halinde aile üyelerinin talebi üzerine yinelenmiştir. Vergi affını konu alan 19. yüzyıla ait Osmanlı belgeleri, Yasef v. Salomon'u kale anahtarlarını sultana teslim eden kişi olarak gösterirler³⁷. Ancak bu muafiyeti belgeleyen en eski vesika ki 1693 tarihlidir, söz konusu eylemi İsrail v. Yasef'e mal etmektedir³⁸. Bununla birlikte, İsrail v. Yasef ismi, 19. yüzyıldaki belgelerde de zikredilmektedir; ancak olayın ana aktörü olarak değil, "Alaman" lakabıyla maruf ve devlete hizmetlerde bulunan torun rolüyle karşımıza çıkmaktadır. 16. yüzyıl sonu ile 17. yüzyıl başında Yahudi cemaatinin etkin ve varlıklı bir ferdi olarak öne çıkan İsrail v. Yasef'i, "Alamanoğlu" veya "Alamanzade" unvanıyla şer'iyeye sicillerindeki birkaç kayıta da izlemek mümkündür³⁹.

³⁵ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577- 1578*, II, Çev. Türkiş Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2019, s. 757- 758.

³⁶ Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul, 1995, s. 44.

³⁷ Yasef v. Salomon'un nesline tanınan muafiyet beratının II. Mahmut'un cülusu nedeniyle tecdidi için bkz. BOA, *MFB (Müzehebb Ferman ve Beratlar)*, No. 680. Galanti, vergi affına ilişkin fermanın H. 1281 (M. 1864) tarihli bir suretini yayınlar. Bkz. Galanti, *a.g.e.*, s. 45- 46. Z. Teoman, söz konusu muafiyete ilişkin bir belge yayınlamak için çalışır; ancak yorumları çelişkilidir. Bkz. Zeki Teoman, "Budin Şehrinin Anahtarlarını Kanuniye Kim Teslim Etti?" *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 12 (1987), s. 16- 17.

³⁸ BOA, *A.DVNS.MHM.d (Mühimme Defterleri)*, No. 104, s. 270, h. 1231.

³⁹ GŞS (Galata Şer'iyeye Sicilleri) , No.25, s. 16/1; GŞS, No. 27, v. 83a/ 2; GŞS, No. 40, v. 63a/3. Alamanoğlu hakkındaki mahkeme kayıtları, O. Kaya'nın kadı sicilleri

Osmanlı kaynakları, 16. yüzyıl İstanbul’unda “Alamanoğlu” olarak tanınan bir başka Yahudi’den daha bahsederler⁴⁰: Salomon Nathan Aşkenazi. İtalya’nın Udine kentinde doğan Salomon Nathan Aşkenazi, Padova’da tıp eğitimi alarak uzun yıllar Lehistan kralının hekimliğini yapmış, 1564’te İstanbul’a yerleşmiştir. İstanbul’da Venedik balyoslarına hekimlik haricinde diplomasi alanında sunduğu hizmetlerle dikkat çeken Salomon, Avrupa siyasetine vukufiyeti sayesinde Osmanlı sarayında da etkin olmuştur⁴¹. Sokullu Mehmet Paşa’nın güvenini kazanarak, Avrupalı devletlerle sürdürülen ilişkilerde danışmanlık görevi üstlenmiştir⁴². Osmanlı siyasetinde edindiği nüfuzun, ticari sahada Aşkenazi’ye avantajlar sağladığı, büyük servet sahibi olduğu bilinmektedir⁴³.

“Alamanoğlu” ismini, 1595-97 cizye tahrir defterinde, Yahudi cemaati mensuplarının yerleşim bilgilerinin kaydedildiği satırlarda da görürüz. Vergi mükelleflerinin tamamının olmasa da önemli bir kısmının yerleşimlerine dair detayları günümüze taşıyan bu defterde,

kaynaklığında Galata Yahudilerini konu alan tezinde referans olarak gösterilmiştir. Bkz. İlyas Ozan Kaya, *Şer’iyye Sicillerine Göre Galata Yahudi Cemaati (1600- 1625)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Nevşehir, 2018, s. 72, 79, 99. İlgili mahkeme kayıtları tarafımızca incelenerek, Kaya’nın atıfta bulunduğu sayfa ve varak numaralarına ilişkin gerekli görülen bazı değişikliklerle birlikte yansıtılmıştır.

⁴⁰ Selaniki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selaniki*, I, Haz. Mehmet İpşirli, TTK Yayınları, İstanbul, 1999, s. 314; Solakzade Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solakzade Tarihi*, II, Haz. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s. 370- 371.

⁴¹ Cecil Roth- Leah Bornstein- Makovetsky, “Ashkenazi Solomon”, *Encyclopaedia Judaica*, II, Ed. Fred Skolnik, Keter Publishing House, Jerusalem, 2007, s. 577- 578; Avigdor Levy, *The Jews of the Ottoman Empire*, The Darwin Press, Princeton, 1994, 76- 77; Menderes Kurt, “16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Diplomasisinde Bir Yahudi Hekim: Salomon Aşkenazi, *Osmanlı’da Diplomasî, Siyaset ve Savaş*, İstanbul, 2020, s. 41- 61.

⁴² Gerlach, hekim Salomon’un Avrupalı elçiler ile Sokullu Mehmet Paşa arasındaki aracı rolünü anlatır: “Bütün elçiler, paşa ile halletmeleri gereken sorunları için Dr. Salomon’u aracı olarak kullanıyorlar. Örneğin Fransa kralının [IX. Şarl], erkek kardeşini [Henry de Valois] Lehistan tahtına yerleştirme işine o yardım etti. Venediklilerle yapılacak barış antlaşması da bu İspanyol’un aracılığı sayesinde gerçekleşti. Saygıdeğer efendimin paşa ile halletmesi gereken sorunlar için de gene o aracılık ediyor”. Bkz. Gerlach, *a.g.e.*, II, s. 542.

⁴³ Gerlach, *a.g.e.*, I, s. 142.

Alamanoğlu mahallesi de yer almaktadır⁴⁴. Bu mahallenin yerini tayin etmek elimizdeki bilgilerle mümkün görünmediği gibi, mahallenin, lakabı taşıyan İsrail v. Yasef ve Salomon Nathan Aşkenazi'den hangisi ile ilişkili olduğu konusu da müphemdir. Ancak şunu söyleyebiliriz ki, ikameti hakkında veri sahibi olduğumuz 43 Aşkenaz arasında bahsi geçen mahallede oturan bulunmamaktadır. Aşkenazların umumiyetle mukim olduğu alan Sirkeci- Eminönü- Tahtakale hattıdır. Cemaat üyelerinin şehirde en fazla iskan oldukları mahalle, 17 Aşkenaz sakini ile Çelebioğlu Mahallesi'dir. Bu durumda, mahalledeki Yahudilerin yaklaşık %10'unu Aşkenazlar oluşturmaktadır⁴⁵. Hacı Küçük, Frenk, Hocapaşa, Hızırbey, Elvanoğlu, İstanbul, Hobbyar mahalleleri ile Balat, Zeyrek, Tophane semtleri de Aşkenaz ikametinin bulunduğu yerleşimler arasında gelmektedir⁴⁶. Söz konusu defterde, cemaat mensubu 41 mükellefin yaşadığı konutların mülkiyet durumu hakkında bilgiler de yer almaktadır. Buna göre, kendi mülkünde ikamet eden Aşkenaz bulunmamakta ve cemaat üyeleri, başka şahıslara veya vakıflara ait meskenlerde kiracı olarak oturmaktadır. Konut malikleri arasında Müslüman isimlerine tesadüf edilmekle birlikte, ikamet için genellikle Yahudilerin ev sahipliğinin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Ancak aralarında kadınların da bulunduğu Yahudi ev sahiplerinin hangi cemaatlere tabi oldukları konusu belirsizdir.

1595-97 cizye tahrir kayıtları incelendiğinde, Yahudi hukukuna mahsus "hazaka" teriminin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. İbranice "sahip olma" anlamına gelen hazaka, aslında, kökeni eskiye dayanan ve

⁴⁴ BOA, *MAD.d.*, No. 14393, s. 100.

⁴⁵ Yerasimos, *a.g.m.*, s. 119.

⁴⁶ Frenk mahallesinde 3, Hacı Küçük mahallesinde 1, İstanbul mahallesinde 1, Balat'ta 3, Zeyrek'te 2, Hocapaşa mahallesinde 2, Hızırbey mahallesinde 1, Hobbyar mahallesinde (ve Haseki Hamamı tarafında) 6, Tophane'de 1, Alacahamam civarında 1, Arabacılar meydanında 1, Katircılar Hanı civarında 1, Amiller Zindanı kurbunda 1, Sultanhamamı yakınında 1, Elvanoğlu mahallesinde 1 Aşkenaz sakini görünmektedir. Bkz. BOA, *MAD.d.*, No. 14393, s. 147- 151. M. Rozen, Hasköy Yahudi mezarlığındaki 1583-1647 tarihlerini kapsayan 805 mezartaşı üzerinde yürütülen çalışmada, Aşkenazlara ait 40 mezartaşı tespit etmiş ve bu sonuca atıfla 1470'lerde İstanbul'a göç eden Aşkenazların ekserisinin Hasköy'e yerleştiğini yazmıştır. Bkz. Minna Rozen, "Public Space and Private Space Among the Jews of İstanbul in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *Turcica*, 30 (1998), s. 333. Ancak 1595-97 cizye tahrir defteri, Hasköy'deki Aşkenaz ikametinin zannedildiği derecede olmadığını göstermektedir. Nitekim, yerleşim yeri belirtilen 43 Aşkenaz'dan hiçbiri Hasköy'de oturmamaktadır.

Yahudiler arasında gayrimenkullerin kullanımına ilişkin düzenlemeler getiren hükümlerdir. Yahudilerin kalabalık kentsel alanlarda yaşamak zorunda kaldıkları durumlarda başvurulacak hazaka hükümleri, Batı’dan gerçekleşen göçlerin yoğunlaşmasıyla bağlantılı olarak Osmanlı topraklarında da hayata geçirilmiştir. Avrupalı göçmenlerin rağbet ettikleri Selanik ve İstanbul gibi şehirlerde Yahudi nüfusunun artışı, konut sorununu ortaya çıkarmış, ev kiralari fahiş fiyatlara ulaşmıştır. Bu durumun Yahudiler arasında rekabet yaratarak, yoksul kesimde maddi sıkıntıya neden olması üzerine hazaka hükümleri uygulanmıştır. Hazaka hükümlerine göre; bir Yahudi, dindaşının ikamet etmekte olduğu Müslüman’a ait bir mülkü, daha yüksek bir meblağ teklif ederek kiralayamazdı. Hatta bu mülkü kiralayabilmesi için, Yahudi olan önceki kiracının tahliyesi üzerinden üç yıl geçmesi gerekirdi. Bu durum, Yahudi kiracıların Müslüman şahıslardan veya vakıflardan kiraladıkları mülkleri uzun süre ellerinde tutabilmelerini sağlıyordu⁴⁷. Bahsi geçen cizye defterinde ise hazaka terimi, kira akdine konu olan ve Osmanlı belgelerinde “Yahudihane” olarak adlandırılan konut tipini ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Esasında bu konutların mülkiyeti Müslüman bir şahsa veya vakfa aittir. Kira akdi, malik ile söz konusu mülkü, uzun vadede tasarrufunda bulunduracak ve dindaşlarına kiralayacak olan Yahudi arasında gerçekleşmektedir. Mülk üzerinde tasarrufu bulunan Yahudi, binanın her bir odasını farklı kişilere veya ailelere kiralamaktadır. Böylece, toplu yaşam alanları olarak Yahudihaneler, cizye defterinde ifade edildiği şekliyle hazakalar, özellikle şehrin merkezindeki kalabalık mahallelerde Yahudilerin barınma sorununa çözüm getirmiştir. Şehir merkezinden uzaklaşarak Haliç kıyısındaki semtlere doğru gidildiğinde ise daha az rastlanan bir konut tipi haline gelmiştir⁴⁸. İkametgahının mülkiyeti belirtilen Aşkenaz vergi

⁴⁷ Joseph Nehama, *Histoire des Israelites de Salonique*, II, Librairie Durlacher, Paris, 1925, s. 85- 94. Ayrıca hazaka terimi için bkz. Menachem Elon, “Hazakah” *Encyclopaedia Judaica*, VIII, Ed. Fred Skolnik, Keter Publishing House, Jerusalem, 2007, s. 486- 489. Nehama, hazaka ile Osmanlı hukukundaki “gedik hakkı” arasındaki benzerliğe değinerek, Müslüman mülk sahiplerinin hazakaya uyumlu hareket ettiklerini belirtir. Nehama, *a.g.e.*, s. 87.

⁴⁸ Hocaapaş’a da 206 Yahudi’nin sakin olduğunu saptayan Yerasimos, meskeninin mülkiyeti hususunda bilgi verilen vergi mükelleflerinden yola çıkarak, semtteki ikametlerin üçte birinden fazlasını hazaka olarak tespit eder. 127 Yahudi vergi

mükelleflerinden %20'yi aşkın kısmı hazakalarda sakindir. Bu hazakaların büyük bölümü, Eminönü semti civarında, yani başkentin yerleşim yoğunluğunun en fazla olduğu muhitte tesis edilmiştir. Az sayıda Aşkenaz kendi hazakasinda yaşamaktadır ki bunlar orta gelirlidir. Düşük gelirli diğerleri ise kadın ve erkek dindaşlarının ev sahipliğindeki hazakalarda kiracı konumundadır⁴⁹. Mütevazı şartlar altında yaşamak durumunda kalan Yahudi vergi yükümlüleri için odalar da önemli bir alternatiftir. Aşkenaz cemaatinden, bilhassa Yahudilerin kesif şekilde meskun olduğu Hocapaşa, Hobyar ve Çelebioğlu mahallelerindeki odalarda oturanlar bulunmaktadır. Çelebioğlu mahallesindeki Pertev Paşa odaları ve Hobyar mahallesinde Haseki Hamamı tarafında konumlanan Kasım Paşa odaları bunlara örnek gösterilebilir. Ayrıca bir Yahudi mülkü olarak Alamanoğlu odaları da Hobyar mahallesinde Aşkenazların ikamet için yöneldikleri yapılar arasında yer almıştır⁵⁰.

Stephane Yerasimos, III. Mehmet dönemine ait cizye defteri üzerine yaptığı çalışmasında, vergi mükelleflerinin %30'a yakın bölümünün mesleklerine ulaşarak, İstanbul'daki Yahudi istihdamının sektörel bir dağılımını yapmıştır. Buna göre, şehrin Yahudi sakinleri, tekstilden ticarete, kuyumculuktan gıda üretimine, hizmet sektörüne kadar ekonomik hayatın her alanında faaliyet göstermişlerdir⁵¹. Söz konusu defterde, Aşkenaz cemaatine kayıtlı 65 vergi yükümlüsünden 30'unun mesleği tespit edilebilmektedir. Çalışma yerleri ile ilgili malumat ise birkaç kişi ile sınırlıdır. Meslek tercihinde Aşkenazların en fazla eğilim gösterdikleri sahanın ticaret olduğu anlaşılmaktadır. 14 vergi mükellefi, ticarî hayata ilişkin işlerle meşgul olmaktadır⁵². Bunların arasında en

mükellefinin kayıtlı olduğu Balat'ta hazaka oranı %5'tir. Yazar, 49 Yahudi'nin tahrir edildiği Hasköy'de ise hiç hazaka bulamamıştır. Bkz. Yerasimos, a.g.m., s. 127.

⁴⁹ BOA, *MAD.d.*, No. 14393, s. 147- 151.

⁵⁰ Aşkenazların sakini olduğu diğer odalar şunlardır: İstanbul mahallesindeki Hasan Ağa odaları, Katırcılar Hanı yakınındaki Masko odaları, Arabacılar meydanındaki Şah Çelebi Validesi odaları, Çelebioğlu mahallesindeki Mehmed Paşa odaları, Hocapaşa'daki Acem odaları. Ayrıca Amiller Zindanı civarındaki Ahmet Paşa Vakfı ile Frenk mahallesindeki Kethüda Hatun Vakfı mülklerinde de oturan Aşkenazlar bulunmaktadır. Bkz. BOA, *MAD.d.*, No. 14393, s. 147- 152.

⁵¹ Yerasimos, a.g.m., s. 127- 128.

⁵² 17. yüzyılda Fransisken rahip Michel Febvre, Osmanlı ülkesinde bulunduğu sırada gözlemlediği Yahudilerin ticari maharetini şu cümlelerle açıklamıştır: "Öylesine

önde gelenler, “meyancı” ve “dellâl” şeklinde kaydedilen komisyonculardır. Çarşılarda alım satım işlemlerinde aracılık yapmak suretiyle kazanç elde eden bu meslek erbabının, çalışmalarını genellikle şehrin ticari açıdan en hareketli noktalarında yürütmesi gerekmektedir. Bu nedenle, tellâllardan birisi, Çelebioğlu mahallesindeki ikametine yakın bir mahalde, Mahmut Paşa çarşısında işlerini takip etmekteydi. Kalme Yasef isimli meyancının çalışma mekanı ise başkentte iktisadî yaşamın kalbi konumundaki Bedesten’di. Esasen en kârlı meslek gruplarından olarak yüksek gelir getirmesi beklenen Aşkenaz aracılarının hepsi, ilginç şekilde edna kategorisinde vergilendirilmişlerdi. Ticarî sahada faaliyet gösteren diğer gruplar, çerçiler⁵³ ve pazarcılar idi. Aşkenaz vergi mükellefleri arasında 5 çerçi ve 2 pazarcı bulunuyordu. Çerçilerden Mahmut Paşa çarşısında çalışan İlya Danyal ve Çelebioğlu mahallesinde sakin Mayer İsak, cemaatin orta gelir düzeyine sahip az sayıdaki üyelerindendi. Diğer çerçiler ve pazarcılar ise geçimlerini güçlkle sağlıyorlardı⁵⁴.

İstanbul, kıymetli maden ve taşların işlenmesine yönelik zanaatlara her daim talebin olduğu bir kentti⁵⁵. III. Mehmet döneminde, Yahudi vergi mükelleflerinin ilgilendikleri ekonomik faaliyetler arasında, tekstil ve ticaretten sonra kuyumculuk ve mücevherat sektörünün öne

becerikli ve çalışkan insanlardır ki kendilerini vazgeçilmez hale getirmişler. Malların değerini ölçmek, kalite kontrolünü yapmak, tercümanlık etmek ya da olup biten her konuda tavsiyede bulunmak olsun, Türk ve yabancı tacirler arasında hizmetinde en az bir Yahudi bulundurmayan tek bir hatırı sayılır aile yok. Kentte olan her şey hakkında eksiksiz ve ayrıntılı bilgilere sahipler: Kimin nesi var, miktarı, kalitesi nedir, satılık mı takas mı ediliyor? Ticaret konusunda aydınlanmak isteyen herkes onlara başvurmak durumunda. Rumlar, Ermeniler gibi öteki doğulu milliyetler bu yetenekte değiller ve Yahudiler kadar becerikli de olamazlar.” Lewis, *a.g.e.*, s. 161.

⁵³ Çerçi, “her nevi ufak tefek eşya satan ve ekseriya para ile satmayıp başka mallarla değiştiren gezginci esnaf hakkında kullanılır bir tabirdir”. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1953, s. 352.

⁵⁴ BOA, *MAD.d.*, No. 14393, s. 147- 151.

⁵⁵ Bizans aristokrasisinin ziynet ve mücevherat talebine ilişkin bkz. Brigitte Pitarakis, “İmparatorluğun Mücevherleri ve Konstantinopolis’in Kuyumcuları (4.- 7. Yüzyıllar)”, *Bizans: Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar*, Çev. Buket Kitapçı Bayrı, İstanbul, 2011, s. 197- 218. Osmanlı İstanbul’unda kuyumculuk zanaatına dair bkz. Gül İrepoğlu, *Osmanlı Saray Mücevheri: Mücevher Üzerinden Tarihi Okumak*, Bilkent Kültür Girişimi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 40- 53; Aygün Ülgen, “Osmanlı Kuyumculuğu”, *Yeni Türkiye*, 6/ 34 (2000), s. 681- 693.

çıkması, bu talebin karşılanmasında Yahudilerin de etkin olduğunu göstermektedir. Dönemin cizye defterinde kayıtlı 44 Yahudi kuyumcudan ikisi ve 16 hakkâktan⁵⁶ biri Aşkenaz cemaatinin mensupları idiler. Kuyumculardan Avraham, zanaatını Alaca Hamam⁵⁷ civarında icra etmekteydi. Ancak değerli madenlerin işlenerek pazara sunulması süreci, zanaatkârlar için kazançlı olabildiği gibi, fiyat dalgalanmalarının yaşandığı ekonomik kriz dönemlerinde maddi zorluklarla karşılaşma tehdidini de barındırıyordu⁵⁸. Nitekim Aşkenaz hakkâk ve kuyumcular, edna sınıfına tabi olarak en cüzi miktarda ödedikleri cizyeleri ile varlıklı olmaktan uzak bir imaj çiziyorlardı⁵⁹.

Yerasimos, zikri geçen çalışmasında, tekstil sektörünü Yahudiler arasındaki en popüler iş sahası olarak saptamıştı. Bu sektörde yönelimin en fazla olduğu meslek kazazlıktı⁶⁰. İstanbul Yahudi cemaatinde mesleği tespit edilen 740 Yahudi vergi mükellefinin 79'unu kazazlar oluşturmaktaydı⁶¹. Fakat şehrin diğer Yahudi toplulukları için geçerli olan bu mesleki yatkınlığın Aşkenazlar için söz konusu olmadığı görülmektedir. Kaynağımızda, kazaz çırağı olarak kaydedilen bir kişiden başka ipek üretimi ile uğraşan Aşkenaz bulunmamaktadır. Yukarıda bahsedilen iş kollarının yanı sıra kazancını şerbetçi, attar, sazende, kürkçü, ferraş⁶², kâtip, ayna imalatçısı, gözlükçü ve gümrük çalışanı olarak temin eden Aşkenazlar da mevcuttur.

⁵⁶ Maden ve taş üzerine yazı (mühür) ve desen hakmeden zanaatkârlardır. İmza işlevi gören mührü resmi muamelelerde kullanma gerekliliğinden dolayı hakkâklık, itibar gören bir meslek olmuştur. Mehmet Zeki Kuşoğlu, "Hakkâklık", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XV, İSAM Yayınları, İstanbul 1997, s. 204-205.

⁵⁷ Alaca Hamam, Eminönü'nde Çelebioğlu Hoca Alaeddin Cami yakınında idi. Günümüzde, ismini taşıyan bir sokak bulunmaktadır.

⁵⁸ Minna Rozen, *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453- 1566)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 228.

⁵⁹ BOA, *MAD.d.*, No. 14393, s. 149- 151.

⁶⁰ İpekçilik, ham ipeği işleyerek ibrişim üreten meslek kolu. Pakalın, *a.g.e.*, I, s. 655.

⁶¹ Yerasimos, *a.g.m.*, s. 127- 128.

⁶² Temizlikle ve halı, kilim gibi mefruşatı serip toplamakla görevli hizmetli. Bkz. Tahsin Yazıcı- Mehmet İpşirli, "Ferraş", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XII, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, s. 408- 409.

Sonuç

İstanbul Yahudi toplumunun Bizans döneminden beri küçük bir parçası olan Aşkenazlar, gerek 15. yüzyıl Avrupa’sındaki yöneticilerin Yahudi karşıtı politikalarının ve sürgün kararlarının bir sonucu olarak meydana gelen göçlerle, gerekse 16. yüzyılda Türk ordusunun Macaristan’daki fetihleri sonrasında gerçekleştirilen nakil faaliyetleri ile giderek büyüyen bir cemaat formunu almışlardır. 16. yüzyılın ilk yarısından yüzyıl sonuna uzanan süreçte, şehirdeki Romanyot kökenli birçok Yahudi cemaati ortadan kaybolurken, Aşkenazların varlıklarını sürdürebilmelerinin en büyük nedeni elbette ki bu göçlerdir. Dönemin tanığı arşiv vesikaları, 16. yüzyılın sonuna doğru nüfuslarının 2,5 kat arttığına işaret etmektedir. Buna rağmen Aşkenazlar, Batı ve Güney Avrupa’dan iltica eden Yahudilerle kıyaslandıklarında, “Kendi Gelen” cemaati içerisinde demografik açıdan oldukça zayıf kalmaktadırlar.

16. yüzyılda İstanbul Yahudi toplumunun cizyelerini tahsil etmek gayesiyle yapılan sayımları listeleyen defterler, Aşkenazların ekonomik durumuna dair çok da olumlu bir tablo çizmemektedir. Mükelleflerin mali gücü dikkate alınarak hesaplanan cizye miktarlarına bakıldığında, vergisini en düşük tutarda ödeyen kişilerin sayıca fazla olduğu görülmekte, dolayısıyla cemaat mensuplarının büyük bölümünün yaşamını maddi güçlüklerle devam ettirdiği anlaşılmaktadır.

Aşkenazların Osmanlı başkentinde ekseriyetle, diğer Yahudi topluluklarının da yoğun şekilde ikamet ettikleri Sirkeci- Eminönü-Tahtakale muhitinde meskun oldukları görülmektedir. Gösterişten uzak meskenlerde, hatta şehrin kalabalık mahallelerinde Yahudihane denilen konutlarda, çoğunlukla dindaşlarının ev sahipliğinde kiracı olarak oturmuşlardır. Kazançlarını muhtelif iş kollarında çalışarak sağlamış, özellikle ticari sahadaki meslekleri icra etmişlerdir. Yerleşim alanlarının şehrin iktisadî merkezinde bulunması ve icra ettikleri mesleki faaliyetler, kent yaşamıyla bütünleşmiş olduklarını göstermektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

BOA, MAD.d. (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defterler), No. 2060, 14393, 14932.

BOA, TT.d. (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Tapu Tahrir Defterleri), No. 210, 240.

BOA, A.DVNS.MHM.d. (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Mühimme Defterleri), No. 104.

BOA, MFB (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Müzehheb Ferman ve Beratlar), No. 680.

GŞS (Galata Şer'iyeye Sicilleri), No. 25, 27, 40.

Kitap ve Makaleler

"Ashkenaz", *Encyclopaedia Judaica*, II, Ed. Fred Skolnik, Keter Publishing House, Jerusalem 2007, s. 569- 571.

"Ashkenaz", *The Encyclopedia of the Jewish Religion*, Ed. Zwi Werblowsky-Geoffrey Wigoder, Adama Books, New York 1986, s. 45.

Aydın, Mehmet, "İstanbul'un Fethinden Önce ve Sonra İstanbul'daki Yahudi Cemaatleri", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 14/14 (Mart 2002), s. 5- 25.

Baer, Marc David, *Sultanic Saviors and Tolerant Turks: Writing Ottoman Jewish History, Denying the Armenian Genocide*, Indiana University Press, Indiana 2020.

Barnai, Jacob, "On the History of the Jews in the Ottoman Empire", *Sephardi Jews in the Ottoman Empire: Aspects of Material Culture*, Ed. Esther Juhasz, Israel Museum, Jerusalem 1990, s. 19- 35.

Elon, Menachem, "Hazakah", *Encyclopaedia Judaica*, VIII, Ed. Fred Skolnik, Keter Publishing House, Jerusalem 2007, s. 486- 489.

Epstein, Mark Alan, *The Ottoman Jewish Communities and their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Klaus Schwarz Verlag, Freiburg 1980.

Ercan, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat'a kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2001.

Eroğlu, Ahmet Hikmet, *Osmanlı Devletinde Yahudiler*, Andaç Yayınları, Ankara 2003.

Franco, M., *Essai sur l'Histoire des Israélites de l'Empire Ottoman*, Librairie Durlacher, Paris 1897.

Galante, Avram, *Histoire des Juifs de Turquie*, II, Isis Press, İstanbul 1961.

Galanti, Avram, *Türkler ve Yahudiler*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul 1995.

Gerlach, Stephan, *Türkiye Günlüğü 1573- 1576*, I, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2017.

Gerlach, Stephan, *Türkiye Günlüğü 1577- 1578*, II, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2019.

Hacker, Joseph, “The Sürgün System and Jewish Society in the Ottoman Empire during the Fifteenth to the Seventeenth Centuries”, *Ottoman and Turkish Jewry: Community and Leadership*, Ed. Aron Rodrigue, Indiana University, Bloomington 1992, s. 1- 65.

İnalçık, Halil, “Cizye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, VIII, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 45- 48.

İnalçık, Halil, “Foundations of Ottoman- Jewish Cooperation”, *Jews, Turks, Ottomans: a Shared History Fifteenth through the Twentieth Century*, Ed. Avigdor Levy, Syracuse University Press, New York 2002, s. 3- 14.

İrepoğlu, Gül, *Osmanlı Saray Mücevheri: Mücevher Üzerinden Tarihi Okumak*, Bilkent Kültür Girişimi Yayınları, İstanbul 2012.

Kaya, İlyas Ozan, *Şer’iyye Sicillerine Göre Galata Yahudi Cemaati (1600-1625)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Nevşehir 2018.

Kobler, Franz, *Letters of Jews Through the Ages: From Biblical Times to the Middle of the Eighteenth Century*, Ararat Publishing Society, London 1953.

Kurt, Menderes, “16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Diplomasisinde Bir Yahudi Hekim: Salomon Aşkenazi, *Osmanlı’da Diploması, Siyaset ve Savaş*, İstanbul 2020, s. 41- 61.

Kuşoğlu, Mehmet Zeki, “Hakkâklık”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XV, İSAM Yayınları, İstanbul 1997, s. 204- 205.

Kutluay, Yaşar, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1965.

Kutsal Kitap, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul 2001.

Kuzgun, Şaban, *Hazar ve Karay Türkleri*, Se-da Yayınları, Ankara 1985.

Levy, Avigdor, *The Jews of the Ottoman Empire*, The Darwin Press, Princeton 1994.

Lewis, Bernard, *İslam Dünyasında Yahudiler*, Çev. Bahadır Sina Şener, İmge Kitabevi, Ankara 1996.

Lewy, Guenter, *Jews and Germans: Promise, Tragedy and the Search for Normalcy*, The Jewish Publication Society, Lincoln 2020.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, I, Yay. Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

Miller, Jaroslav, "Between The Ottomans and the Habsburg: Hungarian Jews After the Mohacs Catastrophe", *Acta Universitatis Carolinae: Philosophica et Historica*, 3 (June 2004), s. 99- 104.

Nedkoff, Boris Christoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", Çev. Şinasi Altundağ, *Belleten*, 8/ 32 (1944), s. 599- 652.

Nehama, Joseph, *Histoire des Israelites de Salonique*, II, Librairie Durlacher, Paris 1925.

Ojalvo, Harry, *Osmanlı Padişahları ve Musevi Tebaalarına İlişkin Kısa Tarihçe*, 500. Yıl Vakfı, İstanbul 2001.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1953.

Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, I, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

Pitarakis, Brigitte, "İmparatorluğun Mücevherleri ve Konstantinopolis'in Kuyumcuları (4.- 7. Yüzyıllar)", *Bizans: Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar*, Çev. Buket Kitapçı Bayrı, İstanbul 2011, s. 197- 218.

Roth, Cecil- Bornstein- Makovetsky, Leah, "Ashkenazi Solomon", *Encyclopaedia Judaica*, II, Ed. Fred Skolnik, Keter Publishing House, Jerusalem 2007, s. 577- 578.

Rozen, Minna, *İstanbul Yahudi Cemaati'nin Tarihi (1453- 1566)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

Rozen, Minna, "Public Space and Private Space Among the Jews of İstanbul in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *Turcica*, 30 (1998), s. 331- 346.

Selaniki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selaniki*, I, Haz. Mehmet İpşirli, TTK Yayınları, İstanbul 1999.

Shaw, Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, Çev. Meriç Sobutay, Kapı Yayınları, İstanbul 2008.

Solakzade Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solakzade Tarihi*, II, Haz. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

Szende, Katalin, "Scapegoats or Competitors? The Expulsion of Jews from Hungarian Towns on the Aftermath of the Battle of Mohacs (1526)", *Expulsion and Diaspora Formation: Religious and Ethnic Identities in Flux from Antiquity to the Seventeenth Century*, Ed. John Tolan, Brepols Publishers, Turnhout 2015, s. 51- 83.

Teoman, Zeki, "Budin Şehrinin Anahtarlarını Kanuniye Kim Teslim Etti?" *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 12 (1987), s. 14- 17.

Ülgen, Aygün, "Osmanlı Kuyumculuğu", *Yeni Türkiye*, 6/ 34 (2000), s. 681- 693.

Van Straten, Jits, *The Origin of Ashkenazi Jewry: the Controversy Unreveled*, De Gruyter, New York 2011.

Veinstein, Gilles, "Jews and Muslims in Ottoman Territory before the Expulsion from Spain", *A History of Jewish-Muslim Relations: From the Origins to the Present Day*, Ed. Abdelwahab Meddeb- Benjamin Stora, Princeton University Press, Princeton 2013, s. 164- 170.

Yazıcı, Tahsin- İpşirli, Mehmet, "Ferraş", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XII, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 408- 409.

Yerasimos, Stephane, "La Communauté Juive d'Istanbul a la Fin du XVIe Siecle", *Turcica: Revue d'Etudes Turques*, 27 (1995), s. 101- 130.

Araştırma Makalesi/ Research Article

Bosna Eyaleti'nde Dubrovniklilerin Karşılaştıkları Problemler ve İlgili Fermanlar (1670-1685)

Cihan Yemişçi* – Hanife Dursun**

(ORCID: 0000-0003-0447-7933 / 0000-0002-1143-7596)

Makale Gönderim Tarihi

15.06.2023

Makale Kabul Tarihi

27.06.2023

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Yemişçi, C., Dursun, H., “Bosna Eyaleti’nde Dubrovniklilerin Karşılaştıkları Problemler ve İlgili Fermanlar (1670-1685)”, *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 5/1 (Haziran 2023), 96-126.

APA: Yemişçi, C., Dursun, H. (2023). Bosna Eyaleti’nde Dubrovniklilerin Karşılaştıkları Problemler ve İlgili Fermanlar (1670-1685). *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 5(1) (Haziran 2023): 96-126.

Öz

Osmanlı Devleti’nin taşra teşkilatında sancakbeyliği iken 1580 yılında beylerbeyliğe dönüştürülen Bosna Eyaleti, siyasî, askerî ve sosyo-ekonomik açıdan hem bölgesel hem de uluslararası öneme sahipti. Özellikle 16. yüzyılın ortalarından itibaren yerli tüccarın güçlenmesiyle Bosna Balkanlardaki ticaretin kalbi konumuna gelmişti. Böylece çok daha önceki zamanlardan itibaren Dubrovniklilerin buradaki ticarî varlığının yanı sıra yerli tüccarın işbirliğiyle

* Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, cihan.yemisci@bilecik.edu.tr.

Assist. Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, hanife.dursun0943@gmail.com.

M.A. Candidate, Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Institute of Graduate Education, Main Discipline of History.

Venedikliler de Bosna merkezli ticarete dâhil olmuşlardı. Dubrovnik tüccarları tarafından İtalya'dan getirilen mallar, Bosna aracılığıyla Balkanların Yenipazar, Üsküp, Ürgüb, Filibe ve Sofya gibi çeşitli merkezlerine gelmekte, hatta İstanbul'a kadar ulaşmaktaydı. Aynı ticaret güzergâhı ters yönde de faaldi. Bölgede ve Bosna'da üretilen ticarî emtia Dubrovnikliler tarafından buraya getirilmekte ve Dubrovnik Limanı aracılığıyla da İtalya'ya sevk edilmekteydi.

İmparatorluğun himayesinde ve tabiiyetinde olan Dubrovniklilerin Bosna'da yaptığı ticaretin her zaman sorunsuz olmadığı, incelenen bazı belgelerde Dubrovnik tüccarının bölge yöneticilerinin keyfi uygulamalarına maruz kaldıkları görülmektedir. Balkanların demografik yapısından kaynaklanan inanç esaslı problemler, çok canlı bir merkez olmasından dolayı kaçınılmaz ticari anlaşmazlıklar ve bölgede bulunan gümrük emirleri ile diğer yöneticilerin yasal olmayan vergi taleplerinden kaynaklanan bazı anlaşmazlıklar bu çalışmada ele alınmaya çalışılacaktır. Çoğu zaman meydana gelen sorunlar Bosna kadısı tarafından çözülemediği için Dubrovnik elçileri aracılığıyla başkente iletilmekteydi. İncelenen şikâyetlerin neticesinde verilen emirler ferman türündeki belgelerle Bosna beylerbeyine, kadısına ve ilaveten ilgili idari birimin amirine gönderilmekteydi. Ferman suretleri ise başkentte tutulan *düvel-i ecnebiyye defterlerinde* kayıt altına alınmaktaydı. Bu çalışmanın konu aldığı zaman dilimi içerisinde Bosna'da Dubrovniklileri ilgilendiren meselelerle alakalı fermanlar bu araştırmanın temelini oluşturmaktadır. Makalede Dubrovniklilerin Bosna'daki faaliyetleri ele alınırken diğer yandan da belge transkripsiyonları da verilmiş ve böylece araştırmacılara katkı sunulması hedeflenmiştir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Dubrovnik Cumhuriyeti, Bosna Eyaleti, Hersek Sancakbeyliği, ticaret, ferman.

Problems Encountered by Ragusans in Bosnia Province and Related Edicts (1670-1685)

Abstract

The Province of Bosnia, which was transformed into the governorship in 1580 while it was the sanjak beylik in the provincial organization of the Ottoman Empire, had both regional and international importance from a political, military and socio-economic point of view. Especially since the middle of the 16th century, with the rise of the local merchants, Bosnia became the heart of the trade in the Balkans. Thus, since much earlier times, in addition to the commercial presence of the Dubrovnicians here, the Venetians, with the cooperation of the local merchant, had also been involved in the Bosnia-

centered trade. Goods brought from Italy by Dubrovnik merchants came to various centers of the Balkans such as Yenipazar, Skopje, Urgub, Plovdiv and Sofia through Bosnia, and even reached as far as Istanbul. The same trade route operated in the opposite direction. Commercial commodities produced in the region and in Bosnia were brought here by Dubrovnicians and shipped to Italy through the Port of Dubrovnik. Split Port also participated in this transit trade to Italy in 1590 and continued its activities until 1645.

The trade carried out by Dubrovnicians in Bosnia, which is under the auspices and nature of the empire, has not always been without problems. In some documents examined, it is seen that Dubrovnik merchants were subjected to arbitrary practices by the regional administrators. Faith-based problems caused by the demographic structure of the Balkans, inevitable commercial disputes due to its being a very lively center, and some disputes caused by illegal tax demands of customs officials and other managers located in the region will be tried to be addressed in this study. Since the problems that occurred most of the time could not be solved by the Bosnian kadi, they were transmitted to the capital through the Dubrovnik ambassadors. The orders given as a result of the complaints examined were sent to the Bosnian Beylerbeyi, kadisi and in addition to the head of the relevant administrative unit with documents in the form of edicts. The copies of the edicts were recorded in the duvel-i ecnebiyye registers kept in the capital. During the time period covered by this study, edicts related to issues related to Dubrovnik residents in Bosnia constitute the basis of this research. In the article, while the activities of Dubrovniks in Bosnia are discussed, document transcriptions are also given and thus it is aimed to contribute to the researchers.

Keywords: Ottoman Empire, Dubrovnik Republic, Bosnia Province, Sanjakbeylik of Herzegovina, commerce, firman.

Giriş

Bosna adı Sava Nehri'nin bir kolu olan Bosante Nehri'nden gelmektedir.¹ Roma İmparatorluğu'nun bir parçası olan Bosna, imparatorluğun çöküşünden sonra Bizans, Sırp ve Macar Krallıklarının hâkimiyeti altında varlığını sürdürdü. Macaristan Kralı I. Lajos (Lajos, Louis) döneminde Osmanlılara karşı 1364'te meydana gelen Çirmen

¹ Pınar Yürür, *Uluslararası Toplumun Bosna-Hersek'i Yeniden Yapılandırma Süreci ve Modeli*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, s.28.

(Sırpsındığı) Savaşı'nda Macaristan ordusunda Sırp, Bulgar ve Eflaklıların yanı sıra tabiiyeti gereği Boşnaklar da yer aldılar. Bosna 1353 yılından itibaren Macaristan'ın Bosna Eyaleti'ndeki valisi (ban) konumundaki Stefan Tvrtko'nun 1377'de "Sırpaların, Bosna'nın ve Hırvatların kralı" olarak taç giymesiyle geniş bir krallığa dönüştü. Ancak Tvrtko'nun 1391 yılındaki ölümüyle bu geniş krallık dağıldı ve hanedan Bosna'ya egemen olmayı sürdürmekle beraber çevre bölgelerde birçok feodal ortaya çıktı.² Osmanlılar tam bu dönemde Balkanlarda hâkimiyetini genişletmekte, Kosova Savaşı'ndan sonra da Sırpaları mağlup ederek adeta bölgede kalıcı olduğunu göstermekteydi.

XII. yüzyıldan bu döneme dek Dubrovnikliler coğrafyada egemen olan feodallerle yaptıkları antlaşmalarla Bosna'nın ve Batı Balkanların ticarî önem arz eden şehirlerinde koloniler kurmuşlar,³ başta gümüş olmak üzere pek çok madenin işletmesini üzerlerine almışlar⁴ ve bölge ticaretinin tekeline ele geçirmişlerdi. Nitekim Bosna eyaletindeki Fojnica, Srebrenica ve Kreşova madenleri gümüş bakımından zengindi. Olovo ve Srebrenica nahiyelerinde kurşun, Çayniçe'de demir çıkartılıyordu.⁵ Dubrovnik Cumhuriyeti'nin 1205 yılında Venedik Cumhuriyeti'nin hegemonyası altına girmesi ve Serenissima'nın Akdeniz'de kendine rakip başka denizci devlet istememesi dolayısıyla Dubrovniklileri daha ziyade Balkan ticaretine yönlendirmiş, bu da onların bölgedeki ticarî gücünü pekiştiren bir diğer faktör olmuştu.⁶ Osmanlıların Balkanlardaki fetihlerinin Dubrovnik ticaretini ilgilendiren şehirleri de kapsamı alanına

² Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi*, I (18. ve 19. Yüzyıllar), Küre Yayınları, İstanbul 2013 (3. Baskı), s. 27.

³ Robin Harris, *Dubrovnik, A History*, SAQI, Londra 2003, s. 38-39, 152; Vesna Miović, *Dubrovačka Republika u Spisima Namjesnika Bosanskog Ejaleta i Hercegovackog Sandžaka*, Državnog Arhiva u Dubrovniku, Dubrovnik 2008, s. 9-10; Antun Travirka, *Dubrovnik*, Forum, Zadar 2011, s. 20; William Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, TTK, Ankara 2000 (2. Baskı), s. 232-233, 258-259.

⁴ Bariša Krekić, "Contributions of Foreigners to Dubrovnik's Economic Growth in the Late Middle Ages", *Symposium of Urban Societies in the Mediterranean World*, Viator, 9, Berkeley/Los Angeles 1976, s. 375. Bu konuda oldukça ayrıntılı bilgi için bkz. Susan Mosher Stuard, *Ragusa and the Silver Trade, Ragusa and the Silver Trade: Ragusan Trade with the Balkan Interior, 1205-1358*, Yale Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, New Haven 1970, s. 57-210.

⁵ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1300-1600*, I, çev. Halil Berktaş, Eren Yayınları, İstanbul 2004 (2. Baskı), s. 69.

⁶ Harris, *Dubrovnik*, s. 43-45, 47, 49.

almasından itibaren devletin idarî makamlarıyla irtibata geçen Dubrovnikliler 1396 ve 1397’de I. Bayezid’den serbest ticaret izni aldılar veya mevcut izinlerini yeniletiler.⁷ Bundan sonra Osmanlı tahtına çıkan her sultanın verdiği ahidnameyle onayladığı bu ticaret izinlerine binaen Dubrovnikli tüccarların ödemekle yükümlü olduğu gümrük oranı %2’ydi. 1458’de ordusuyla Üsküp’te bulunan ve Sırbistan’ı fethedilen sultan, Dubrovnik’e gönderdiği elçiyle cumhuriyetin haraç ödemesini bildirdi, 1500 altın tutarındaki haracın tesliminin ardından verilen ahidnameyle ise cumhuriyet Osmanlı’nın haraçgüzarı haline geldi.⁸ Böylece söz konusu ticaret izinleri ve gümrük oranı da 1463 yılında Bosna’yı fethederek burayı Rumeli Eyaleti’ne bağlı bir sancak olarak teşkilatlandıran⁹ II. Mehmed döneminde de yenilendi. 1472’de ise gümrük oranı %5’e yükseltildi.¹⁰ Sultanın ekonomik alanda yaptığı fiskalist düzenlemelerle Dubrovnikliler Bosna ve civarından ithal ettikleri

⁷ Ivan Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV. i XV. Veku*, Srpska Akademija Nauka, Belgrad 1952, s. 1-22, 49-60; Hazım Şabanović, “Dubrovnik Devlet Arşivindeki Türk Vesikaları”, çev. İsmail Eren, *Bellekten*, XXX/119, (1966), s. 391-392; Franz Babinger, “Ragusa”, *İA*, MEB, IX, Eskişehir 2001, s. 599; Vinko Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, I, Naklandi Zavod Matice Hrvatske (NZMH), Zagreb 1980, s. 12, 117-120, 264, 265; ayrıca bkz. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I, ed. Erhan Afyoncu, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, s. 271.

⁸ Ciro Truhelka, “Dubrovnik Arşivi’nde Türk-İslav Vesikaları”, *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, 1 (1956), s. 46-47, vesika 11; Vesna Miović, *Dubrovačka Republika u Spisima Osmanskih Sultana*, Državni Arhiv u Dubrovniku, Dubrovnik 2005, s. 12; İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal Tarih*, I, s. 316; İdris Bostan, “Ahidnamelere ve Uygulamalara Göre 15-16. Yüzyıllarda Osmanlı-Dubrovnik Ticari Münasebetleri”, *Osmanlı Deniz Ticareti*, Küre Yayınları, İstanbul 2019, s. 14-15.

⁹ Hatice Oruç, “15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı”, *OTAM*, 18 (2015), s. 252. Osmanlı devlet geleneğinden dolayı bölgede hemen sancak kuruldu ve bölge yönetimi Minnetoğlu Mehmet Bey’e verildi. Bkz. Feridun Emecen, “Bosna Eyaleti”, *TDVİA*, VI, İstanbul 1992, s. 296-297. İmparatorluğun resmi kayıtlarında “sunûr-ı İslâmiye”, “sugûr-ı İslâmiye”, “intihâ-i serhadd”, “serhadd-i İslâmiye”, “serhadd-i mansûre” olarak nitelenen Bosna 1580 yılında eyalet statüsüne yükseltilmiştir. Bkz. İlhami Danış, “Bosna’da Erken Osmanlı Dönemi İskan ve İmar Faaliyetleri”, *Dünden Bugüne Bosna-Hersek ve Aliya İzzetbegoviç Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, ed. Zekeriya Kurşun, Ahmet Usta ve Emine Tonta Ak, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Gaziosmanpaşa Belediyesi, İstanbul 2018, s. 37.

¹⁰ Miović, *Dubrovačka Republika u Spisima Osmanskih Sultana*, s. 12; İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal Tarih*, I, s. 316.

gümüş ticaretinin gelirlerini kaybettiler.¹¹ Fakat Balkanların tek bir siyasî çatı altında toplanmasının bölgesel ve uluslararası ticarete getirdiği istikrar, dahası imparatorluğun provizyonist ekonomi siyaseti içerisinde en imtiyazlı tüccar taifesi haline gelmeleriyle bu kayıplarını zamanla telafi ettiler.¹²

II. Bayezid döneminde Hersek'in tamamen Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle Dubrovnikliler Osmanlı'dan elde ettikleri ticarî imtiyazları burada da kullanabilme imkânı buldular. I. Selim döneminde ise Dubrovniklilerin Osmanlı ülkesine getirdikleri ve sattıkları ticarî meta için ödemekle mükellef oldukları gümrük oranlarında, cumhuriyetin ve dolayısıyla ikili ilişkilerin sona erdiği 1806 yılına kadar geçerli olacak yeni bir düzenleme yapıldı. Buna göre Dubrovnikliler İstanbul'da %5, Bursa ve Edirne'de %3 ve imparatorluğun diğer bölgelerinde yine %2 oranında gümrük vereceklerdi.¹³ I. Süleyman döneminde 1521 yılında ise gümrük vergisi iltizama bağlandı ve Dubrovniklilerin Osmanlı tahsildarlarına doğrudan gümrük ödemesi usulü terk edildi. Bundan böyle Dubrovnikli tüccarlar cumhuriyetin belirlediği ve gümrük iltizamını üzerine alan mültezimlere vergilerini verecekler, Dubrovnik elçileri ise sene bir defa Osmanlı hazinesine haraçla birlikte iltizam taksitlerini de teslim edeceklerdi.¹⁴

16. yüzyılda ticarî gelişiminin ivmesini arttıran Saraybosna giderek büyüyüp zenginleşti. Başlangıçta Saraybosna Osmanlı merkezi için sınırda bir ileri karakol görevi niteliği taşıırken, imparatorluğun Adriyatik'e doğru genişlemeye başlamasıyla önemi ve buna paralel

¹¹ Suraiya Faroqi, "Die Osmanische Handelspolitik des Frühen 17. Jahrhunderts Zwischen Dubrovnik und Venedig", *Peasants, Derwished and Traders in the Ottoman Empire*, Londra 1986, s. 211; İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal Tarih*, I, s. 317. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, Cilt I (*Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri*), FEY Vakfı Yayınları, İstanbul 1990, s. 549-550, 558.

¹² Nicolaas H. Biegan, *The Turco-Ragusan Relationship according to the Firmans of Murad III (1575-1595) extant in the State Archives of Dubrovnik*, The Hague-Paris 1967, s. 25, 155-157; İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal Tarih*, I, s. 97, 314-315, 321.

¹³ Harris, *Dubrovnik*, s. 98; ayrıca bkz. Bostan, "Osmanlı-Dubrovnik Ticareti", s. 17.

¹⁴ Miović, *Dubrovačka Republika u Spisima Osmanskih Sultana*, s. 12, 75; aynı yazar, *Dubrovačka Diplomacija u Istanbulu*, Hrvatska Akademija Znanosti i Umjetnosti Zavod za Povijesne Znanosti u Dubrovniku, Zagreb-Dubrovnik 2003, s. 64; Bostan, "Osmanlı-Dubrovnik Ticareti", s. 17; Cihan Yemişçi, *Hilal ile Haç'ın Arasında Osmanlı-Dubrovnik İlişkileri (1326-1592)*, Efe Akademi, İstanbul 2023, s. 159-162.

olarak gelişimi hızla arttı. Bu gelişim süreciyle Şehir Balkanların batı kısmındaki en büyük transit ticaret merkezi haline geldi. Saraybosna; Bursa, İstanbul ve Edirne'yi Adriyatik limanlarına bağlayan kervan yolunun önemli bir durağıydı. Belgrad, Üsküp ve Sofya'dan çok sayıda tüccar Saraybosna'ya gelmekteydi.¹⁵ Bu transit ticaretin başlıca aktörü ise Dubrovnik tüccarıydı ve Osmanlı himayesi altında İtalya ile Balkan Şehirleri arasındaki ticarete aracı rolünü üstlenmekteydi. XV ve XVI. yüzyılın ilk yarısı boyunca Balkanlardaki ve Bosna'daki ticarî üstünlüklerini sürdüren Dubrovnikliler, mevcut istikrar ortamı sayesinde giderek zenginleşen ve etkinliklerini arttıran yerli tüccarı, ayrıca Yahudilerle Venediklileri yüzyılın ikinci yarısından itibaren karşılarında rakip olarak buldular.¹⁶ Bu zaman dilimi içerisinde yoğun bir rekabetin yaşandığı ticarî taraflar arasındaki dengeler, 1590 yılında Split Limanı'nın Osmanlı-Venedik ortaklığında kurulması ve bundan iki sene sonra ilk Venedik nakliye gemisinin Boşnak tüccarın mallarıyla denize açılmasıyla farklı bir boyuta ulaştı.¹⁷ Bu tarihe kadar Balkanlar ile İtalya arasındaki deniz ticaret hattı Dubrovnik ile Ankona limanları arasında iken bundan sonra güzergâh Split-Venedik hattına kaymıştı.¹⁸ Diğer yandan Boşnak tüccarın Venedikli meslektaşlarıyla işbirliği ve ortaklığı, Dubrovniklilerin bölgede birkaç yüzyıldır süren ticarî üstünlüğü karşısında ilk ciddi tehditti. Öte taraftan Bosnalıların Venediklilerle yakınlaşması, Osmanlı merkeziyle yaptığı anlaşmayla Dubrovniklilerin tuz ithal tekeline sahip olduğu Gabela'da dahi menfaatleri aleyhine gayri resmi olarak gelişmekteydi. XVII. yüzyılın başlarından itibaren Venediklilerin kaçak yolla Gabela'ya getirdikleri tuz Dubrovnik'in İstanbul'a Őikâyetlerine rağmen önlememişti.¹⁹ Nitekim Bosna

¹⁵ İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal Tarih*, I, s. 321.

¹⁶ Metin Ziya Köse, "Osmanlı Balkanı'nda Kara Ticareti ve Rekabet: Rumeli'de Dubrovnik Tüccarları (1600-1630)", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (2013), s. 44-45.

¹⁷ Renzo Paci, "La Scala di Spalato e la Politica Veneziana in Adriatico", *Quaderni storici*, V/13-1 (1970), s. 63-64; Fernand Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, I, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayınları, İstanbul 1989, s. 189; Cihan Yemişçi, "Split Limanı'nın Uluslararası Ticarete Açılması ve Split-Dubrovnik Rekabeti (1590-1645)", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19/1 (2021), s. 269.

¹⁸ Cemal Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, Metis Yayınları, İstanbul 2009 (3. Baskı), s. 84.

¹⁹ Cihan Yemişçi, "XVI ve XVII. Yüzyıllarda Gabela Tuz Pazarı ile Bosna ve Hersek'in Tuz İhtiyacının Karşılanması", *Pazar Kitabı*, Kitabevi, İstanbul 2020, s. 209-210; aynı yazar,

Eyaleti'nde Dubrovnik tüccarının aleyhine gelişen bu süreç, 1645'de Osmanlı ile Venedik arasında patlak veren Girit Savaşı dolayısıyla Split'in kapatılması ve Venedik tüccarına ambargo uygulanmasıyla dahi tam olarak telafi edilemedi. Yerli tüccarın hem Bosna'da hem de Balkanların ticarî değer arz eden şehirlerindeki yükselişi devam etti ve Bosna'daki Dubrovnik ticaret kolonilerindeki tüccar sınıfını, diğer Balkan şehirlerinde olduğu gibi ikinci plana itti.²⁰

Dubrovniklilerin Bosna'da Karşılaştıkları Problemler

XVII. yüzyılda Osmanlı'da merkezî otoritenin bozulmaya başlamasının etkileri taşrada da kendini göstermeye başlamıştı. Osmanlı siyasî zirvesinde yaşanan hizipleşmelerin taşra teşkilatındaki idarî amir konumundaki mensupları da zaman zaman başkentten gönderilen fermanlara karşı bir direnç oluşturmaktaydı.²¹ Diğer yandan devlet zirvesindeki bazı denge hesaplarıyla önemli makamlara ehliyetsiz kimselerin getirilmesi de yine yönetim aygıtında aksamalara, hatta zararlara yol açabilmekteydi. Örneğin II. Osman'ın katlinden sonra Anadolu'da isyan eden ve bu cinayetten sorumlu tuttuğu yeniçerileri öldürerek büyük bir kargaşaya sebep olan Abaza Mehmed teskin edilmek için 1631'de paşa rütbesiyle Bosna beylerbeyliğine getirilmiş, buradaki kötü yönetimi eyalet yönetiminde telafisi zor hasarlar meydana getirmişti. Anadolu'daki isyankâr tavrını valilik makamında da sergileyen Abaza Mehmed Paşa kendini tebrike gelen Dubrovnik elçisini tutuklamış, cumhuriyet sınırlarını ihlal ederek yağma ve talan faaliyetlerinde bulunmuştu. Benzer bir tutumu daha 1641'de Hersek sancakbeyliğine getirilen Şahin Bey de takınmıştı, ancak Dubrovnik

Doğu ile Batı'nın Sınırında Osmanlı-Dubrovnik İlişkileri (1592-1714), Efe Akademi, İstanbul 2023, s. 38-46.

²⁰ Zdenko Zlatar, "Dubrovnik and Ottoman Balkans (1430-1808)", ed. Zeynep İskefiyeli, M. Bilal Çelik ve Serkan Yazıcı, *Türk Tarihinde Balkanlar, Balkans in the Turkish History*, I, Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Sakarya 2013, s. 494.

²¹ Örneğin 1629'da Budin beylerbeyi Murtaza Paşa'nın Bosna valisi Bekir Paşa'ya, İstanbul'dan gelen fermanı değil kendi buyrulduğunu dikkate alması ve yerine getirmesine dair direktifi hakkında bkz. Cihan Yemişçi, "The Other Face of the Medallion: Pursuit of Truth from the Samples of Two Archives about Ottoman-Dubrovnik Relations", *I. CIEES Bildiriler Kitabı*, ed. Yücel Öztürk ve Nuri Kavak, Eskişehir 2018, s. 71.

elçilerinin başkente şikâyetleriyle bu idareciler yerlerinden alınarak başka görev bölgelerine sürülmüşlerdi.²² Bu şahısların Dubrovnik Cumhuriyeti topraklarında meydana getirdikleri tahribatın Dubrovnik'in kırsal ahali nezdindeki ve cumhuriyet idarecilerinin siyasî hafızalarındaki kalıcılığı daha derin olmuştu.

Osmanlı merkez-taşra ilişkilerini ilgilendiren bir başka inkıraz da sosyo-ekonomik alandaydı. XVI. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan ilk enflasyondan ve devamında buna çözüm olarak uygulanan tağşiş/devalüasyon politikasından olumsuz etkilenmeyen yok gibiydi. Buna benzer faktörlerden etkilenen ve yavaş yavaş merkeze karşı bir direnç geliştiren Osmanlı taşra görevlileri XVII. yüzyıl boyunca bölgede faaliyet gösteren tüccarlar üzerinden haksız kazanç elde edecekleri yöntemler uygulamaktaydılar. Mesela ahidnâmelerle güvence altına alınmış birtakım vergi muafiyetlerine rağmen Dubrovnik tüccarlarından ödemekle yükümlü olmadıkları vergilerin talep edilmesi veya zorla yasal miktardan fazla vergi tahsil edilmesi gibi uygulamalar bu konuda en yaygın olan ve dönemin fermanlarında yer bulan meseleler arasındaydı. Dubrovnik tüccarları tarafından Bosna'nın merkez ve taşra kadılarıyla çözüme kavuşturulamayan bu gibi davalar, senede bir defa kendilerine uğrayan ve şikâyetlerini dinleyen Dubrovnik haraç elçileri tarafından merkeze taşınır, Osmanlı hükümetine arz edilir ve neticede problemlerin ilgili olduğu idarî birimdeki yöneticilere hitaben çıkarılan fermanlarla meselelerin çözümü yoluna gidilirdi.²³ Yine aynı zamanda Balkanların eşkıyalık sebebiyle güvensizliği, Osmanlı himayesi altındaki Dubrovniklilere Müslüman kıyafeti giyme, ata binme ve silah taşıma gibi istisnâî imtiyazların tanınmasına zemin oluşturmuştu. Bu imtiyazların yer aldığı fermanlar her sene İstanbul'a gelecek olan elçiler için olduğu kadar, talep ettikleri takdirde Dubrovnikli tüccarlar için de hazırlanıp verilmekteydi. XVII. yüzyıl boyunca buna benzer fermanların yoğunluğu ve ayrıca 1674 yılında bu konuda yine bir fermanın gönderilmek zorunda kalınması bahsi geçen sorunların tam olarak önüne geçilemediğini göstermektedir:

“Bosna Eyâleti'ne mutasarrıf olan vezîr () paşaya ve Rumeli beylerbeyisine ve eyâlet-i mezbûrelerde vâkî' olan sancak beylerine ve kâdîlarına ve kılâ' ve

²² Yemişçi, *Doğu ile Batı*, s. 63-64.

²³ Köse, “Osmanlı Balkanı'nda Kara Ticareti ve Rekabet”, s. 48-49.

palanka dizdârları ve mütesellim ve voyvoda ve neferât ağaları ve iskele emînleri ve sâir zâbitler ve iş erlerine hüküm ki: Dubrovnik beyleri üzerlerine ta'yîn olunan harâcların Südde-i Sa'âdet'ime gönderip ve Hazîne-i Âmire'me her sene teslîm eyleyip ol mukâbelede bâzârgân ve re'âyâları diledikleri yerlerde Memâlik-i Mahrûse'mde sâkinler olup nüzûl ve çeltik ve sarrâfiye ve arpa ve gemi ve köprü ve cerahor ve peksimed ve top hizmetinden ve kassâbiyeden ve sâyir avârız-ı dîvaniyye ve tekalîf-i örfiyyeden mu'âf ve müsellemler olup kâr u kisblerinde ve bey' u şirâlarında oldukça hilâf-ı şer'-i şerîf kimesneye rencîde etdirilmeye deyü ellerinde olan ahidnâme-i hümâyûnda mastûr ve mukayyed olup hâlâ Dubrovnik bâzergânlarından dârende-i fermân-ı hümâyûn () nâm bâzergân ve sâyirleri ahidnâme-i hümâyûn ve ellerinde olan Mâlîye'den evâmir-i şerîfeye muhâlif ba'zı kimesneler tekâlîf-i mezbûre ve sâir vâki' olan tekâlîf ile rencîde ve ta'addî eylediklerinde men' olunmak için emr-i şerîfim recâ eyledikleri ecilden buyurdum ki () vusûl buldukda bu bâbda sâdir olan evâmir-i şerîfim mücebince amel edip dahi husûs-ı mezbûra gereği gibi mukayyed olup mezkûrları ve sâir taht-ı kazânızda sâkin olan Dubrovniklileri tekâlîf-i mezbûre ve sâir vâki' olan tekâlîf için mübâşir olanlara rencîde ve remîde etdirmeyesiz ve bi'l-cümle Memâlik-i Mahrûse'mde ve kasabât ve kurâda sâkin olanlar ve şehirden şehire ve kasabadan kasabaya gezip ticâret edenler zikr olunan tekâlîfden umûmen sâyir Rumeli'nde vâki' olan sâyir tekâlîfden dahi mezkûrlar mu'âf ve müsellemlerdir Mâlîye ve Dîvân taraflarından selâtîn-i mâziyeden berü ellerinde olan evâmir-i şerîfeye ve kadîmden oligelene muhâlif ta'addî ve tecâvüz etdirmeyesiz ve mezbûrlar ticâret için Memâlik-i Mahrûse'mde gezdiklerinde kendilerin harâmî ve eşkiyâdan korumak için müslümân esbâbı giyip dülbend sarınıp kırmızı kalpak giyip ve kalkan ve yelken takye ve mehmûz takınıp ve yakalı zırh gömleği giyip ok ve kılıç ve şiş ve sâir âlât-ı harb taşıdıklarında ve ata bindiklerinde kendilerine ve atlarına ve esbâb ve eskâllerine ve metâ'larına ve âdemlerine kimesneye dahl ü ta'arruz etdirmeyesiz ve umûr-ı mühimme için Memâlik-i Mahrûse'mde ulak ile gelen ve giden Dergâh-ı Mu'allâ'm çavuşları ve kapıcıları rast geldikleri yerlerde ve karyelerde ve ma'berlerde sâkin oldukları yerlerde ulak nâmıyla davarların almayıp ve aldirmayıp men' u def' eyleyesiz ve mahûf u muhâtara olan yerlerde yanlarına kifâyet mikdârı neferât ile kulağuzlar koşup emîn ve sâlim birbirinize irsâl ve îsâl eyleyesiz onun gibi ahz ve celb için rencîde edenleri men' u def' edip memnû' olmayıp muhtâc-ı arz olanları isim ve resmleriyle vukû'u üzere yazıp arz eyleyesiz olmayanların şer'le haklarında lâzım geleni icrâ eyleyip ahidnâme-i hümâyûna ve Dîvân ve Mâlîye taraflarından ellerinde olan evâmir-i şerîfeye ve oligelene muhâlif kimesneye iş etdirmeyesiz şöyle bilesiz ve

ba'de'n-nazar bu hükm-i hümâyûnumu ellerinde ibkâ edip alâmet-i şerîfe i'timâd kılasız. Fî Evâsıt-ı L [Şevvâl] sene 1084 (18-27 Ocak 1674)".²⁴

Osmanlı ehl-i örf taifesinin Dubrovniklilere çıkardığı bir başka problem, ödemekle mükellef olmadıkları vergi, resm veya harçları talep etmeleriydi. 1685 yılındaki bir belgede Nova Kalesi'nin askerleri ve diğer bazı kimseler Dubrovnik'e giden Dubrovnikli tüccarların kervanlarından yük başına akçe talep etmeleri konu olmuştur. Meselenin İstanbul'a arz edilmesi üzerine Osmanlı yerel görevlilerinin Dubrovniklilerden haksız kazanç sağlamak amacıyla yasal olmayan ödenekler istemeleri men edilmiştir:

"Bosna beylerbeyisine ve Hersek sancağına [mutasarrıf] olan Mehmed dâme ikbâlühûya ve livâ-i mezbûrda vâki' olan kâdîlara hüküm ki: Dubrovnik elçileri arzuhâl eder; Dubrovnik tüccârı Bilâd-ı Selâse'den mâ'adâ Memâlik-i Mahrûse'de gümrük ve bâc vermeyip ve sâyir bid'atler ihdâs olursa cemî' Rumeli vilâyetlerinde Dubrovnik tüccârından nesne taleb olunmaya deyü ahidnâme-i hümâyûnda mastûr ve mukayyed iken hâliyâ Nova Kal'ası derbendlerinde pandurlar ve sâyirleri Dubrovnik İskelesi'ne giden Dubrovnik tüccârlarının kârbânlarından yük başına akçe talebiyle rencîde ve remîde eylediklerin bildirip hilâf-ı ahidnâme-i hümâyûn rencîde etdirilmeyip men' u def' olunmak bâbında emr-i şerîfim recâ etmeleriyle ahidnâme-i hümâyûn mûcebince amel olunmak emrim olmuştur deyü yazılmışdır. Fî Evâsıt-ı Ş [Şa'bân] sene [10]96 (13-22 Temmuz 1685)".²⁵

Dubrovnikli tüccarların Bosna'da maruz kaldıkları bir başka problem, ihraç etme hakkına sahip oldukları ve tekstil sanayiinde ihtiyaç duydukları yapağı ve gön gibi ürünleri satın almalarının bunların "ihracı memnu' meta" olduğu bahanesiyle engellenmeye çalışılmasıydı. Osmanlı İmparatorluğu, ülke içinde iç ihtiyacın artmasından ötürü veya savaş zamanında düşmanın eline geçmesi riskinden dolayı stratejik ürün kategorisinde değerlendirdiği birtakım ürünlerin ihracına yasaklamalar getirebilmekteydi.²⁶ Altın ve gümüş, devletin fiskalist politikaları nedeniyle ülke dışına çıkarılması yasaklanmışken silah türleri ve at ise savaşta kullanılmaları sebebiyle ihracı men edilmişti. Buğday, arpa ve darı gibi tahıl çeşitleri ise ülkede bolca hâsıl olmasına rağmen Akdeniz

²⁴ BOA., A. DVNS. HADR. d., no: 2, s. 72, belge no: 46.

²⁵ BOA., A. DVNS. HADR. d., no:2, s. 92, belge no: 119.

²⁶ Zeki Arıkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 283, 300.

çevresinde pek çok zaman kıtlığı çekilen bir temel gıda ürünüydü. Osmanlı İmparatorluğu uluslararası siyasî arenada bir koz olarak kullanmak amacıyla bu ürünün ihraç iznini sadece ahidnâme sahibi olan dost kabul ettiği devletlere belli ölçülerde vermektedir. Bu devletler arasında Osmanlı tahlılına en fazla ihtiyaç duyan Venedik Cumhuriyeti, İstanbul'dan aldığı ihraç izinleri sayesinde Avrupa'da Osmanlı aleyhine kurulan Haçlı organizasyonlarında birçok defa tarafsızlığı sağlanmıştı.²⁷ Dubrovnik Cumhuriyeti ise topraklarının genel olarak verimsiz olması nedeniyle Konavle haricinde tarım yapamamakta ve dolayısıyla o da Osmanlı tahlılına bağımlı hale gelmekteydi. Osmanlı'ya olan haraçgüzarlığı ve tabiiyeti cumhuriyetin hemen her ihtiyaç duyduğunda tahıl ihraç izni alabilmesine olanak sağlamaktaydı.²⁸

Balkanlardaki Osmanlı görevlileri, ortada Dubrovniklileri ilgilendiren ve/ya onları kapsamına alan herhangi bir ihraç yasağı bulunmadığı zamanlarda bile onların mal almasını önlemek amacıyla pek çok defa "memnu' meta" bahanesini kullanabilmekteydiler.²⁹ Bu gibi teşebbüsler, yerli tüccarın güçlenmesi dolayısıyla bu ürünlere iç piyasada ihtiyaç duyulmasından kaynaklanmaktaydı. Görevlilerin yerli tüccarı himaye etmesi ve/ya onlarla menfaat birliği kurmaları bu konuda bir diğer etmendi. Bu yüzyıl içerisinde Balkanların ticaret merkezi olan şehirlerinde sıkça karşılaşılan bu probleme Bosna'da da rastlanmaktaydı. XVI. yüzyılın ortalarından itibaren zenginleşen ve bir

²⁷ Yemişçi, *Hilal ile Haç*, s. 178, 184.

²⁸ Mladen Glavina, *17. Yüzyıl Başında Osmanlı İmparatorluğu ile Dubrovnik Cumhuriyeti İlişkileri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009, s. 131, Özgecan Köker, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti-Dubrovnik İlişkileri ve Hicri 1037-1056/1627-1646 Tarihli Ahkâm Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2011, s.18; Nedim Emin, *Dubrovnikli Tüccarların Balkanlar'daki Ticarî Faaliyetleri ve Organizasyonu (XVII. Yüzyıl)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013, s.70; Sevda Dırağa Canbaz, *15/3 No'lu Dubrovnik Düvel-i Ecnebiyye Defteri (H. 1057-1073 / M. 1647-1663) (İnceleme-Metin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014, s. 77-78; Yemişçi, *Hilal ile Haç*, s. 128.

²⁹ Osmanlı ehl-i örf taifesinin bu teşebbüsleri hakkında Üsküp ve Ürgüb özelinde bkz. Cihan Yemişçi, "XVII. Yüzyılda Üsküp'ün Sosyo-Ekonomik Tarihine Kaynak Olarak Düvel-i Ecnebiyye Defterleri ve Bazı Örnek Belgeler", *Journal of International Eastern European Studies (JIEES)*, 1/2 (2019), s. 395; aynı yazar, "Ürgüb (Prokulpje)'de Ticari Meselelere Dair Bazı Fermanlar (1594-1623)", *JIEES*, IV/2 (2022), s. 399-400.

sonraki yüzyılda bölgedeki ticaretin inisiyatifini ele geçiren Boşnak tüccar, başlıca rakibi olan Dubrovniklileri ekarte etmiş ve gön ile yapağı ticaretinde üstün konuma gelmişti.³⁰ Üsküp ile Ürgüb’de bu ürünlere ilaveten balmumu da eklenmekteydi.³¹ Bosnalı tüccarın başarısında ehl-i örf taifesinin Dubrovnikli meslektaşlarına çıkardığı zorlukların ve engellemelerin de etkisinin bulunduğu öne sürülebilir. Öte yandan Osmanlı merkezî siyasetinde himaye edilen ve destek gören Dubrovniklilerin bu gibi engellemeleri başkentte şikâyet konusu yapması nedeniyle arşiv kayıtlarına girmiş çok sayıda belgeden biri de bu çalışmanın konu aldığı döneme tesadüf etmektedir. Belgeye göre Yenipazar’da ikamet eden Dubrovnik tüccarlarından Emmo Lamo ve Luko, Yenipazar ve civarındaki nahiyelerde vergisini ödeyerek Müslümanlardan yapağı alabiliyorken aynı idari birime bağılı Seniçe nahiyesinde birtakım kimselerin bu ticareti engellemeye çalışmaları üzerine yapılan bir şikâyet üzerine aşağıdaki ferman gönderilmiştir:

“Bosna beylerbeyisine ve Yenipazar kâdîsına hüküm ki: Sen ki kâdîsin ordu-yı hümâyûnuma mektûb gönderip Yenipazar kasabasında sâkin Dubrovnik tüccârından Emmo Lamo ve Luko nâm tâcirler ve sâyirleri meclis-i şer’-i şerîfe varıp bunlar kazâ-i mezbûre ve nevâhîsinde vâki’ müslümân ve re’âyâdan narh-ı cârî üzere akçeleriyle kadîmden yapağı alagelmîşler iken kazâ-i mezbûra tâbi’ Seniçe nâhiyesinde sâkinlerinden Obrat nâm zimmî zî-kudret kimesnelere istinâd etmekle kadîme muhâlif kâr u kisblerine ve bey’ u şîrâlarına mâni’ oldukların bildirip cemm-i gafîr ihbârıyla vâki’ hâli men’ u def’ olunmak bâbında hükmi-hümâyûnum verilmek recâsına arz eylediğın ecilden hilâf-ı şer’-i şerîf ta’addî ve tecavüz etdirilmeyip men’ u def’ olunmak bâbında emrim olmuşdur buyurdum ki vusûl buldukda bu bâbda sâdir olan emrim üzere husûs-ı mezbûre mukaddemâ bir def’a şer’le görölüp fasl olunmuş değıil ise ol bâbda muktezâ-yı şer’-i kavîmle amel edip dahi min ba’d şer’-i şerîfe ve kadîmden oligelene ve emr-i hümâyûnuma muhâlif mezbûru bunların kâr u kisblerine dahl ü ta’arruz etdirmeyip men’ u def’ eyleyesiz. Fî Evâhir-i Ş [Şa’bân] sene [10]84 (30 Kasım – 9 Aralık 1673)”.³²

³⁰ İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal Tarih*, I, s. 323; Maria Pia Pedani, “The Ottoman Empire and the Gulf of Venice (15th-16th C.)”, *CIEPO XIV. Sempozyumu Bildirileri (18-22 Eylül 2000, Çeşme)*, TTK, Ankara 2004, s. 583.

³¹ Cihan Yemişçi, “Üsküp”, s. 395; aynı yazar, “Ürgüb”, s. 400.

³² BOA., A. *DVNS. HADR. d.*, no: 2, s. 71, belge no: 43. Rumeli vilâyetlerinde Dubrovnik tüccarları senelik haraçları hazineye teslim ettikten sonra vergilerden muaf olarak ticaret yapabileceklerine dair ferman olmasına rağmen fermana aykırı bazı kimselerin

Sınırın Osmanlı tarafından Yapılan İhaller ve Saldırıları

1685'te Bosna ve Hersek paşalarına ve kadılara gönderilen fermanında; halktan bazı kişilerin çeşitli bahaneler ile Dubrovnik sınırına gelip Konavle nahiyelerinde yağma yapıp halka eziyet etmeleri konu olmuştur. Osmanlı himayesi altında düzenli olarak haraçlarını ödeyen ve emân sahibi olan Dubrovnik Cumhuriyeti topraklarına yapılan bu saldırı sonrasında yazılan fermanında padişahın izni olmadan Dubrovnik sınırlarının aşılamayacağı belirtilmiş, benzer bir ihlal ve saldırının bir daha olmaması için gereken uyarılar yapılmıştır.

“Bosna ve Hersek paşalarına ve livâ-i mezbûrda vâki' olan kâdîlara hüküm ki, Dubrovnik elçileri arzuhâl edip Dubrovnik beyleri ecdâd-ı izâmım merhûm ve mağfûrunleh Sultân Orhan zamân-ı şerîflerinden bu âna gelince itâ'at ve ubûdiyyetlerinde sâbit-kadem ve her sene cizyelerin Âstâne-i Sa'âdet'ime irsâl ve îsâl ve teslîm-i hazîne edip memleketlerine ve kendilerine ta'aruz olunmak îcâb eder hâlleri olmayıp zahîreye ihtiyâc üzereler iken Bosna beylerbeyleri ve Hersek sancağına mutasarrıf olanlar ve sâyir ehl-i örf tâifesi birer bahâne ile memleketlerine girip ve Konavla nâhiyelerine varıp ta'addî ve tecâvüz üzere oldukları bildirip men' olunmak için mukaddemâ verilen emr-i şerîf mûcebince amel olunmak bâbında müceddeden emr-i şerîfim recâ etmeleriyle Dubrovnik beylerinin memleketlerine ve sınırına ve konavla nâhiyelerine mîr-i mîrân ve mîrlivâ ve sâyir ehl-i örf tâifesi ayak basmayıp onun gibi Dubrovnik beylerinden ve âdemlerinden şikâyet îcâb eder ise Âstâne-i Sa'âdet'ime arz ve î'lâm olunup ba'dehû fermân-ı şerîfim ne vechile sâdir olur ise mûcebince amel olunup ve bi'l-cümle Dubrovnik beylerinin sınırlarına bilâ-emr-i şerîf varılmayıp ve hilâf-ı şer'-i şerîf ve mugâyir-i ahidnâme-i hümâyûn rencîde etdirilmeye deyü mukaddemâ emr-i şerîfim verilmele hilâf-ı ahidnâme-i hümâyûn rencîde etdirilmemek için yazılmışdır. Fî Evâsıt-ı Ş [Şa'bân] sene [10]96 (13-22 Temmuz 1685)”.³³

Dubrovnik sınırlarının zaman zaman ihlal edilip köy ve kasabaların talan edildiğinden önceki belgede bahsedilmişti. 2 Temmuz 1685 tarihli fermanında ise yine benzer bir durum söz konusudur. Nova Kalesi askerlerinden Vafiroğlu İbrahim, Yusuf, Mehmed kethüdâ, Zekeriya-zâde Kenan ve daha birkaç kişiden oluşan bir grup, Resanlu ve Kortik köylerini basmış ve eşyalarını gasp etmişlerdir. Mağduriyetin giderilmesi

vergi istediklerine dair ferman için bkz. *aynı defter*, s. 91, belge no: 116 (10 Cemâziye'l-evvel 1096 / 5-14 Nisan 1685).

³³ BOA., A. DVNS. HADR. d., no:2, s. 93, belge no: 122.

için verilen emre rağmen zararın sadece yarısının telafi edildiği belgeden anlaşılmaktadır. Bunun üzerine hakkın tamamının teslim edilmesine dair yeniden verilen emrin bulunduğu ferman aşağıdadır:

Bosna beylerbeyisine ve Saray kâdîsına hüküm ki, Dubrovnik re'âyâsının bundan akdem hilâf-ı şer'-i şerîf Nova Kal'ası neferâtından Vafiroğlu İbrahim ve Yusuf ve Mehmed Kethüdâ ve Zekeriya-zâde Kenan ve sâyirleriyle Resanlu ve Kortik nâm karye ahâlîleri üç yüz mikdârı emti'â yüklerin nehb ü gâret eylediklerin i'lâm eylediklerinde şer'le reddi için emr-i şerîfim sâdir olmuşdu lâkin nisfî mikdârı verilip hâliyâ nisfî zimmetlerinde bâkî kaldığın tekrar i'lâm etmeleriyle imdi sen ki mîr-i mîrân-ı mûmâ-ileyh ve mevlânâ-yı mezkûrsun mezbûrlar harâc-güzâr re'âyâ tâifesi olup bundan akdem hilâf-ı şer'-i şerîf alınan emti'aların ba'de's-sübût teveccüh edenlerden bi't-tamâm aliverip zâyî' ve telef olmuş ise emval ve erzâklarından şer'le tazmîn ve ihkâk-ı hak edip ve ba'de'l-yevm hilâf-ı şer'-i şerîf ta'addî ve tecâvüzden be-gâyet ihtirâz ve ictinâb eylesiz deyü müekked yazılmışdır. Fî Evâhir-i B [Receb] sene [10]96 (2-11 Temmuz 1685)".³⁴

Dubrovnik Tüccarının Bosna Topraklarında Dini Açından Karşılaştığı Problemler

Katolik ile Ortodoks mezheplerinin en üst siyasî otoriteleri ve hamileri olan Roma ile Bizans arasında Balkanlardaki nüfuz mücadelesi ve rekabet hiçbir zaman eksik olmamıştır. Balkan coğrafyasında iç içe geçen bu iki mezhebin birlikte yaşamak zorunda kalmaları, bu topraklarda dinî mücadeleyi de beraberinde getirmişti. Her iki taraf da misyonerlik faaliyetleriyle nüfuz bölgelerini genişletmeye çalışmaktaydılar. Diğer yandan Balkanların Bizans hudutlarında, Bulgaristan ve Sırbistan gibi birçok yerinde olduğu gibi Bosna'da da Bogomil mezhebine bağlı önemli bir kitle bulunmaktaydı.³⁵ Roma tarafından heretik/sapkın olarak nitelenen bu mezhebin mensupları Katolik Kilisesi tarafından kendi mezheplerine dâhil edilmeye

³⁴ BOA., A. DVNS. HADR. d., no: 2, s. 91, belge no: 117.

³⁵ Murat Akgündüz, "Osmanlı İdaresi Döneminde Bosna-Hersek", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVIII (2003), s. 124; Muhamed Valjevac – Dzana Katana, "Bosna'da Bogomiller – Tarihsel Gelişim ve Mezhepler Arası Çatışma", *CIEES, Ortodoks Kiliseleri Tarihi*, ed. Sema Aktaş Sarı, Erim Vatansver ve Mehmet Kerim, Eskişehir 2020, s. 183.

çalışılmaktaydı.³⁶ Benzer bir baskıyı Ortodokslardan da gören Bogomiller bir yandan Sırların, diğer yandan da Macarların yoğun saldırılarına maruz kalmaktaydılar. Bu bakımdan Bosna'da Osmanlı fethi bir bakıma buradaki Bogomillerin kurtuluşu olmuş, ardından da onların İslamiyet'e geçişleri izlemişti. Tabiiyeti altındaki reayaya geniş bir inanç özgürlüğü tanıyan Osmanlı idaresi, mezhepler arasındaki rekabetin hukukî sınırların dışına taşmasına ve birbirlerinin asayişini bozacak olayların çıkmasına önlemeye çalışılmaktaydı.

Balkanlarda Ortodoks nüfusun çoğunlukta yaşadığı bölgelerin neredeyse tamamının fethi II. Mehmed döneminde tamamlandı. Böylece Ortodoks dünyasının büyük bir kısmını tek siyasî çatı altında toplamayı başaran II. Mehmed, Osmanlı millet sistemi içerisinde Ortodoksluğun özellikle Katolik Kilisesi'ne karşı koruyuculuğunu da üstlendi. Bu sayede Ortodoks mezhebi Katolikliğe karşı kendini güvence altına almış oldu.³⁷ Osmanlı hâkimiyetine girmiş bölgelerdeki nüfus Osmanlı millet sistemi ile himaye edildiler.³⁸

Osmanlı Devleti fethettiği bölgelerde mevcut olan hiyerarşik sistemleri, dinî kurumlarını ve geleneklerini muhafaza etmekteydi. Resmî olarak tanınan çeşitli inançlar ve mezheplerin başlarındaki liderleri, sultan tarafından muhatap olarak kabul edilmişlerdi. *"Müslümanlar şeyhülislamın, Hıristiyanlığın Ortodoks mezhebi mensupları patriklerin, Katolikler diyakozların, Yahudiler ise hahambaşının etrafında teşkilatlanmıştı"*. Millet Sistemi'ne göre bu inanç mensubu kişilerin kendi din, dil, örf, adet, ayin, ritüel ve geleneklerini uygulama hürriyetleri bulunmaktaydı ve bu serbestiyetleri devlet güvencesi altındaydı.³⁹

³⁶ Altan Çetin – Galip Çağ, "Bosna'nın Osmanlı İdaresine Geçişinde Bogomillğin Etkisi", *Tarih Okulu*, IX (2011), s. 22, 30.

³⁷ Cihan Yemişçi, "Dubrovnik Baş Diyakozluğu'nun Hersek Katoliklerini Himaye Yetkisi ve Dubrovnikli Ruhbanın Osmanlı Balkanlarında Ortodokslarla ve Ehl-i Örf Taifesiyle Yaşadığı Bazı Problemler (XVI. ve XVII. Yüzyıllar)", *CIEES, Ortodoks Kiliseleri Tarihi*, ed. Sema Aktaş Sarı, Erim Vatasever ve Mehmet Kerim, Eskişehir 2020, s. 202.

³⁸ Muhammed Kutlu, *Tarih-i Naima'ya Göre Balkanlarda Sosyal Hayat*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2021, s. 72.

³⁹ Yemişçi, "Dubrovnik Baş Diyakozluğu", s. 203-204.

Balkanlarda Katoliklere ait birçok kilise ve şapel üzerinde tasarruf ve himaye yetkisi Dubrovnik baş diyakozluğuna aitti. Bu ibadethanelerin yıkılması durumunda veya onarılmasına ihtiyaç duyulduğunda İstanbul'dan izin alınması gerekmekteydi. Osmanlı Balkanlarında kiliselerin tamiri, yenilenmesi ve restorasyonu gibi işlemlerin gerçekleşmesi sultanın özel iznine bağlıydı. Ayrıca Dubrovnik baş diyakozluğu hizmetinde olan misyonerler, Bosna Eyaleti'nde serbest olarak vazifelerini yerine getirebilme iznine de sahiptiler. Fakat Balkanların bazı şehirlerinde misyonerlik faaliyetlerini yürütenler zaman zaman taciz ve engellemelerle karşılaşmaktaydılar. Buna istinaden İstanbul'dan bölgenin idarî amirlerine, misyonerlerin işlerini güven içerisinde yapabilmeleri için fermanlar gönderilmiştir.⁴⁰

Katoliklerin *prozelitizm* ideali, Ortodoksları kendi mezheplerine çekmek için onları motive etmekteydi. Bu durumda bazen zor kullandıkları ve cebrî yöntemlere de başvurdıkları olurdu. Diğer yandan Osmanlı himayesi altında olan Ortodoks din adamlarının da Katolik meslektaşlarına karşı tacizler uygulamak, ayinlerini engellemeye çalışmak, onlardan vergi alma gayreti içinde olmak gibi eylemlerle üstünlük kurma teşebbüsleri olmaktadır. Bu gibi girişimler karşısında Osmanlı'nın tutumu sosyal barışı sağlamak adına adil ve korumacı davranmaya yönelik olmuştur.⁴¹

Bosna'nın fethedilmesiyle yerli ahalinin yanı sıra eyaletin çeşitli şehirlerine ticaret için gelip giden ya da yerleşik (mütemekkin) olan Dubrovniklilerin dinî inanç serbestiyetleri ahidnâmelerle güvence altına alınmıştı. Belgelerde bilhassa onların ayin ve ibadetlerine karışılmaması, serbestçe İncil okuyabilmeleri, ibadet mekânlarında hiyerarşik düzenlerinin işleyişine müdahale edilmemesi gibi konuların üzerinde durulmaktaydı. Ancak çeşitli din ve mezhep mensuplarının bir arada yaşadığı Bosna'da, Balkanların diğer yerleşimlerinde de meydana geldiği üzere zaman zaman bazı sorunların çıktığı vakiydi. Bu gibi olaylardan bir kısmının ise bu çalışmanın konu aldığı dönem içerisinde gerçekleştiği görülmüştür.

⁴⁰ Yemişçi, "Dubrovnik Baş Diyakozluğu", s. 206, 208.

⁴¹ Yemişçi, "Dubrovnik Baş Diyakozluğu", s. 210-212.

Bosna Eyaleti'nde inanç ve ibadet özgürlüğü ile alakalı belgelerde sıkça karşılaşılan konulardan biri, Dubrovniklilerin ibadet hürriyetlerini kullanmak istediklerinde karşılaştıkları sorunlar ve bu sorunların çözümü için İstanbul'a yapılan şikâyetlerdir. Belgelerde Osmanlı topraklarına gelen Dubrovnikli tüccarlar ve yanlarında gelen kimselere seyahatleri esnasında konkladıkları yerlerde serbestçe ayin ve ibadetlerini yapabileceklerine dair ilgili yerleşimlerin idarî amirlerine hitaben emirler verilmekteydi ki bu haklarının ahidnâmeyle garanti altına alındığı da ilaveten belirtilmiştir. Bu haklara rağmen bölge yöneticilerinin, ayrıca diğer inanç mensupları ile din adamlarının ve/ya yerel halkın Dubrovniklilere zorluklar çıkarttıklarına rastlanmaktaydı.

12 Eylül 1673 tarihli bir belgeye Makarska piskoposunun, Sırp papazların, rahiplerin, metropolitlerin ve vladikaların Katoliklerin dinî işlerine karıştıkları, kilise ve manastırları dolaşıp ayinlerine engel olmaya çalıştıkları ve onlardan harç talep ettikleri hakkındaki şikâyetleri yansımıştır. Ayrıca Dubrovnikli din adamlarının “eşkiyâ ve ehl-i fesâdın” saldırılarına uğradıkları da belgede geçen olaylar arasındadır. Söz konusu şikâyetler üzerine Bosna beylerbeyine, başta Hersek olmak üzere eyaletteki sancakbeylerine ve kadılara suçluların şiddetle cezalandırılması ve gasp edilen malların sahiplerine iade edilmesi emredilmekteydi:

“Bosna beylerbeyisine ve ber-vech-i arpalık Hersek sancağına mutasarrıf olan ve Bosna eyâletinde vâki' sancak beylerine ve kâdîlara hüküm ki: Dubrovnik elçileri Savito Minçe(?) ve Orsato Ranine(?) ordu-yı hümâyûnuma arzuhâl sunup eyâlet-i mezbûrede olan manastırlar ve deyrlerde olan ruhbânları gezip ve dolaşıp Latin milletinden olan re'âyâyâ nasihat ve âyînlerine muhâlif olan işlerden men' edip gezdikleri ve konup göçdüğü yerlerde ve İncil okuduklarında hilâf-ı şer'-i şerîf kimesne rencide eylemeyeler deyü selâtîn-i mâziyeden ellerinde ahidnâmeler ve evâmir-i şerîfeler var iken hâliyâ Makarska Piskoposu olan () nâm râhibi Sırf papasları ve râhibleri ve medrepolidleri vladikaları Latin milletinden olan re'âyânın umûruna karışıp bunlara küllî muzâyaka vermekle mukaddemâ emr-i şerîf[imle] men' olunmuş iken memnû' olmayıp ellerinde olan ahidnâme-i hümâyûna ve evâmir-i şerîfeye mugâyir bunlara muzâyaka verip umûrlarına karışıp ta'addî eylediklerinden gayri ba'zı eşkiyâ ve ehl-i fesâd mücerred ahz ve celb için bunları rencide eylediklerin bildirip ellerinde olan ahidnâme-i hümâyûn ve evâmir-i şerîfe mücebince kemâkân Bosna Eyâleti'nde gezip Latin milletinden olan re'âyâyâ nasihat ve [âyînlerine] muhâlif işlerden men' edip ve kadîmden alogeldikleri âyidelerin

cem' edip Sırf râhibleri ve gayri milletden olan râhibler ve papaslar vladikalar ve medrepolidler dahl ü ta'arruz eylemeyip ve ol makûle eşkiyâ ve ehl-i fesâd dahi ta'addî eylemeyip men' u def' olunmak için mukaddemâ emr-i şerîfim verilmekle mûcebince inâyet recâ eyledikleri ecilden şer'-i şerîfe mugâyir evzâ'ları olmadıkca hilâf-ı şer'-i şerîf rencîde olunmamak emrim olmuştur buyurdum ki () vusûl buldukda bu bâbda sâdır olan emrim üzere amel edip dahi mezkûr ve sâyirler her kangınızın taht-ı hükûmetine dâhil olurlar ise ellerinde olan ahidnâme-i hümâyûn ve evâmir-i şerîfe mûcebince Latin milletinden olan re'âyâyâ Sırf ve gayri milletden olan râhibleri ve papasları ve medrepolidleri vladikalari müdâhale etdirmeyip mezbûrlar âyîn-i bâtilâların icrâ edip ve oligeldiği üzere âyidelerin vereler mezkûrlar memnû' olmayıp Latin milletinden olan re'âyâyâ ve manastırlarına ve avâyidlerine müdâhale edip geri bunlara muzâyaka verirler ise şer'le haklarında lâzım geleni icrâ eylesiz ve mezbûrlar gezip dolaşdıkları yerlerde ve kasabât ve kurâda ve menâzil ve merâhilde ve hilâf-ı şer'-i şerîf vaz'ları sâdır olmayınca kimesneye rencîde ve remîde etdirmeyip himâyet ve sıyânet üzere olasız ve mezbûr Sırf râhibleri garaz ve ta'assub edip ba'zı eşkiyâyı bunların üzerine havâle edip küllî akçelerin aldırıp ta'addî ederler imiş o makûleleri dahi men' u def' edip min ba'd bunların hilâf-ı şer'-i şerîf bir akçe ve bir habbelerin aldırmasın ve bi'l-cümle ellerinde selâtîn-i mâziyeden olan ahidnâmelerine ve evâmir-i şerîfeye mugâyir mezbûrlar rencîde ve remîde olduklarına rızâ-yı şerîfim yokdur bu bâbda her biriniz onat vechile mukayyed olup mezkûrları ellerinde olan ahidnâmelerine ve mukaddemâ ve hâlâ verilen evâmir-i şerîfeme muhâlif ve mugâyir kimesneye bir vechile rencîde ve remîde etdirmeyesin şöyle bilesin ve ba'de'n-nazar. Fî Evâhir-i Cemâziye'l-evvel sene [10]84 (3-12 Eylül 1673)".⁴²

Haraç Elçilerine ve Tüccarlara Yol Güvenliklerinin Sağlanmasına Dair Verilen Belgeler

Dubrovnik Cumhuriyeti, 1458'den beri süregelen haraçgüzarlığı dolayısıyla her sene yıllık haracını İstanbul'a gönderdiği elçilerle Osmanlı hazinesine teslim etmekteydi.⁴³ Elçilik heyetleri biri kıdemli, diğeri daha genç ve tecrübesiz iki elçinin yanı sıra tercüman ve hizmetlilerden oluşmaktaydı. Balkan yollarının XVII. yüzyılla birlikte emniyetinin giderek azalması, elçilik heyetlerinin ticaret kervanlarıyla birlikte aynı

⁴² BOA., A. DVNS. HADR. d., no: 2, s. 70, belge no: 41.

⁴³ 1458 senesinde 1500 altın olan Dubrovnik haracının miktarı II. Mehmed döneminde birkaç defa arttırılmış, 1482'de II. Bayezid döneminde ise nihai olarak 12.500 altın olarak belirlenmişti. Bkz. Yemişçi, *Hilal ile Haç*, s. 132-133.

seyahat vaktinde hareket etme uygulamasını beraberinde getirmişti. Böylece oluşan kalabalık yolcu kitlesinin birbirlerine sağladığı güvenlik imkânlarıyla yolculuk biraz daha korunaklı hale gelmekteydi. Nitekim ticaret kervanlarında koruma olarak tutulan silahlı kimseler de bulunmaktaydı. Öte yandan elçilik heyetinin diplomatik misyonu ve yanlarında taşıdıkları haraç dolayısıyla cumhuriyet tarafından yanlarına verilmiş emniyet mensupları da yine güvenlik ihtiyacını karşılamaya yönelikti.⁴⁴ Dubrovnik elçi heyeti Hersek'ten Osmanlı sınırlarına dâhil olduktan sonra güvenliği Osmanlı makamları tarafından sağlanmaktaydı. Bunun için de evvela cumhuriyetin Osmanlı başkentine gelecek elçilerin isimlerini payitahta bildirmesi ve elçilerle maiyeti için hazırlanan "yol hükmü"nü'nün Dubrovnik'e gönderilmesi gerekmektedir. Elçilik heyetinin Balkanlardaki yol güzergâhı üzerindeki idarî birimlere hitaben yazılan bu ferman türündeki belgelerde gereken korumanın heyete sağlanması ve yanlarına yeterli sayıda koruma askerinin verilerek bir sonraki idarî birimin sınırlarına sağ salım ulaştırılması emredilmekteydi. Yine heyetin ihtiyaçlarının sağlanması hususunda gerekli yardımın sağlanması, kendi ödenekleriyle alışveriş yapabilmeleri ve geceleri konaklayacakları yerlerin hazırlanması da bu emirler arasında yer almaktaydı. Seyahat esnasında mevcut Osmanlı eyalet veya sancak askerlerinin, yetki alanı sınırlarına girilmiş olunan makamın emrindeki koruma askerlerine heyetin emniyetinin teslim edilmesiyle yolculuk devam ederdi. Bu seyahat sırasında heyetin güvenliğini arttırıcı ilave bazı tedbirler de Osmanlı hükümeti tarafından öngörülmüş ve heyet içindekilerin Müslüman kıyafeti giyebilmesi, silah taşıyabilmesi ve ata binmeleri bahsi geçen yol hükümlerinde belirtilerek bu izinlerin onlara tanındığı hususunda muhatap olunan makamlar bilgilendirilmiştir.

Dubrovnik elçilik heyetinin yol güzergâhının önemli bir bölümünün Bosna Eyaleti sınırları içinden geçmesi nedeniyle seyahatin bu kısmı büyük önem taşımaktaydı. Bu sebeple söz konusu yol hükümleri başta Bosna beylerbeyine, Hersek ve diğer sancakların beylerine ve hukukî-askeri mercilere hitap etmekteydi:

⁴⁴ Vesna Miović, *Dubrovačka Diplomacija u Istanbulu*, Zavod za Povijesne Znanosti u Dubrovniku HAZU, Zagreb-Dubrovnik 2003, s. 30-32.

“Bosna beylerbeyisine ve eyâlet-i mezbûrda vâki’ olan sancak beylerine ve eyâlet-i mezbûrda vâki’ olan kâdîlara ve eyâlet-i mezbûrda vâki’ olan mîr-i mîrân ve mîrlivâ mütesellimleri voyvoda ve nâzırlar ve kılâ’ ve palanka dizdârları ve iskele emînleri ve neferât ağaları ve sâyir zâbitler ve iş erlerine hüküm ki: Dubrovnik beyleri atebe-i aliyyeme olan ubûdiyyet ve sadâkatleri muktezâsınca bin seksen iki senesinde vâki’ olan cizyelerin kıdvetey-i a’yâni'l-milleti'l-Mesîhiyye () ve () nâm elçileriyle ordu-yı hümâyûnuma gönderip teslim-i hazîne eyleyip izn-i hümâyûnumla geri Dubrovnik'e teveccüh ve revâne olmalarıyla emîn [ve] sâlim mürûr u ubûr etdirilip yolda ve izde ve menâzil ve merâhilde kendilerine ve tercümân ve âdemlerine ve esbâb ve davarlarına hâricden dahl ü ta’arruz olunmamak bâbında fermân-ı âlî-şânım sâdir olmuştur buyurdum ki () vusûl buldukda bu bâbda sâdir üzre amel edip dahi zikr olunan Dubrovnik elçileri her kangınızın taht-ı hükûmetine dâhil olur ise hilâf-ı şer’ ve kânûn kendilere ve tercümân ve âdemlerine ve esbâb ve davarlarına hâricden kimesneye dahl ü ta’arruz etdirmeyip ve lâzım olan yerlerde bârgîrleriyle kirâ arabaları tutu verip ve akçeleriyle zâd ve zevâde ve sâyir zahîre ve mühimmâtların görüp ve lâzım gelip münâsib olan evlere ve çayırlara konduklarında kimesne mâni’ olmayıp ve mahûf u muhâtara olan yerlerde yarar kulağuzlar ve bekçiler ta’yîn eyleyip bir vechile muzâyaka çekdirmeyesiz ve kendilerin korumak için Dubrovniklilere müslümân esbâbı giyip âlât-ı harb götürdüklerinde ve mehmûz takınıp ve ok ve yay ve kılınc ve şiş ve sâyir âlât-ı harb taşıdıklarında kimesneye rencîde etdirmeyip ahz [ve] celb sebebiyle ta’addî eder zuhûr eder ise men’ u def’ eyleyip memnû’ olmayanların şer’le haklarında lâzım geleni icrâ eylesin şöyle bilesin ve ba’de'n-nazar ellerinde ibkâ. Fî Evâhir-i C [Cemâziye'l-âhir] sene [10]82 (24 Ekim – 2 Kasım 1671)”.⁴⁵

Dubrovnik elçileri sadece Osmanlı topraklarına geldiklerinde değil aynı zamanda haracı teslim ettikten sonra ülkelerine geri dönecekleri zaman da Osmanlı merkez ve taşra mercileri tarafından güvenlikleri sağlanmaktaydı. Mesela, Rumeli ve Bosna beylerbeyilerine, bu eyaletlerdeki sancakbeylerine, kadılara, kale ve palanka dizdarlarına, mütesellim, voyvoda ve neferât ağalarının tamamına 18 Aralık 1674 tarihli olarak gönderilen fermanlarda elçiler, hangi idarî birimden geçerlerse o bölgenin yöneticilerinin elçilerin güvenliğinden sorumlu oldukları, yanlarına koruma askeri verilmesi, emniyet içerisinde diğer

⁴⁵ BOA., A. DVNS. HADR. d., no: 2, s. 60, belge no: 12. Benzer içerikli bazı belgeler için bkz. aynı defter, s. 83, belge no: 79 (Evâil-i Şevvâl 1086 / 19-28 Aralık 1675); s. 86, belge no: 92 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1089 / 9-18 Ağustos 1678).

görevlilere ulaştırılması, giyecek ve yiyecek ihtiyaçların karşılanması gerektiği salık verilmiştir:

“Rumeli ve Bosna Beylerbeyilerine ve eyâletlerinde sancak beylerine ve kâdîlara ve kılâ' ve palanka dizdârlarına ve mütesellim ve voyvoda ve neferât ağalarına ve sâyir zâbitler ve iş erlerine hüküm ki: Dubrovnik elçileri arzuhâl sunup Dubrovnik beyleri atebe-i aliyyeme olan ubûdiyyet ve sadâkatleri muktezâsınca bin seksen dört senesinde vâki' olan cizyelerin mezkûrlar ile Sûdde-i Sa'âdet'ime gönderip teslim-i hazîne eyleyip izn-i hümâyûnumla geri Dubrovnik'e müteveccih ve revâne olmalarıyla emîn ve sâlim mürûr u ubûr etdirilip yolda ve izde ve menâzil ve merâhilde kendilerine ve tercümân ve âdemlerine ve esbâb ve davarlarına hâricden dahl ü ta'arruz olunmamak bâbında fermân-ı âlfî-şânım sâdir olmuşdur buyurdum ki () vusûl buldukda bu bâbda sâdir olan emrim üzere amel edip dahi zikr olunan Dubrovnik elçileri her kangınızın taht-ı hükûmetine dâhil olur ise hilâf-ı şer' ve kânûn kendilerine ve tercümân ve âdemlerine ve esbâb ve davarlarına hâricden kimesneyi dahl ü ta'arruz etdirmeyip emîn ve sâlim mürûr etdirip ve lâzım olan yerlerde bârgîrleriyle kirâ arabası tutu verip ve akçeleriyle zâd ve zevâde ve sâyir zahîre ve mühimmâtların görüp ve lâzım gelip münâsib olan evlere ve çayır[lara] konduklarında kimesne mâni' olmayıp ve mahûf u muhâtara olan yerlerde yarar kulağuzlar ve bekçiler ta'yîn eyleyip bir vechile muzâyaka çekdirmeyesiz ve kendilerin korumak için Dubrovniklilere müslümân esbâbı giyip âlet-i harb götürmeğe ruhsat verilmişdir vech-i meşrûh üzere mezkûrlar dülbend sarınıp ve kalpak ve yelken takye ve sâyir müslümân esbâbı giyip âlet-i harb götürdüklerinde ve mehmûz takınıp ve ok ve yay ve kılıç ve şiş taşıdıklarında kimesneye rencide etdirmeyip ahz ve celb sebebi ile ta'addî eder var ise men' u def' eyleyip memnû' olmayanların şer'le haklarında lâzım geleni icrâ eylesesiz söyle bilesiz ve ba'de'n-nazar. Fî evâsıtı N [Ramazan] sene [10]85 (9-18 Aralık 1674)".⁴⁶

Buna benzer güvenliğe dair yol hükümleri, talep etmeleri halinde Dubrovnikli aristokrat tüccarlar ve kervanları için de hazırlanıp verilmekteydi. Bu gibi durumlarda tüccarlar başkente ulaşana kadar Osmanlı askerleri tarafından korunmaktaydılar. Genellikle ferman içerikleri elçilere verilenlerle aynı olmakla birlikte sûreti daha kısa ve özet olarak defter kaydına alınabilmekteydi:

“Bosna ve Rumeli beylerbeyilerine ve Hersek paşasına ve kâdîlara ve iş erlerine hüküm ki: Dubrovnik elçisi arzuhâl sunup bin doksan senesinde

⁴⁶ BOA., A. DVNS. HADR. d., no: 2, s. 78, belge no: 60. Benzer içerikli bir diğer belge için bkz. aynı defter, s. 83, belge no: 78 (Evâil-i Şevvâl 1086 / 19-28 Aralık 1675).

Dubrovnik cizyesi ve ba'zı mâl-ı mîrî Âstâne-i Sa'âdet'ime gelmek üzere olmağın lâkin yollar mahûf olmağın Nova ve Lubin ve Çerniçe kazâlarına dâhil olduklarında menâzil ve merâhilde yanlarına yarar âdemler koşup kendilerine ve tercümân ve sâiyr âdemlerine dahl ve ta'aruz olunmayıp emîn ve sâlim birbirinize irsâl ve Âstâne-i Sa'âdet'ime îsâl için izn-i hümâyûnum recâ etmeğın kânûn üzere yol hükmü yazılmışdır. Fî Evâhir-i C [Cemâziyelahir] sene [10]90 (29 Temmuz – 7 Ağustos 1679)".⁴⁷

Dubrovnik Tüccarlarına Bosna'da Sağlanan Kolaylıklar

İslam hukukuna dayanan Osmanlı uluslararası ilişkiler düzeninde *darü'l-ahd/darü's-sulh* statüsünde olan Dubrovnik Cumhuriyeti ve vatandaşları,⁴⁸ ahidnâmelerle sahip oldukları ticarî imtiyazlar dolayısıyla en fazla kullanan ve kayırılan tüccar taifesi konumundaydılar. Sahip oldukları %2 oranındaki gümrük vergisi, diğer ulusların tüccarlarıyla olan rekabet koşullarında Dubrovnkililere büyük avantaj sağlamaktaydı.⁴⁹ Dahası söz konusu gümrük vergisi 1521 yılında I. Süleyman tarafından iltizama bağlanmış ve mukataanın cumhuriyet tarafından belirlenecek bir mültezime verilmesi kararı alınmıştı.⁵⁰ Yine bu da Dubrovnkililere tanınan istisnaî bir imtiyazdı.

⁴⁷ BOA., A. DVNS. HADR. d., no: 2, s. 86, belge no: 93. Benzer içerikli belgeler için bkz. *aynı defter*, s. 87, belge no: 94 (Evâhir-i Rebi'ü'l-âhir 1089 / 11-20 Haziran 1678); s. 87, belge no: 95 (Evâsıt-ı Safer 1092 / 11 Mart 1681); s. 88, belge no: 98 (10 Rebi'ü'l-evvel 1093 / 19 Mart 1682); s. 89, belge no: 103 (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1093 / 8-17 Mayıs 1682); s. 93, belge no: 125 (Evâhir-i Şa'bân 1096 / 22-31 Temmuz 1685); s. 52, belge no: 1 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1081 / 4-13 Kasım 1670); s. 52, belge no: 2 (aynı tarihli); s. 62, belge no: 17 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1082 / 24 Ekim – 2 Kasım 1671); s. 68, belge no: 35 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1084 / 24 Ağustos – 2 Eylül 1673); s. 69, belge no: 36 (aynı tarihli).

⁴⁸ Ahmet Özel, *Dârulislam, Dârulharb, İslâm Hukukunda Ülke Kavramı*, İz Yayıncılık, İstanbul 1991, s. 141-154; aynı yazar, "Dârüssulh", *TDVİA*, IX, İstanbul 1994, s. 5-6. Bu kavramların Dubrovnik Cumhuriyeti özelindeki değerlendirmeleri için bkz. Biegman, *The Turco-Ragusan Relationship*, s. 29-36; Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, çev. Ayşe Berktaş, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010 (2. Baskı), s. 12-13.

⁴⁹ Bostan, "Osmanlı-Dubrovnik Ticari Münasebetleri", s. 17; Metin Ziya Köse, *Osmanlı Devleti ve Dubrovnik İlişkileri, 1500-1600, Doğu Akdeniz'de Casuslar ve Tacirler*, Giza Yayınları, İstanbul 2009, s. 37; Yemişçi, *Hilal ile Haç*, s. 133-134, 147.

⁵⁰ Yemişçi, *Hilal ile Haç*, s. 159-162.

Osmanlı hâkimiyeti öncesinde de Balkanların ticarî önem arz eden şehirlerinde kolonileşmiş olan Dubrovnikliler başta Saraybosna olmak üzere Bosna'nın birçok şehrinde yerleşik olarak ya da gidip gelerek ticaret yapmaktaydılar. Burada ticaretlerine konu olan başlıca emtia yün, deri ve balmumu idi. Bu ürünler arasında balmumu, Dubrovniklilerin İtalya'ya ihraç ettiği başlıca ürünlerdendi.⁵¹ Bosna'nın Dubrovnik ticaretindeki mühim rolü sebebiyle Dubrovnikli tüccarların toplam sermayelerinin külliyetli bir bölümü (yaklaşık %7) Saraybosna'daki ve ayrıca diğer bazı Bosna şehirlerindeki ticarete yatırılmaktaydı. Böylece Saraybosna'nın Dubrovnik ticaretindeki yeri Belgrad (%41) ve Sofya (%11)'dan sonra üçüncü sırada gelmekteydi.⁵²

Dubrovnikli tüccar Balkanlardaki ticarî faaliyetlerinde de birçok resm ve harçtan muaf tutulmuştu. Aksi bir tutum içerisinde giren Osmanlı vergi tahsildarları fermanlarla uyarılır, yasal olmayan vergi alımları neticesinde bu miktarın iadesi emredilir, yerine getirilmediği veya tekrarlandığı takdirde de ilgili idarî birimin yöneticilerine ve kadısına bu kimse(ler)in cezalandırılması buyrulurdu.⁵³

Cumhuriyet tarafından görevlendirildikleri dönem(ler) dışında hemen her biri aristokrat tüccar olan elçiler ve bazı tercümanlar, İstanbul'da elçilik vazifeleri sona erip geri döndükten sonra işlerini daha kolayca yürütebilmek ve birtakım görevliler tarafından ticaretlerinin engellenmemesi amacıyla payitahtta kendileri için birtakım fermanlar istedikleri de olmaktadır. Örneğin Dubrovnik elçilerinin baştercümânı olan Anderya için 1670 senesinde böyle bir ferman hazırlanıp verilmiştir:

“Bosna Eyâleti'ne mutasarrıf olan vezîr () paşaya ve Rumeli beylerbeyisine ve zikr olunan eyâletlerde vâki' olan sancak beylerine ve zikr olunan sancaklarda vâki' olan kâdîlara ve zikr olunan kazâlarda vâki' kılâ' ve palanka dizdârları ve mütesellim ve voyvoda ve neferât ağaları ve iskele emînleri ve sâir

⁵¹ Köse, “Osmanlı Balkan'ında Kara Ticareti ve Rekabet”, s. 43-44, 47-48.

⁵² Dubrovniklilerin Osmanlı Balkanları'ndaki semaye yatırımlarının %41'i Belgrad'a, yaklaşık %7'si Saraybosna'ya, %11 kadarı Sofya'ya, %3'e yakını Semendire'ye, %3'ü Yeni Pazar'a, %2,5 Ürgüb'e (Prokuplje) ve %1'i Kruşevaç'a (Alacahisar) yapılmıştır. Bkz. Zdenko, Zlatar, “The Patriciate and Its Investments In Dubrovnik's Trade in The Ottoman Empire Correlated With its Political Role As The Ruling Class(1520-1620)”, IX. *International Congress Of Economic And Social History Of Turkey (20-23 Ağustos 2002 – Dubrovnik)*, Ankara 2005, s. 190.

⁵³ M. Akgündüz, “Osmanlı İdaresi Döneminde Bosna-Hersek”, s. 124.

zâbitler ve iş erlerine hüküm ki: Dubrovnik elçileri () ve () nâm elçiler Dergâh-ı Mu'allâma arzuhâl sunup Dubrovnik beyleri üzerlerine ta'yîn olunan harâclarını Südde-i Sa'âdet'ime gönderip ve Hazîne-i Âmire'me her sene teslim eyleyip ol mukâbelede bazergân ve re'âyâları diledikleri yerde Memâlik-i Mahrûse'mde sâkin olup nüzûl ve çeltik ve sarrâfiye ve arpa ve gemi ve köprü ve cerahor ve peksimed ve top hizmetinden ve kassâbiyeden ve sâyir avâriz-ı dîvaniye ve tekalîfi örfiyyeden mu'âf ve müsellemler olup kâr u kisblerinde ve bey' u şirâlarında oldukça hilâf-ı şer'-i şerîf kimesneye rencîde etdirilmeye deyü ellerinde olan ahidnâme-i hümâyûnda mastûr ve mukayyed olup hâlâ Dubrovnik elçilerinin baştercümânı olan dârende Anderya nâm tercümân ve sâirleri ahidnâme-i hümâyûn ve ellerinde Mâliye'den olan evâmir-i şerîfeye muhâlif ba'zı kimesneler tekâlîf-i mezbûre ve sâir tekâlîf ile rencîde ve ta'addî eylediklerinde men' olunmak için emr-i şerîfim recâ eyledikleri ecilden buyurdum ki () vusûl buldukda bu bâbda sâdir olan evâmir-i şerîfim mücebince amel edip dahi husûs-ı mezbûra gereği gibi mukayyed olup mezkûrları ve sâir taht-ı kazânızda sâkin olan Dubrovniklileri tekâlîf-i mezbûre ve sâir vâki' olan tekâlîf için mübâşir olanlara rencîde ve remîde etdirmeyesiz ve bi'l-cümle Memâlik-i Mahrûse'mde ve kasabât ve kurâda sâkin olanlar ve şehirden şehire ve kasabadan kasabaya gezip ticâret edenler zikr olunan tekâlîfden umûmen Rumeli'nde vâki' olan sâir tekâlîfden dahi mezkûrlar mu'âf ve müsellemlerdir Mâliye ve Dîvân tarafından selâtîn-i mâziyeden berü ellerinde olan evâmir-i şerîfeye ve kadîmden oligelene muhâlif ta'addî [Sayfa: 55] ve tecâvüz etdirmeyesiz ve mezbûrlar ticâret için Memâlik-i Mahrûse'mde gezdiklerinde kendilerini harâmî ve eşkiyâdan korumak için müslümân esbâbi giyip dülbend sarınıp kırmızı kalpak giyip ve kalkan ve yelken takye giyip ve mehmûz takınıp ve yakalı zırh gömleği giyip ok ve kılıç ve şiş ve sâir âlât-ı harb taşıdıklarında ve ata bindiklerinde kendilerine ve atlarına ve esbâb [ve] eskâllerine ve metâ'larına ve âdemlerine kimesneye dahl ü ta'arruz etdirmeyesiz ve umûr-ı mühimme için Memâlik-i Mahrûse'mde ulak ile gelen ve giden Dergâh-ı Mu'allâ'm çavuşları ve kapıcıları rast geldikleri yerlerde ve karyelerde ve ma'berlerde sâkin oldukları yerlerde ulak nâmıyla davarların almayıp ve aldirmayıp men' u def' eylesesiz ve mahûf u muhâtara olan yerlerde yanlarına kifâyet mikdârı neferât ile kulağuzlar koşup emîn ve sâlim birbirinize irsâl eylesesiz onun gibi ahz ve celb için rencîde edenleri men' u def' edip memnû' olmayanı ve muhtâc-ı arz olanları isim ve resmleriyle vukû'u üzere yazıp arz eylesesiz olmayanların şer'le haklarında lâzım geleni icrâ eyleyip ahidnâme-i hümâyûnuma ve Dîvân ve Mâliye tarafından ellerinde olan evâmir-i şerîfeye ve oligelene muhâlif kimesneye iş etdirmeyesin şöyle bilesiz ve ba'de'n-nazar bu hükmi-i hümâyûnumu ellerinde ibkâ edip alâmeti şerîfe i'timâd kılarsız. Tahrîran

Fî Evâil-i şehr-i Cemâziye'l-âhir sene ihdâ ve semânîn ve elf (16-25 Ekim 1670)".⁵⁴

Dubrovnik tüccarının nüzûl, çeltik, sarrâfiyye, arpa, gemi, araba, köprü, cerahor, peksimed, top hizmeti, kassâbiyye ve bu gibi resm ve harçların yanı sıra avâriz-ı dîvâniyye ve tekâlîf-i örfiyye vergilerinden muaf olarak ticaret yapabileceklerine dair bir diğer ferman aşağıda yer almaktadır:

"Bosna ve Rumeli beylerbeyilerine ve Ürgüb ve Yenipazar ve Akçahisar ve Priştine ve Üsküb ve Leskovaç ve Tuna yalılarında olan kâdîlarına ve iskele emînlerine hüküm ki: Dubrovnik bâzergânlarından Reyır nâm tâcir arzuhâl edip her sene üzerlerine edâsı lâzım gelen cizyelerin edâ edip ol mukâbelede bâzergân ve re'âyâları murâd eyledikleri yerlerde Memâlik-i Mahrûse'mde sâkinler olup nüzûl ve çeltik ve sarrâfiyye ve arpa ve gemi ve araba ve köprü ve cerahor ve peksimed ve top hizmetinden ve kassâbiyyeden ve sâyir avâriz-ı dîvâniyyeden ve tekâlîf-i örfiyyeden mu'âf ve müsellemler olup taht-ı kazânızda vâki' kasabât ve kurâlarda bey' u şirâ eyledikleri cild-i gâv ve yapağı ve sâyir emti'a husûsunda hilâf-ı şer' kimesneye rencide eylemeye deyü mukaddemâ evâmir-i şerîfeler verilip mücebince tekrâr hükm-i hümâyûnum recâ eyledikleri ecilden hilâf-ı şer' ve kânûn rencide olunmamak üzere yazılmışdır. Fî Evâhir-i C [Cemâziyelahir] sene [10]93 (27 Haziran – 5 Temmuz 1682)".⁵⁵

Sonuç

Osmanlı-Dubrovnik ilişkilerinin 1670-1685 yılları arasına kaynaklık eden belgeler Osmanlı Arşivi'nin (BOA) Bâb-ı Asafi Divân-ı Hümâyûn Sicilleri tasnifinde muhafaza edilen 2 numaralı Hadariye Defteri'nde yer almaktadır. Defterde bahsi geçen zaman dilimi içerisinde ferman ve berat türündeki belgeler incelenmiş ve ikili ilişkilerin Bosna Eyaleti özelinde meydana gelen sosyal, ekonomik ve diplomatik gelişmeleri bu çalışmanın konusunu teşkil etmiştir. Bu konuda 25 adet belge tespit edilmiş ve bunlar makalenin ana kaynaklarını oluşturmuştur.

Sözü edilen on beş sene içinde Dubrovniklilerin Bosna'daki pek çok yerleşim biriminde karşılaştıkları sorunlarla alakalı fermanların yoğunlukta olduğu görülmüştür. Bu meselelerden sosyo-ekonomik

⁵⁴ BOA., A. DVNS. HADR. d., no: 2, s. 54-55, belge no: 5.

⁵⁵ BOA., A. DVNS. HADR. d., no: 2, s. 89, belge no: 105.

alanla ilgili olanları Bosna'nın Saraybosna ve Yenipazar şehirleri başta olmak üzere Hersek sancağında meydana gelen olaylarla ilgilidir. Bu olaylar çoğunlukla Osmanlı ehl-i örf taifesinin ve vergi tahsildarlarının Dubrovnik tüccarlarından ödemekle mükellef olmadıkları resm ve harçları veyahut da yasal hadden fazla vergi alma çabalarıdır. Diğer yandan Osmanlı hükümetinin talep eden Dubrovnikli tüccarlara verdiği, yol güvenliğini temin etmek için hazırladığı, ayrıca yetkililere Dubrovnik ahidname maddelerindeki imtiyazların ve muaf oldukları vergi türlerinin hatırlatıldığı yol hükümlerinden birkaçı bu döneme aittir. Öte taraftan yine aynı yıllar arasında Dubrovnik'ten İstanbul'a giden ve gelen elçilerin yol güzergâhları üzerinde iâşe, ibade, konaklama ve emniyet ihtiyaçlarının karşılanması hakkında gönderilen yol hükümlerine dair örnekler de yine defterin içeriğinde bulunan belgeler arasındadır.

Defterde dönemle ilgili dinî-sosyal meseleler ise Dubrovnik baş diyakozluğuna bağlı din adamlarının Bosna'da başlarından geçenlerdir. Bunlar Ortodoks mezhebindeki ahalinin ve din adamlarının verdikleri rahatsızlıklar, onlardan harç alma gayretleri, ibadethanelerdeki ayinlere ve hiyerarşik işlerine karışma çabalarıdır. Tüm bu problemlerin 1670-1685 yılları arasında da görülmesi, 17. yüzyıl boyunca çeşitli zamanlarda bunların çözümüne dair Osmanlı başkentinden gönderilen pek çok fermana rağmen henüz kalıcı bir şekilde bu sorunların ortadan kaldırılamadığını göstermektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)

Hadariye Defteri (A. DVNS. HADR. d.), nr. 2

s. 52, belge no: 1 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1081 / 4-13 Kasım 1670);

s. 52, belge no: 2 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1081 / 4-13 Kasım 1670);

s. 54-55, belge no: 5 (Evâil-i Cemâziye'l-âhir 1081 / 16-25 Ekim 1670);

s. 60, belge no: 12 (Evâhir-i C [Cemâziye'l-âhir] sene [10]82 [24 Ekim – 2 Kasım 1671);

s. 62, belge no: 17 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1082 / 24 Ekim – 2 Kasım 1671);

s. 68, belge no: 35 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1084 / 24 Ağustos – 2 Eylül 1673);

- s. 69, belge no: 36 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1084 / 24 Ağustos – 2 Eylül 1673);
- s. 70, belge no: 41 (Evâhir-i Cemâziye'l-evvel sene [10]84 [3-12 Eylül 1673]);
- s. 71, belge no: 43 (Evâhir-i Ş [Şa'bân] sene [10]84 (30 Kasım – 9 Aralık 1673);
- s. 72, belge no: 46 (Evâsıt-ı L [Şevvâl] sene 1084 (18-27 Ocak 1674);
- s. 78, belge no: 60 (evâsıtı N [Ramazan] sene [10]85 [9-18 Aralık 1674];
- s. 83, belge no: 78 (Evâil-i Şevvâl 1086 / 19-28 Aralık 1675);
- s. 83, belge no: 79 (Evâil-i Şevvâl 1086 / 19-28 Aralık 1675);
- s. 86, belge no: 92 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1089 / 9-18 Ağustos 1678);
- s. 86, belge no: 93 (Evâhir-i C [Cemaziyelahir] sene [10]90 [29 Temmuz – 7 Ağustos 1679);
- s. 87, belge no: 94 (Evâhir-i Rebi'ü'l-âhir 1089 / 11-20 Haziran 1678);
- s. 87, belge no: 95 (Evâsıt-ı Safer 1092 / 11 Mart 1681);
- s. 88, belge no: 98 (10 Rebi'ü'l-evvel 1093 / 19 Mart 1682);
- s. 89, belge no: 103 (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1093 / 8-17 Mayıs 1682);
- s. 89, belge no: 105 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1093 / 27 Haziran – 5 Temmuz 1682);
- s. 91, belge no: 116 (10 Cemâziye'l-evvel 1096 / 5-14 Nisan 1685);
- s. 91, belge no: 117 (Evâhir-i B [Receb] sene [10]96 (2-11 Temmuz 1685);
- s. 92, belge no: 119 (Evâsıt-ı Ş [Şa'bân] sene [10]96 (13-22 Temmuz 1685);
- s. 93, belge no: 122 (Evâsıt-ı Ş [Şa'bân] sene [10]96 (13-22 Temmuz 1685);
- s. 93, belge no: 125 (Evâhir-i Şa'bân 1096 / 22-31 Temmuz 1685).

Kitap ve Makaleler

Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, Cilt I (*Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri*), FEY Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.

Akgündüz, Murat, "Osmanlı İdaresi Döneminde Bosna-Hersek", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVIII (2003), s. 111-130.

Antun Travirka, *Dubrovnik*, Forum, Zadar 2011.

Arıkan, Zeki, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 279, 306.

Babinger, Franz, "Ragusa", *İA, MEB, IX*, Eskişehir 2001, s. 599.

Biegman, Nicolaas H., *The Turco-Ragusan Relationship according to the Firmans of Murad III (1575-1595) extant in the State Archives of Dubrovnik*, The Hague-Paris 1967.

Bostan, İdris, "Ahidnamelere ve Uygulamalara Göre 15-16. Yüzyıllarda Osmanlı-Dubrovnik Ticari Münasebetleri", *Osmanlı Deniz Ticareti*, Küre Yayınları, İstanbul 2019, s. 79-87.

Božić, Ivan, *Dubrovnik i Turska u XIV. i XV. Veku*, Srpska Akademija Nauka, Belgrad 1952.

Braudel, Fernand, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, I, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayınları, İstanbul 1989.

Çetin, Altan – Çağ, Galip, “Bosna’nın Osmanlı İdaresine Geçişinde Bogomillğin Etkisi”, *Tarih Okulu*, IX (2011), s. 19, 35.

Daniş, İlhami, “Bosna’da Erken Osmanlı Dönemi İskan ve İmar Faaliyetleri”, *Dünden Bugüne Bosna-Hersek ve Aliya İzzetbegoviç Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, ed. Zekeriya Kurşun, Ahmet Usta ve Emine Tonta Ak, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Gaziosmanpaşa Belediyesi, İstanbul 2018, s. 29-44.

Emecen, Feridun, “Bosna Eyaleti”, *TDVİA*, VI, İstanbul 1992, s. 296-297.

Faroqi, Suraiya, “Die Osmanische Handelspolitik des Frühen 17. Jahrhunderts Zwischen Dubrovnik und Venedig”, *Peasants, Derwished and Traders in the Ottoman Empire*, Londra 1986, s. 207- 222.

Faroqi, Suraiya, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, çev. Ayşe Berktaş, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010 (2. Baskı).

Foretić, Vinko, *Povijest Dubrovnika do 1808*, I, Naklandi Zavod Matice Hrvatske (NZMH), Zagreb 1980.

Harris, Robin, *Dubrovnik, A History*, SAQI, Londra 2003.

Heyd, William, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, TTK, Ankara 2000 (2. Baskı).

İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1300-1600*, I, çev. Halil Berktaş, Eren Yayınları, İstanbul 2004 (2. Baskı).

Jelavich, Barbara, *Balkan Tarihi*, I (18. ve 19. Yüzyıllar), Küre Yayınları, İstanbul 2013 (3. Baskı).

Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I, ed. Erhan Afyoncu, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.

Kafadar, Cemal, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, Metis Yayınları, İstanbul 2009 (3. Baskı).

Köse, Metin Ziya, *Osmanlı Devleti ve Dubrovnik İlişkileri, 1500-1600, Doğu Akdeniz’de Casuslar ve Tacirler*, Giza Yayınları, İstanbul 2009.

Köse, Metin Ziya, “Osmanlı Balkanı’nda Kara Ticareti ve Rekabet: Rumeli’de Dubrovnik Tüccarları (1600-1630)”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (2013), s. 41-58.

Krekić, Bariša, “Contributions of Foreigners to Dubrovnik’s Economic Growth in the Late Middle Ages”, *Symposium of Urban Societies in the Mediterranean World, Viator*, 9, Berkeley/Los Angeles 1976, s. 375-394.

Miović, Vesna, *Dubrovačka Diplomacija u Istanbulu*, Zavod za Povijesne Znanosti u Dubrovniku HAZU, Zagreb-Dubrovnik 2003.

Miović, Vesna, *Dubrovačka Republika u Spisima Namjesnika Bosanskog Ejaleta i Hercegovačkog Sandžaka*, Državnog Arhiva u Dubrovnika, Dubrovnik 2008.

Miović, Vesna, *Dubrovačka Republika u Spisima Osmanskih Sultana*, Državni Arhiv u Dubrovniku, Dubrovnik 2005.

Miović, Vesna, *Dubrovačka Diplomacija u Istambulu*, Hrvatska Akademija Znanosti i Umjetnosti Zavod za Povijesne Znanosti u Dubrovniku, Zagreb-Dubrovnik 2003.

Oruç, Hatice, "15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı", *OTAM*, 18 (2015), s. 249-271.

Özel, Ahmet, *Dârulislam, Dârulharb, İslâm Hukukunda Ülke Kavramı*, İz Yayıncılık, İstanbul 1991.

Özel, Ahmet, "Dârüssulh", *TDVİA*, IX, İstanbul 1994, s. 5-6.

Paci, Renzo, "La Scala di Spalato e la Politica Veneziana in Adriatico", *Quaderni storici*, V/13-1 (1970), s. 48-105.

Pedani, Maria Pia, "The Ottoman Empire and the Gulf of Venice (15th-16th C.)", *CIEPO XIV. Sempozyumu Bildirileri (18-22 Eylül 2000, Çeşme)*, TTK, Ankara 2004, s. 585-600.

Şabanoviç, Hazım, "Dubrovnik Devlet Arşivindeki Türk Vesikaları", çev. İsmail Eren, *Bellekten*, XXX/119 (1966), s. 391-437.

Truhelka, Ciro, "Dubrovnik Arşivi'nde Türk-İslav Vesikaları", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, 1 (1956), s. 39-65, vesika 11.

Valjevac, Muhamed – Katana, Dzana, "Bosna'da Bogomiller – Tarihsel Gelişim ve Mezhepler Arası Çatışma", *CIEES, Ortodoks Kiliseleri Tarihi*, ed. Sema Aktaş Sarı, Erim Vatansever ve Mehmet Kerim, Eskişehir 2020, s. 179-199.

Yemişçi, Cihan, "Dubrovnik Baş Diyakozluğu'nun Hersek Katoliklerini Himaye Yetkisi ve Dubrovnikli Ruhbanın Osmanlı Balkanlarında Ortodokslarla ve Ehl-i Örf Taifesiyle Yaşadığı Bazı Problemler (XVI. ve XVII. Yüzyıllar)", *CIEES, Ortodoks Kiliseleri Tarihi*, ed. Sema Aktaş Sarı, Erim Vatansever ve Mehmet Kerim, Eskişehir 2020, s. 200-229.

Yemişçi, Cihan, "Split Limanı'nın Uluslararası Ticarete Açılması ve Split-Dubrovnik Rekabeti (1590-1645)", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19/1 (2021), s. 266-284.

Yemişçi, Cihan, "XVI ve XVII. Yüzyıllarda Gabela Tuz Pazarı ile Bosna ve Hersek'in Tuz İhtiyacının Karşılanması", *Pazar Kitabı*, Kitabevi, İstanbul 2020, s. 170-222.

Yemişçi, Cihan, *Hilal ile Haç'ın Arasında Osmanlı-Dubrovnik İlişkileri (1326-1592)*, Efe Akademi, İstanbul 2023.

Yemişçi, Cihan, *Doğu ile Batı'nın Sınırında Osmanlı-Dubrovnik İlişkileri (1592-1714)*, Efe Akademi, İstanbul 2023.

Yemişçi, Cihan, “The Other Face of the Medallion: Pursuit of Truth from the Samples of Two Archives about Ottoman-Dubrovnik Relations”, *I. CIEES Bildiriler Kitabı*, ed. Yücel Öztürk ve Nuri Kavak, Eskişehir 2018, s. 67-82.

Yemişçi, Cihan, “XVII. Yüzyılda Üsküp’ün Sosyo-Ekonomik Tarihine Kaynak Olarak Düvel-i Ecnebiyye Defterleri ve Bazı Örnek Belgeler”, *Journal of International Eastern European Studies (JIEES)*, I/2 (2019), s. 388-410.

Yemişçi, Cihan, “Ürgüb (Prokulpje)’de Ticari Meselelere Dair Bazı Fermanlar (1594-1623)”, *JIEES*, IV/2 (2022), s. 394-408.

Zlata, Zdenko, “The Patriciate and Its Investments In Dubrovnik’s Trade in The Ottoman Empire Correlated With its Political Role As The Ruling Class(1520-1620)”, *IX. International Congress Of Economic And Social History Of Turkey (20-23 Ağustos 2002 – Dubrovnik)*, Ankara 2005, s. 190-211.

Zlata, Zdenko, “Dubrovnik and Ottoman Balkans (1430-1808)”, ed. Zeynep İskefiyeli, M. Bilal Çelik ve Serkan Yazıcı, *Türk Tarihinde Balkanlar, Balkans in the Turkish History*, I, Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Sakarya 2013, s. 475-512.

Tezler

Canbaz, Sevda Dırğa, 15/3 No’lu Dubrovnik Düvel-i Ecnebiyye Defteri (H. 1057-1073 / M. 1647-1663) (İnceleme-Metin): Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.

Emin, Nedim, *Dubrovnikli Tüccarların Balkanlar’daki Ticarî Faaliyetleri ve Organizasyonu (XVII. Yüzyıl)*: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.

Glavina, Mladen, 17. Yüzyıl Başında Osmanlı İmparatorluğu ile Dubrovnik Cumhuriyeti İlişkileri: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009.

Köker, Özgecan, XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti-Dubrovnik İlişkileri ve Hicri 1037-1056/1627-1646 Tarihli Ahkâm Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirmesi: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2011.

Kutlu, Muhammed, *Tarih-i Naima’ya Göre Balkanlarda Sosyal Hayat*: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2021.

Stuard, Susan Mosher, *Ragusa and the Silver Trade: Ragusan Trade with the Balkan Interior, 1205-1358*, Yale Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, New Haven 1970.

Yürür, Pınar, *Uluslararası Toplumun Bosna-Hersek’i Yeniden Yapılandırma Süreci ve Modeli*: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.

Araştırma Makalesi/ Research Article

Edirne Âyanı Dağdevirenzade Mehmed Ağa'nın Hayatı ve Muhallefatı*

Gizem Yılmaz*

(ORCID: 0000-0003-4753-2445)

Makale Gönderim Tarihi

05.05.2023

Makale Kabul Tarihi

29.06.2023

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Yılmaz, G., "Edirne Âyanı Dağdevirenzade Mehmed Ağa'nın Hayatı ve Muhallefatı", *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 5/1 (Haziran 2023), 127-173.

APA: Yılmaz, G. (2023). Edirne Âyanı Dağdevirenzade Mehmed Ağa'nın Hayatı ve Muhallefatı. *Journal of International Eastern European Studies/Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 5(1) (Haziran 2023): 127-173.

Öz

Edirne âyanı Dağdevirenzade Mehmed Ağa XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde genelde imparatorlukta özelde ise Balkanlar'daki siyasi gelişmelerde önemli bir rol oynamış siyasi bir figürdür. Nüzül Eminliği, âyanlık, Bostancıbaşılık gibi Osmanlı Devleti için son derece önemli görevlerde bulunmuştur. XIX. yüzyılın başında bölgede etkinlik kazanmaya başlayan Mehmed Ağa Nizam-ı Cedid'e karşı çıkan Edirne Vakası'nın önemli aktörlerinden olmuştur. Bu olaydan sonra Bostancıbaşılık görevine getirilerek ölümüne kadar bu görevi icra etmiştir. 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı döneminde Rumeli'de çıkan karışıklıklarla ilgilenmesinin yanı sıra Ordu-yı hümayûna zahire ve asker sevkiyatı için de görevlendirilmiştir.

* Afyon Kocatepe Üniversitesi'nde 2022 yılında tamamlanmış olan Edirne Ayanı Dağdevirenzade Mehmed Ağa (?-1817) başlıklı Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

* Araştırmacı/ Researcher, Türkiye/ Republic of Türkiye, gzmyilmaz26@gmail.com.

Mehmed Ağa'nın adını duyurduğu III. Selim dönemi Osmanlı merkezi otoritesinin Balkanlarda zayıfladığı bir dönemdir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar malikâne sisteminin gelişmesine sebep olmuştur. Malikâne sistemi ise âyan adı verilen yerel yönetici sınıfın oluşması ve güç kazanması ile sonuçlanmıştır. Bu durum II. Mahmud'un padişahlığının ilk yıllarına kadar devam etmiştir. 1813 yılından sonra II. Mahmud Balkanlar'da merkezi otoriteyi güçlendirecek stratejiler yürütmüştür. Bu minvalde Dağdevirenzade Mehmed Ağa da II. Mahmud'un politikalarının bir hedefi olmuş ve ortadan kaldırılmıştır. Bu çalışmada Edirne âyanı Dağdevirenzade Mehmed Ağa'nın siyasi, askeri ve ekonomik faaliyetleri dönemin siyasi konjonktürü dikkate alınarak ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Âyan, Bostancıbaşı, Edirne, Mehmed Ağa.

The Life and Inheritance of the Notable of Edirne Dagdevirenzade Mehmed Aga

Abstract

Dagdevirenzade Mehmed Aga, the notable of Edirne, was a political figure who played an important role in the political developments of the empire in general and the Balkans in particular in the first quarter of the 19th century. He served in significant positions for the Ottoman Empire, such as Nüzül Eminliği, âyanlık and bostancıbaşı. Mehmed Aga, who started to gain influence in the region at the beginning of the XIXth century, was one of the important actors in the Edirne Incident against the Nizam-ı Cedid. After this incident, he was appointed as Bostancıbaşı and served until his death. During the Ottoman-Russian War of 1806-1812, in addition to taking care of the security in Rumelia, he was also assigned for the shipment of provisions and soldiers for the Army.

The period of Selim III, during which Mehmed Aga made a name for himself, was a time when the Ottoman central authority was weakening in the Balkans. The economic problems of the Ottoman Empire in this period led to the development of the malikâne system. The malikâne system, in turn, resulted in the formation of a local ruling class called the âyan and its rise to power. This situation continued until the first years of Mahmud II's sultanate. After 1813, Mahmud II pursued strategies to strengthen central authority in the Balkans. In this respect, Dagdevirenzade Mehmed Aga was also a target of Mahmud II's policies and was eliminated. In this study, the political, military, and economic activities of the Edirne ayan Dagdevirenzade Mehmed Aga will be analyzed by taking into account the political conjuncture of the period.

Keywords: Notable, Bostancıbaşı, Edirne, Mehmed Aga

Dağdevirenzade Mehmed Ağa'nın Hayatı

Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Rumeli topraklarında XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren âyanlar buldukları bölgelerin hâkimiyetini ellerinde tutmaya ve güç kazanmaya başlamışlardır. Bu çalışmanın konusunu oluşturan Dağdevirenzade Mehmed Ağa da 1801-1817 yılları arasında Edirne'de âyan ve bostancıbaşı olarak faaliyet göstermiştir. Aileye verilen Dağdeviren lakabının hikâyesini dönemin vakanüvislerinden Şânî-zâde Mehmed Ata'ullah Efendi anlatmaktadır. Şânî-zâde'ye göre Mehmed Ağa'nın babası Süleyman varlıklı bir aileye mensup değildi. Bir gün Süleyman Efendi'nin çöplüğü kazarken çok büyük bir süprüntü tepesini nehrin içine yuvarlaması üzerine insanlar ona şaka yollu Dağdeviren Süleyman demeye başlamışlardır. Şânî-zâde bu lakabın daha sonra onun evlatlarına da yüklenen hoş bir künye olduğunu yazmıştır¹. Dağdevirenzade Mehmed Ağa'nın ailesi ve âyan olmadan önceki yaşantısına dair bundan başka bilgi mevcut değildir ki ailenin sıradan bir Osmanlı ailesi olduğunu düşündürmektedir.

Mehmed Ağa'nın Ayşe ve Feride adında iki zevcesi vardır. İki kız iki erkek evlada sahip olan Mehmed Ağa'nın çocuklarının isimleri Nazife, Rukiye, Abdülkadir ve Mehmed Said'dir. Kız çocuklarından Rukiye, Mehmed Ağa hayattayken vefat etmiştir. Çocuklarının yaşları hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Mehmed Ağa'nın eşi ve çocukları, Edirne Yeniimaret'de Kıl Hamamı karşısında inşa edilen konakta ikamet etmişlerdir². Ayrıca Ahmed ve Mustafa adında iki erkek kardeşi vardır. Ahmed Ağa, Dağdevirenzade Mehmed Ağa Edirne Bostancıbaşılığı görevine getirildikten sonra Edirne âyanı olmuştur. Diğer kardeşi Mustafa Ağa ise Silahşoran-ı Hassa'dandır. Dağdevirenzade Mehmed Ağa'nın zevcesi Ayşe Hanım'ın erkek kardeşi ise Edirne Gümrüğü ve Edirne Cizyedarlığı uhdesinde iken malları müsadere edilerek idam edilen Kara Ahmed'dir³.

Kara Ahmed, Edirne âyanı iken şehre beş saat mesafedeki Sekbân Karyesi'ne Ciğercioğlu ve İsaoglu adlarıyla bilinen dağlı eşkiyaları

¹ Şânî-zâde Mehmed Ata'ullah Efendi, *Şânî-zâde Târîhi (1223-1237/1808-1821)*, Haz. Ziya Yılmaz, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2008. s.804.

² BOA, Meşihat Tasnifi, 314 Nolu Edirne Şer'iyye Sicili, Varak, 70B-71A.

³ BOA, Cevdet Tasnifi, Maliye, nr.368/15125; Sadık Emre Karakuş. *Osmanlı İdaresinde Edirne (1789-1839)*, Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ 2018, s.235.

kuvvetleriyle birlikte saldırı düzenlemişlerdir. Bostancıbaşı Edirne’de eşkiyayı kuşattığı esnada Kara Ahmed’in eşkiya ile gizli ittifak içinde olduğu öğrenilmiştir. Bu ihaneti sebebi ile sadrazama gönderilen emri şerif üzerine idam edilmiştir⁴. İdam edilen Edirne âyanı Kara Ahmed’in borçları için Dağdevirenzade Mehmed Ağa ve kardeşi Silahşoran-ı Hassa’dan Mustafa Ağa kefil olmuşlardır. 1805 yılı ile tarihlenen bu olaylar esnasında Dağdevirenzade ailesinin Edirne reayasını kontrol altına almaya başladığı anlaşılmaktadır. Çeşitli bahanelerle sarraflara ödeme yapmayan Dağdevirenzade kardeşlerin sarraflara olan borçlarını tahsil ettirmesi için Anadolu Valisi Yusuf Ziya Paşa’ya merkezden bir yazı yazılmıştır⁵.

Mehmed Ağa’nın Bostancıbaşılığı dönemine rastlayan 1813 senesinde oğulları üzerinde çeşitli mal varlıkları olduğu tespit edilmiştir. Dağdevirenzade Mehmed Ağa, Edirne Kalemi Hristiyan cizyesinin oğulları Abdülkadir Bey ve Mehmed Said Bey üzerinde olan Yavuzdede mukataasına bağlanmasını rica etmiştir⁶. Oğulları Abdülkadir Bey ve Mehmed Said Bey’in İnöz memlahasını işlettikleri anlaşılmaktadır. İnöz mukataası malından olan vazifeler belirlenenden fazla olduğundan oğullarının durumu yeniden gözden geçirilmiş ve talepleri reddedilmiştir⁷.

Âyanlık Yılları Ve Faaliyetleri (1801-1808)

Mehmed Ağa’nın adının geçtiği en eski belge 1801 (H. 1216) tarihlidir. Bu buyruldu Edirne Bostancıbaşısı Ahmed Ağa ve Edirne âyanı Mehmed Ağa’ya hitaben yazılmıştır⁸. Belgede Dağdeviren lakabı kullanılmamış olsa da Cevdet Tasnifi’nde bulunan ve bu buyrulunun devamı niteliğindeki belgelerde Mehmed Ağa’ya Dağdevirenzade

⁴ Hüseyin Sarıkaya, *Ahmed Vasıf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikul'l-Ahbâr'ı 1209-1219/1794-1805 (İnceleme ve Metin)*, Yayımlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2013, s.498-499.

⁵ BOA, Cevdet Tasnifi, Darphane, nr.42/2088. Dağdevirenzade’nin 25.342 guruş, Mustafa Ağa’nın 87.183 guruş borcu olduğu yazılmıştır. Belge H. 8 Cemaziyelevvel 1220/ M. 4 Ağustos 1805 tarihlidir.

⁶ BOA. Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, nr. 536/26344. H. 22 Safer 1228/ M. 24 Şubat 1813.

⁷ BOA, Cevdet Tasnifi, Maliye, nr.368/15125. H. 19 Şaban 1229/ M. 6 Ağustos 1814.

⁸ Sadık Emre Karakuş, *270 Nolu Edirne Şer’iyye Sicili (H. 1216-1217/ M. 1801-1803)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2011, s.125-126.

şeklinde hitap edilmektedir⁹. Bu belgeden hareketle Mehmed Ağa'nın 1801 tarihinden itibaren Edirne'de ciddi bir güç haline geldiği söylenebilir.

Mehmed Ağa'nın adının geçtiği bir diğer arşiv belgesinden hareketle onun Silâhşoran-ı Hâssa mensubu olduğu anlaşılmaktadır¹⁰. Miladi 9 Mayıs 1802 (H. 6 Muharrem 1217) tarihli belgeye göre Filibe'den Edirne'ye memur edilen askerinin günlük tayınları ve aylıkları için defter düzenleyip sadarete gönderen Ömer Paşa aynı zamanda bir nüzül emini tayin edilmesinin gerekli olduğunu düşünmüştür. Bu görev için de Edirne âyanı Dağdevirenzade Mehmed Ağa'nın tayin edilmesini Bab-ı Âli'den rica etmiştir¹¹. Böylece Dağdevirenzade Mehmed Ağa 1802 tarihinde nüzül emini olarak görev yapmaya başlamıştır. Ayrıca Mehmed Ağa'nın yereldeki destekçisinin Ömer Paşa olduğu anlaşılmaktadır.

Dağdevirenzade Mehmed Ağa, Edirne âyanlığı döneminde daha çok nüzül emini olarak görev yapmıştır. Özellikle Rumeli'de yaşanan dağlı isyanları sırasında bölgeye tayin olan valilerin maiyetlerinin iâşe ve aylık giderlerini karşılamıştır. Vezir Hakkı Paşa 1801 senesinde ikinci kez Rumeli valisi olarak görevlendirildiğinde Dağdevirenzade'nin yaptığı masrafın harman vaktinde ödeneceği bildirilmiştir¹². 15 Temmuz 1804 (H. 6 Rebi'ülahir 1219) tarihinde Misivri ve Bergos kadıları ve âyanları için Mehmed Ağa'nın yaptığı masrafın kendisine teslim edilmemesi dolayısıyla bu kayıp paranın tertip ve teslim edilmesi Bab-ı Âli tarafından emredilmiştir¹³.

1802 yılında Edirne taraflarına memur edilen İvranyalı Mehmed Paşa'nın maiyetinde olan askerlerin ihtiyaçlarını karşılamak için kışlak emini Ali Ağa görevlendirilmiştir. Ancak Ali Ağa'nın görevini yerine getirmedğine dair şikâyetler üzerine nüzül emaneti meselesinin

⁹ BOA, Cevdet Tasnifi, Maliye, nr.788/31797. Belge H. Zilhicce 1217/ M. Nisan 1803 tarihli olup Mehmed Ağa'nın nüzül eminiğindeki zimmeti hakkındadır.

¹⁰ Karakuş, "270 Nolu Edirne Şer'iyye Sicili, s.221. Bahsi geçen buyruldu 7 Safer 1217 (Miladi 9 Haziran 1802) tarihli olup 1 Receb 1216- 30 Muharrem 1217 (7 Kasım 1801- 2 Haziran 1802) tarihleri arasında Edirne ayanı Mehmed Ağa'nın Devlet-i Aliyye için yaptığı masrafı gösteren defter mahiyetindedir.

¹¹ BOA, Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, nr. 96/3884.

¹² BOA, Cevdet Tasnifi, Maliye, nr.788/31797. H. 29 Zilhicce 1217/ M. 22 Nisan 1803.

¹³ BOA, Cevdet Tasnifi, Dâhiliye, nr.159/7920.

önemli olduğu, bu görevden affını isteyen ya da geciktiren kişilere bırakılmaması gerektiğine dair Dersaadet'ten gönderilen yazıda Dağdevirenzade Mehmed Ağa'ya nüzül emaneti görevinin tevcih edildiği bildirilmiştir¹⁴.

Nüzül Eminliği'nin yanı sıra Mehmed Ağa Edirne âyanlığı döneminde dağlı eşkıyası ile mücadelede de görevlendirilmiştir. Dağdevirenzade 24 Temmuz 1803 (H. 5 Rebiülahir 1218) tarihinde yanına yerel eşraftan Behram Beyi de alarak eşkıya takibine çıkmıştır. Mehmed Ağa bu eşkıya takibini halktan para toplamanın bir yolu olarak görmüş, kendilerinden haksız yere para alınan halk ise şikâyetlerini Bâb-ı Âli'ye iletmişlerdir¹⁵. Bu durum Dağdevirenzade'nin fırsat bulduğunda elindeki askeri gücü kullanarak zenginleşmeye ve yerelde gücünü arttırmaya çalıştığı ilk örneğidir. Doğal olarak ağanın bu faaliyetleri onun cezalandırılmasına neden olan sürecinde başlangıcıdır.

1803 senesinde Edirne ve çevresinde faaliyet gösteren Ali Molla ve diğer dağlı eşkıyası üzerine Selanik mutasarrıfı Osman Paşa memur edilmiştir. Edirne âyanı Mehmed Ağa da kuvveti ile yardım etmesi için Levent çiftliği zabitanın emrine verilmiştir. Aynı dönemde Kara Feyzi adındaki dağlı eşkıyasının Malkara kazasını zapt etmesi üzerine Mehmed Ağa'ya benzer bir emir daha gönderilmiştir. Ancak Mehmed Ağa'nın bu emirlere itaat etmediği anlaşılmıştır. Mehmed Ağa eşkıya üzerine hareket için Edirne'den ayrılmadığından Deli Kadri ve Kara Feyzi'nin Malkara ve Keşan civarına kadar gelmiş ve buralardaki kasabaları taciz etmeye başlamışlardır. Bab-ı Âli bundan dolayı Osman Paşa ve Mehmed Ağa'ya iki taraftan sıkıştırarak eşkıyayı bozguna uğratmalarına dair emirler göndermiştir¹⁶.

Mehmed Ağa'nın merkezi otorite ile eşkıya arasındaki mücadelede mütereddit ve ikircikli tutumu 1805 yılına kadar sürmüştür. Edirne'nin

¹⁴ BOA, Cevdet Tasnifi, Askeriye, nr.1113/ 49325. Bahsi geçen arşiv belgesi H. 10 Şevval 1219 (M. 12 Ocak 1805) tarihlidir.

¹⁵ Cemal Gökçe, "Edirne Ayanı Dağdevirenöğlü Mehmed Ağa", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (22 Mart 1967), s.105.

¹⁶ Nurullah Nehir, *219 Nolu Mühimme Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1-60)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2015, s.31,164,171-172.

durumu hakkında 13 Temmuz 1805 tarihinde sadrazam tarafından padişaha sunulan arzda Dağdevirenzade Mehmed Ağa ve bazı âyanların eşkiyanın yanında olduğu belirtilmiştir. Ancak Deli Kadri'nin 1805 Haziranındaki isyanında Mehmed Ağa, Edirne Bostancıbaşı ile birlikte hareket ederek eşkiyaların üzerine yürümüştür¹⁷. Edirne ve çevresinin asayişinin sağlanamaması üzerine III. Selim, Nizam-ı Cedid ordusunun Balkanlarda kurulmasını sağlayarak hem asayiş problemini çözmek hem de askeri modernleşmeyi gerçekleştirmek istemiştir. Nizam-ı Cedid'in Balkanlarda tesisi düşüncesi ise ilerleyen süreçte II. Edirne Vakası'nın yaşanmasına neden olacaktır.

II. Edirne Vakası'nda Dağdevirenzade Mehmed Ağa'nın Rolü

II. Edirne Vakası'nın yaşandığı dönemde Osmanlı Devleti içeride ve dışarıda pek çok farklı gelişme ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Rumeli'de dağlı isyanları ile mücadele sürüyordu. Eşkiya grupları İstanbul sınırlarına kadar yaklaşmışlardı. 1804 senesinde patlak veren Sırp isyanı devam etmekteydi. Rumeli valisi Bosna askerinin bir kısmı ile isyancıların üzerine gönderilmişti. Askerin büyük çoğunluğu da Napolyon tarafından işgal edilen Dubrovnik tarafına sevk edilmişti¹⁸. III. Selim Rumeli'de hüküm süren eşkiyalık olaylarını sonlandırmak özellikle dağlı eşkiyası problemine son vermek için Nizam-ı Cedid askerini Rumeli'ye taşımaya karar verdi. Karaman valisi Kadı Abdurrahman Paşa¹⁹ maiyetindeki Nizam-ı Cedid askerleriyle beraber İstanbul'a davet edildi.

Abdurrahman Paşa komutası altındaki Nizam-ı Cedid askerleri 19 Haziran 1804 (H. 10 Rebiulevvel 1219) tarihinde Üsküdar'a gelmiştir.

¹⁷ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyanları (1791-1808)*, TTK, Ankara, 2020, s.105-106.

¹⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Haz. Dündar Günday ve Mümin Çevik. IV, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1994, s.2002.

¹⁹ Anadolu'da da, Rumeli'de olduğu gibi âyanlar türemiş ve kendi bölgelerini yönetir hale gelmişlerdi. Sultan III. Selim mütegalibelerin elinde olan bazı bölgelere kendisine yakın adamları tayin ederek otoriteyi sağlamaya ve Nizam-ı Cedid askerini bu yol ile yaymayı hedeflemiştir. Bu amaçla Kadı Abdurrahman Paşa 7 Cemaziyelevvel 1218'de (25 Ağustos 1803) Karaman valiliğine tayin edilmiştir. Nizam-ı Cedid teşkilatının Konya, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Beyşehir, Akşehir, Alanya, Antalya ve Isparta'da genişletilmesi planlanmıştır. İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Bellekten*, XXXV, 138 (1971) Ankara, s.253-261.

Buradan hareketle Temmuz 1804'de (H. Rebiulahir 1219) Malkara'da toplanmış olan eşkıyanın üzerine yürümüş ve bozguna uğrattığı dağlı eşkıyası Balkan'ın batı tarafına kaçmıştır. Abdurrahman Paşa gelen emir üzerine Nizam-ı Cedid askerinin süvarilerini Çorlu'da ve piyadelerini Tekirdağ'da bırakarak İstanbul'a dönmüştür. Buradan da tekrar Anadolu'ya geçmiştir²⁰.

Bahsedildiği üzere III. Selim Nizam-ı Cedid askerini Rumeli'de de tesis etmek niyetindeydi. Ancak bölgede hâkim âyanların ve ocaklıların tepkisini de çekmek istemiyordu. Bu yüzden Abdurrahman Paşa, Sırp asilerin üzerine memur edilen Rumeli valisi İbrahim Paşa'nın emrine verilerek ihtiyaç halinde hareket üzere Edirne'ye davet edildi²¹. Bunun yanında ortamı hazırlamak için Edirne Saray Bostancı Ocağı'nın başına Gümüşhane emini Ahmed Ağa Bostancıbaşı olarak atandı. Edirne Bostancı Ocağı'nın asker sayısı yeterliydi ancak düzenleri git gide bozulmakta olduğundan İstanbul ve Edirne arasında asayiş sağlamak güçleşmişti. Ocağın asker sayısı bine çıkartılarak Ahmed Ağa'nın ocağın nizamından sorumlu olduğuna dair talimat verildi²².

Nizam-ı Cedid'in Rumeli'ye taşınması için gerçekleşen tüm bu gelişmeler belirli kesimleri rahatsız etmeye başlamıştı. Nizam-ı Cedid karşıtı olan Hafız İsmail Paşa, Rusçuk âyanı Tirsiniklizade İsmail Ağa ile gizliden haberleşerek Rumeli'de âyanların fesat çıkarmaları için desteklenmesini istemiştir. İki "saltanat-ı seniyyede söz sahibi olan kimseleri düşürdükten sonra beraberce devlete nizam vermek" adına anlaşmışlardır. Dağdevrenzade gibi kendi varlığının tehlikeye girmesinden korkan âyanlar İsmail Paşa ve Tirsiniklizade'nin yanında Nizam-ı Cedid aleyhine hareket etmeye başlamışlardır²³.

Abdurrahman Paşa, İstanbul'a gelmiş ve Levent ve Üsküdar çiftliklerindeki yirmi dört bin askeri komutası altına alarak 1806 Haziran ayının sonlarına doğru Edirne üzerine hareket etmiştir²⁴. Rumeli'deki âyanlar bu kadar büyük bir kuvvetin kendilerine karşı kullanılabileceği

²⁰ Uzunçarşılı, "Kadı Abdurrahman Paşa", s.262-264.

²¹ Uzunçarşılı, "Kadı Abdurrahman Paşa", s.267.

²² Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s.2002; Asım Efendi, *Âsım Tarihi*, Haz. Ziya Yılmaz, Türkiye Yazma Eserle Kurumu, İstanbul, 201, s.303.

²³ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s.2002-2003.

²⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s.2004; Asım Efendi, *a.g.e.*, s.307.

endişesiyle Tirsiniklizade'nin çağrısına uyararak hareketlenmeye başlamışlardır. Asım Tarihi'nde Rumeli âyanlarının ve Bektaşî tarikatına gönülden bağlı olduklarından Nizam-ı Cedid askerinin, yeniçeri ocağının ve doğal olarak kendilerinin felaketine sebep olacağı düşüncesine kapıldıkları belirtilmektedir. Bundan dolayı da kimisi adetlerine bağlı olduğundan kimisi de kendi makamını korumak için Nizam-ı Cedid'e karşı birleşmişlerdir²⁵. Dağdevirenzade Mehmed Ağa'nın bu fesadın içinde olmasının bir sebebi de bu olmalıdır. Yukarıda bahsedildiği üzere bir buyruhduda kendisinden "silahşoran-ı hassadan" şeklinde bahsedilmekteydi. Mehmed Ağa'nın yeniçeri ocağına bağlılığını bu isyan hareketine karışmasına sebep olan bir faktör olarak da görmekteyiz. Bunun yanı sıra Edirne gibi devletin merkezine yakın bir konumda adını duyurmuş âyanlar arasında olması ve muhtemelen hatırı sayılır bir servete sahip olması kendisini tehdit altında hissetmesine neden olmuştur.

II. Edirne Vakası ilk olarak Tekirdağ'da başlamıştır. Ancak Cabi Ömer Efendi'nin yazdığı tarihten anladığımız üzere fesadın ilk ateşi Edirne'de yakılmıştır. Abdurrahman Paşa'nın İstanbul'da bıraktığı Nizam-ı Cedid askeri için Karışdıran²⁶ mevkiinde bir kışla inşa edilmeye başlanması Edirne'de türlü söylentiler çıkmasına sebep olmuştur. Câbî Ömer Efendi, Edirne âyanının "*acep bizler hacer ü şecer makulesi gibi mi olacağız*" diyerek ahalinin canını sıkan, onları bozgunculuğa iten sözler sarf ettiğini bildirmektedir. Mehmed Ağa, Edirne Bostancıbaşısına danışarak kaygılarını anlatmıştır. Bostancı Ocağı zabitleri, ocağın neferleri ve yeniçerilerine "*bu Nizam-ı Cedid askeri sizleri gide gide bakkal şagirdi gibi ve re'âyâlar gibi hizmetlerinde kullansalar gerekdir*" diyerek Edirne ve çevresinde fesat yaymıştır. Bu çalkantılar üzerine Tekirdağ'da bir kışla inşa edilmesi ve asker toplanması için emirler gönderilince Malkara, Keşan ve Hayrabolu bölgelerindeki asiler Tekirdağ'da mukavemete başlamıştır²⁷.

Cevdet tarihinde Tekirdağ isyanını başlatan olay olarak Nizam-ı Cedid'in tatbik edilmesini bildiren emri okuyan hâkim efendinin

²⁵ Asım Efendi, *a.g.e.*, s.305.

²⁶ Günümüzde Kırklareli'nin Lüleburgaz ilçesine bağlı bir beldedir.

²⁷ Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi (Târih-i Sultân Selim-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sâni)*, Haz. Mehmet Ali Beyhan, TTK, Ankara, 2003, s.62.

yeniçeriler tarafından katledilmesi gösterilmiştir²⁸. Câbî Ömer Efendi'nin anlatımına göre Tekirdağlılar İstanbul'dan gönderilen emirlere uymakta gecikince bir mahkeme kurulmasına karar verilmiştir. Görüşmelerde Tekirdağ ahalişi Nizamı Cedid'in burada kurulmasına razı olmadıklarını söylemişlerdir. Kendilerinin bu tutumunun sebebini ise *“Edirne’den dahi bizlere haber geldi. Anlar dahi, eğer devlet Edirne’de de böyle kışla bina ve asker-i cedid murâd eder ise bizler komazız deyü arz u mahzar geldi. Bu güne ihdas nesne istemeziz”* diyerek açıklamışlardır²⁹. Buna göre Dağdevirenzade Mehmed Ağa'nın yaydığı fesadın yalnızca ocaklıları değil yöre halkını da etkilediği söylenebilir. Mehmed Ağa, Nizam-ı Cedid'i Rumeli'ye geçirmemek için kendine yakın olan bölge âyanlarını ve ahalişlerini yanına çekmeyi başarmıştır.

Tekirdağ'daki muhalefete son vermek için burada toplanan asilere sadrazam tarafından bir tahrirat gönderilerek hâkimi öldüren yeniçerilerin cezalandırılacağı, Nizam-ı Cedid askeri için Edirne ve İstanbul arasında yeni bir kışla inşa edileceği, ancak dileyenlerin asker yazılacağı konusunda anlaşmaya çalışıldıysa da Tekirdağlılar direnmeye devam etmişlerdir³⁰.

Edirne'de Dağdevirenzade Mehmed Ağa'nın kıskırtmalarıyla yeniçeriler Bostancıbaşı tayin edilen Ahmed Ağa'yı, Babaeski kasabasında bulunan koyun eminini ve Abdurrahman Paşa'nın Rumeli tarafına memur edildiği haberini getiren Tatar Ağasını idam ederek isyan ettiler. Abdurrahman Paşa isyanın merkezi konumunda bulunan Edirne üzerine yürüyüşe geçti. Önce Silivri'ye ardından da Çorlu'ya kadar ilerledi. Buraların halkı Paşa'ya karşı direniş gösterse de isyan girişimleri bastırıldı³¹. Abdurrahman Paşa Havsa (Havass-ı Mahmud Paşa) kasabasına kadar ilerlemiş ancak zahiresiz kaldığından kuvvetlerinde sıkıntı baş göstermiştir. Abdurrahman Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği tahrirattan, Dağdevirenzade'nin Edirne ve civarındaki âyanları tahrik ettiğinden dolayı orduya gerekli iaşenin gelmediğini, Gümölcine'ye kadar geldiği haber alınan Sirozi İsmail

²⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s.2003.

²⁹ Câbî Ömer Efendi, *a.g.e.*, s.62.

³⁰ Uzunçarşılı, “Kadı Abdurrahman Paşa”, s.277-280.

³¹ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s.2004; Asım Efendi, *a.g.e.*, s.308.

Bey'e dahi Edirne âyanına fesadından vazgeçmesini anlatması için yazılar gönderdiği anlaşılmaktadır. Zahire tedariki için her tarafa haber gönderilmiş ancak âyanlar Dağdevirenzade'nin korkusundan Kadı Abdurrahman Paşa'ya yardım edememişlerdir³².

Abdurrahman Paşa her şeye rağmen Lüleburgaz'a kadar ilerleyebilmiştir. Ancak Elmalı köyüne geldiğinde Dağdevirenzade'nin başını çektiği isyan ordusunun kendilerine saldıracağı haberini almıştır. Bu kuvvetlerin içinde Tirsiniklizade İsmail ve Hasköy âyanı Emin Ağa tarafından gönderilen askerler de mevcuttu. Abdurrahman Paşa Elmalı mevkiinde karşılaştığı mukavemeti kırsa da zahire tedarik edemediği için Edirne'ye varamamıştır³³.

Abdurrahman Paşa'ya önce Çorlu tarafına çekilmesi için emir gönderilmiştir. Çorluların asiler ile yeniden birleşmesi üzerine bu defa Silivri'ye çekilmesine karar verilmiştir. Abdurrahman Paşa'ya gönderilen bir takrirden Çorlu'da toplanan asilerinin başının Dağdevirenzade Mehmed Ağa'nın kardeşi Ahmed Haseki, eniştesi Kel Ali ve eski Delibaşı Kör İbo olduğu belirtilmiştir. Bunlar yanlarında üç yüz süvari ile Çorlu'ya gelmişler ve ahaliyi tekrar isyana teşvik etmişlerdir³⁴.

Çorlu ve Tekirdağ'da çatışmalar devam ederken Sadrazam Hafız İsmail Paşa, Sirozi İsmail Bey'den asiler ile Abdurrahman Paşa arasında arabuluculuk yapması ricasında bulundu. İsmail Bey'in çabaları ile Abdurrahman Paşa'nın Silivri'ye çekilmesine karar verildi. Çorlu muhasarasının kaldırılmasını fırsat bilen asiler İstanbul'a yürümeye kalkıştılar ve ismini verdikleri on kişi idam edilmedikçe isyana son vermeyeceklerini söylediler. Durumun İstanbul'a sıçraması tehlikesi üzerine Anadolu valisi Ebubekir Paşa devreye sokuldu. İki taraf arasında gidip gelen haberlerden sonra Nizam-ı Cedid'in Edirne'den çıkması ve Abdurrahman Paşa'nın Anadolu'ya dönmesi şartıyla asilerin

³² BOA, Hatt-ı Hümayûn Tasnifi, nr. 49/2345; Belge H-29-12-1217 tarihli. Ancak içeriğine baktığımızda bunun Edirne Vakasını anlattığını görüyoruz. Uzunçarşılı bu konuya dair bir başka belgeyi 19 Cemaziyevvel 1221 (M. 4 Ağustos 1806) olarak tarihlemiştir. Uzunçarşılı, "Kadı Abdurrahman Paşa", s.282.

³³ Uzunçarşılı, "Kadı Abdurrahman Paşa", s.284-286.

³⁴ BOA, Hatt-ı Hümayûn Tasnifi, nr. 78/3009-A.

isyana son verecekleri haberi padişaha ulaştırıldı³⁵. Böylece Nizam-ı Cedid'in Rumeli'ye geçmesi mümkün olmayıp Abdurrahman Paşa da Anadolu'daki görevine döndü.

Mehmed Ağa bu süreçten sonra devletin dikkatini daha çok çekmeye başlamıştır. Tirsiniklizade ile olan yakınlığı ve Edirne Vakası'nda gösterdiği serkeş tavırları kendisinin 1801-1805 tarihleri arasında bölgede ne kadar güçlendiğinin bir göstergesidir. Ayrıca kardeşi ve eniştesi gibi akrabalık ilişkisi içinde olduğu şahsiyetleri destekleyerek bölgedeki kontrolünü arttırmış ve yerel bir hanedana dönüşmeye başlamışlardır.

Sened-i İttifak ve Dağdevirenzade Mehmed Ağa

Sened-i İttifak'ın imzalanmasının zeminini Nizam-ı Cedid aleyhtarlarının çıkardığı Kabakçı Mustafa isyanının hazırladığı söylenebilir. Bu isyan neticesinde III. Selim 19 Mayıs 1807'de tahttan indirilerek yerine IV. Mustafa geçirilmişti. Ancak Nizam-ı Cedid taraftarı devlet ricali III. Selim'i tekrar tahta çıkarmak için Rusçuk âyanı Alemdar Mustafa Paşa'dan yardım istemiştir. Bunun üzerine Rumeli'den hareket eden Mustafa Paşa yirmi bin kişilik kuvveti ile Edirne'ye gelmiş ve burada harekât planı hazırladıktan sonra İstanbul'a doğru hareket etmiştir. Bu sırada Kabakçı Mustafa'nın idamı gerçekleştirilmiştir. 28 Temmuz 1807'de Topkapı Sarayı'na yürümüş ve sadrazamdan mührü almıştır. III. Selim'in şehit edildiği haberini alınca şehzade Mahmud Osmanlı tahtına geçirilmiştir³⁶. Alemdar Mustafa Paşa ile İstanbul'a gelen âyanlar arasında Dağdevirenzade Mehmed Ağa da bulunmaktaydı³⁷. Alemdar Mustafa Paşa Edirne'de ikamet ederken Mehmed Ağa'nın yardımcıları dokunmuş olmalıdır. Mehmed Ağa'nın Alemdar tarafından Bostancıbaşılığı görevine getirilmesinde de bu sürecin etkili olduğu düşünülebilir.

İnalçık, Sened-i İttifak-ı *“imparatorluk içinde teşkilatlı gerçek kuvvetlerin, yani ocak, ulema ve taşrada hâkim âyanın, devletin karar*

³⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s.2005; Uzunçarşılı, “Kadı Abdurrahman Paşa”, s.294.

³⁶ Kemal Beydilli, “Alemdar Mustafa Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, s.364-365; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Nilüfer Epeçli, V, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017, s.174-176.

³⁷ Câbi Ömer Efendi, *a.g.e.*, s.171

verme yetkilerini fiilen ele geçirme mücadelesi" şeklinde yorumlar³⁸. Alemdar Mustafa Paşa Sultan III. Selim'i şehit edenleri cezalandırma işleriyle uğraştıktan sonra Rumeli ve Anadolu'daki kuvvetli âyanları İstanbul'a davet etmiştir. İstanbul'a gelen bu âyanlar Kâğıthane'de Çağlayan köşkünde padişahın huzuruna kabul edilmişlerdir. Alemdar Mustafa Paşa'nın gayesi âyanlar ile merkezi hükümet arasında bir ittifak sağlamak, alınacak kararlar hususunda muhalefetin önüne geçmek ve âyanların devlet idaresinde söz sahibi olmasını sağlamaktır. Bu şartlar altında âyanlar arasında Sened-i İttifak maddeleri oluşturularak Ekim 1808 tarihinde imzalandı³⁹. Sened-i İttifak metninin altında âyan ve devlet ricalinden yirmi dört kişinin imzası bulunmaktadır⁴⁰.

Bu imzaların içinde Edirne âyanı sıfatıyla Dağdevirenzade Mehmed Ağa'nın imzası bulunmamaktadır. Mehmed Ağa İstanbul'da bulunmasına rağmen senedi imzalamamıştır. Senedin imzalanması ekim ayının başlarına isabet etmektedir. Mehmed Ağa'nın Bostancıbaşılık ile görevlendirilmesi ise Câbî Ömer Efendi'ye göre 19 Ekim 1808 tarihlidir⁴¹. Alemdar Mustafa Paşa'nın sadrazam olduktan sonra bazı cezalandırmalar ve görevlendirmeleri içeren bir arizayı II. Mahmud'a sunduğu bilinmektedir⁴². Tarihlerin yakınlığı ve Mehmed Ağa'nın, Alemdar Mustafa Paşa tarafından Bostancıbaşılık ile görevlendirilmesi padişaha sunulmuş bu arizada Dağdevirenzade'nin de isminin olduğunu düşündürmektedir. Alemdar Mustafa Paşa sadrazamlığı süresinde Edirne ve çevresinin güvenliğini kendisine yakın olduğunu düşündüğümüz Dağdevirenzade'ye bırakmak istemiş olabilir.

³⁸ Halil İnalçık, "Sened-i İttifak Ve Gülhane Hattı- Hümayunu", *Belleten*, XXXI, 124 (1967), s.603.

³⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, TTK Yayınları, Ankara 2010, s.138-142.

⁴⁰ Ali Akyıldız, "Sened-i İttifak'ın İlk Tam Metni", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 2 (1998) İstanbul, s.221-222.

⁴¹ Câbî Ömer Efendi, *a.g.e.*, s.171.

⁴² Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Ayanları*, s.137.

Mehmed Ağa'nın Edirne Bostancıbaşılığına Tayini Ve Bostancıbaşılık Dönemi Faaliyetleri (1808-1817)

Edirne Bostancı Ocağı'nın kuruluş tarihi kesin olmamakla birlikte XV. yüzyıl ortalarına tarihlendirilmektedir. Edirne Bostancıbaşları, Edirne Bostancı Ocağı mensuplarından, hassa hasekilerinden ve Dergâh-ı Mualla kapıcıbaşlarından tayin edilmekteydi. Edirne Bostancıbaşları, Edirne ve çevresindeki 49 kazanın asayişinden sorumluydular. Bostancıbaşların en önemli vazifesi kazalardaki ahali ile Edirne-İstanbul arasındaki yol güvenliğinin sağlamasıydı. Bunun yanında Ordu-yı hümâyûn için gerekli zahire, mühimmat ve ulaşım araçlarının temin edilerek sevk ve idaresini gerçekleştirmek, asker toplamak, muhallefat ve müsadere işlemlerini yerine getirmek, bazı idamları gerçekleştirmek gibi çeşitli görevlerde kullanılmışlardır. Aynı zamanda dağlı isyanlarının görüldüğü dönemlerde eşkiya üzerine memur edilmişlerdir⁴³.

Câbî Ömer Efendi'nin aktarımına göre Mehmed Ağa 19 Ekim 1808 (28 Şaban 1223) tarihinde Bostancıbaşılık görevine getirilmiştir. Câbî Ömer Efendi, Alemdar Mustafa Paşa 1808 senesinde III. Selim'i tekrar tahta çıkarmak için İstanbul'a doğru hareket ettiğinde yanında Edirne âyanı Dağdevirenzade'nin de olduğunu yazmıştır. Dağdevirenzade Bostancıbaşılığına getirildiğinde muhtemelen İstanbul'da bulunuyordu. Yine Cabi tarihinde anlatıldığı üzere 19 Ekim 1808 (28 Şaban 1223) tarihinde Dağdevirenzade *"...Edirne'de Ordu-yı humayûn için iktiza eden zehayir ve gayrı lâzım gelen husûsâta me'mûren..."* Edirne'ye gönderilmiştir⁴⁴.

Devletin resmi kayıtlarına göre ise Bostancıbaşılık görevine tayin edilmesi Câbî Ömer Efendi'nin verdiği tarihten dört ay ileridedir. II. Mahmut dönemine ait bir hatt-ı hümayun Mehmed Ağa'nın Edirne Bostancıbaşılığına 15 Şubat 1809 tarihinde tayin edildiğini göstermektedir. Belgede Edirne'de âyanların sahip olduğu nüfuz ve güçlerine dikkat çekilmesinin ardından âyan ve bostancıbaşılar arasında ikilik çıkabileceğine yönelik endişelerden bahsedilmiştir. Bu

⁴³ Karakuş, *Osmanlı İdaresinde Edirne*, s.223-227; Murat Yıldız, "15.-19. Yüzyıllarda Edirne'de Asayiş Sağlayan Bir Kurum: Edirne Bostancı Ocağı", *History Studies*, 3/3 (2011), s.388-391.

⁴⁴ Câbî Ömer Efendi, *a.g.e.*, s.171,253.

durumun önüne geçilmesi için Dağdevirenzade Mehmed Ağa'nın görevlendirilmesi istenmiştir. Aynı belgeden Mehmed Ağa'nın hali hazırda Sipahiler ağası olduğu öğrenilmektedir. Kendisinden boşalan bu görev için Edirneli Velvele Ahmed tavsiye edilmiştir. Görevlendirmeler padişahın "*Münasib olduğu minval üzere bostancıbaşılığın ve sipahiler ağalığının tevcihi karin-i ruhsat-ı seniyye-i padişahanem olmuştur.*" şeklindeki hattı-ı hümayunuyla kabul edilmiştir⁴⁵.

Mehmed Ağa'nın Osmanlı başkentinin güvenliğini tehlikeye atan II. Edirne Vakası'nda oynadığı rolden sonra mükâfatlandırılırcasına Bostancıbaşılık gibi çevrenin güvenliğinden sorumlu olduğu bir göreve getirilmesi dikkat çekicidir. Bilindiği üzere Rumeli'deki hareketliliğin önüne geçilmesi ve güç dengesinin sağlanması amacıyla bazı âyanlar hükümet tarafından birbirlerine karşı desteklenmiştir. Aynı politika dağlı eşkıyalarının affedilip iskân edilmelerinde de görülmektedir. Asi bir âyan olan Mehmed Ağa'nın da önemli bir göreve getirilmesinde devlet adamlarının kadrolaşmalarının yanında bu politikanın da etkili olduğu düşünülebilir.

Mehmed Ağa'nın Bostancıbaşısı olarak ilk icraatı sekban yazmak için Edirne tarafına geçmek olmuştur. 29 Kasım 1808 (H. 10 Şevval 1223) tarihinde başladığı bu görevde kendisi Edirne dışındayken İstanbul'da yeniçerilerin ayaklandığı ve Alemdar Mustafa Paşa'nın öldüğü haberi Edirne'ye ulaşmıştır. Bunu üzerine yeniçeri ağası Edirne'yi muhafazaya girişmiş hatta bazı kişileri boğdurarak cesetlerini üç gün ibret olsun diye bekletmiştir. Bu gelişmeler üzerine Mehmed Ağa şehre girmeye korkmuş Edirne tarafından Tekirdağ tarafına geçmiştir. Kasaba ahali onu içeri almayınca Hasköy üzerine gitmiştir⁴⁶. Mehmed Ağa, Alemdar Mustafa Paşa ile olan yakınlığından dolayı kendisine karşı da bir girişimde bulunacağından çekinmiş olmalıdır.

Mehmed Ağa'nın Edirne Bostancıbaşısı olmasından sonra Edirne intisabı 20 Kasım 1808-08 Kasım 1809 (H. 01 Şevval 1223 ile 30 Ramazan 1224) tarihleri arasında kendisine emanet usulüyle tevcih

⁴⁵ BOA, Hatt-ı Hümayûn Tasnifi, nr. 339/19405. Belge H. 29-12-1223 / M. 15-Şubat-1809 tarihlidir.

⁴⁶ Câbî Ömer Efendi, *a.g.e.*, s.330-331.

edilmiştir. 1810 yılı mart ayından sonra da kardeşi Ahmed Ağa'ya 6.250 kuruş bedel ile iltizam edilmiştir⁴⁷.

1810 tarihinde Dağdevirenzade'ye vezirlik rütbesi verilmesinin gündeme geldiği görülmektedir. İlk olarak Şubat ayında vezirlik rütbesi verilerek Karadeniz sahilleri seraskeri tayin edilmesi önerilmiştir. Bu istek Rusya ile savaş durumunda olunması ve kendisine bağlı bazı kazaların ayanlarının sorun çıkarabileceği gerekçesiyle reddedilmiştir⁴⁸. Bu tarihten sonra Haziran ayında Mehmed Ağa'ya Edirne Bostancıbaşılığı uhdesinde kalmak üzere Varna seraskerliğiyle birlikte vezirlik rütbesi verilmek istenmiştir. Mehmed Ağa bu görevlendirmeyi kabul etmekten imtina etmiştir. Buna sebep olarak maiyetini geçindirmek için bile tüm varlığını kullandığını ve vezaret için yeterli parası bulunmadığını göstermiştir. Kendisinin de diğer vezirler gibi terfi edildiği halde oradan oraya memuriyetiyle “...on beş yirmi seneden berü sây-e-i Devlet-i Âliyye'de kesb ettiğim îtibar ve nüfuzun sukutum ve hânedanım perîşan olup ıyal ve evlâdım talan ve nâlân ve sefil ve ser-gerdan olmasına bâis bir keyfiyet olacağından...” ifadeleri ile bahsederek Çirmen Sancağı ve Filibe kazasının mukâta'at, cizye cibayeti, nüzül ve avarız tahsildarlığının kendisine verilmesini istemiştir. Bunun yanında vezirlikten azil edildiği takdirde tekrar Edirne'de ikamet etmesine müsaade edildiğine dair Hatt-ı hümayun yazılmasını istemiştir. Vezareti bu şartlar altında kabul edeceğini bildirmiştir⁴⁹. Mehmed Ağa'nın taleplerini karşılamak devletin içinde bulunduğu şartlar doğrultusunda mümkün olmayacağından vezaret verilmesi ertelenmiştir. Bunun dışındaki görevlerine devam edeceği bildirilmiş ve ihtimam göstermesi rica olunmuştur⁵⁰. Anlaşıldığı üzere Dağdevirenzade Mehmed Ağa hâkimiyet sahasını terk etmek burada kurduğu otoriteden vazgeçmek istememektedir. Kendisinin de dediği üzere diğer vezirler gibi oradan oraya sürülecek ya da hakkında çıkartılan söylentiler ortadan kaldırılmasına sebep olacaktır. Devletin içinde bulunduğu savaş hali de Mehmed Ağa'nın isteklerini

⁴⁷ Karakuş, *Osmanlı İdaresinde Edirne*, s.242-245.

⁴⁸ BOA, Hatt-ı Hümayûn Tasnifi, nr. 1296/50368. H 29 Zilhicce 1224/ M. 4 Şubat 1810.

⁴⁹ BOA, Hatt-ı Hümayûn Tasnifi, nr. 965/41267. H. 5 Cemaziülevvel 1225/ M. 18 Haziran 1810.

⁵⁰ BOA, Hatt-ı Hümayûn Tasnifi, nr. 965/41267-D.

gerçekleştirmeye müsait ortamı yaratmayacağından bu yolla tevcih edilmek istenen vezirlik rütbesini reddetmiş olduğu düşünülebilir.

Mehmed Ağa Bostancıbaşı tayin edildikten sonra Balkanlarda ilgilendiği diğer konu da dağlı eşkıyasının faaliyetleridir. 1808 yılından sonra çıkan karışıklıklar dağlı eşkıyalarına atfedilmese de bu isyanların uzantıları olduğu düşünülebilir. Mehmed Ağa'ya asker tertip ederek Ordu-yı hümâyûna katılması emredilmiştir. Ancak Yılıkoğlu Süleyman Ağa'nın adamı Gavur Hasan'ın Uzuncaabad-ı Hasköy kasabası, Gümölcine ve Ferecik kazalarına düzenlediği saldırılardan dolayı asker tertibini tamamlayamamıştır. Gönderdiği kaimelede Yılıkoğlu ve Gavur Hasan'ın bahsedilen bölgelerden çıkarılmadığı sürece asker toplamanın mümkün olmadığını bildirmiştir⁵¹.

1810 yılında Hasköy âyanı Emin Ağa ve Ahi Çelebi âyanı Hacı Mustafa Filibe ve Gümölcine'yi kontrol altına almak için harekete geçmişlerdir. Ahi Çelebi âyanı Filibe'ye üç saat mesafedeki İstanimaka kasabasına girmiş, halkın mallarını yağmalamış ve iki yüzden fazla kişiyi öldürmüştür. Bunun üzerine Filibe nazırı Ahmed Paşa sadarete gönderdiği arızasında Sirozi İsmail Bey'in Gümölcine tarafından ve Edirne Bostancıbaşı Mehmed Ağa'nın Çirmen tarafından ve diğer âyanlar askerleri ile hücum ederler ise bu serkeşlerden kurtulmanın mümkün olabileceğini yazmıştır. Emin Ağa ve Hacı Mustafa Ağa kendileri için yapılan hazırlıklardan çekinmiş olacaklar ki Filibe'ye saldırmaktan vazgeçmişlerdir⁵².

1813 senesinde Keşan'a eşkıyalar saldırıda bulunmuşlardır. Kuvâcioğlu'nun dört yüz neferi ile Keşan'ı zapt etmek niyetinde olduğu Mekkili Kara Mustafa'nın emrinde bulunanları dahi kendisine katmak için adamlar gönderildiği öğrenilmiştir. Bunun üzerine Mehmed Ağa harekete geçmiş Kuvâcioğlu idam edilerek kesik başı İstanbul'a gönderilmiştir⁵³.

⁵¹ BOA, Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, nr. 983/41654-S. H. 5 Rebi'ülevvel 1224/ M. 20 Nisan 1809.

⁵² BOA, Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, nr. 1223/47814-B; Alper Başer, *Eşkîyalıktan Ayanlığa Kırcaalili Emin Ağa*, Konya 2014, s.51-52.

⁵³ BOA, Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, nr. 504/24855. H. 29 Zilhicce 1228/ M. 23 Aralık 1813.

Osmanlı-Rus Savaşı ve Sırp İsyanı Sırasında Mehmed Ağa

1806-1812 Osmanlı-Rus savaşı⁵⁴ süresince Osmanlı Devleti içeride ve dışarıda farklı meseleler ile mücadele etmek durumunda kalmıştır. Savaşın başladığı dönemde Mehmed Ağa Edirne’de asi âyan olarak anılmış sonrasında Bostancıbaşılığına tayin edilmişti. Bu tarihten sonra ise devlet tarafından verilen emirlere itaate riayet etmiştir.

Haziran 1810 tarihinde Mehmed Ağa Rus saldırılarına karşı Ordu-yı hümâyûna asker ve malzeme tertibi için Kırkkilise, İslimye, Yanbolu, Pınarhisarı, Çorlu, Silivri ve Tekirdağ taraflarında gezip gerekli asker ve malzemeyi toplaması için yerel yöneticilere emirler vermiştir. Edirne’de toplanacak asker ile Ordu-yı hümâyûna katılacakları merkeze bildirmiştir⁵⁵. Balkan reayasının durumu hakkında Cuma âyanı Topal Hacı Ali, Osmanpazarı âyanı Ali Ağa, Tırnova voyvodası Feyzi Ağa’ya, Selvi âyanı ve Sofya ve Balkan dâhilindeki âyanlara haberler göndererek buraların ahailerinin kendilerince tedbirler aldıklarını öğrenmiş ve edindiği bilgileri merkeze rapor etmiştir⁵⁶.

1810 senesinin Temmuz ve Ağustos ayları Rusların ileri doğru hareketinin hızlandığı döneme tesadüf eder. Mehmed Ağa’nın Edirne’de yürüttüğü zahire ve asker tedariki gibi görevleri kardeşi ve adamlarına bırakarak orduya katılmasının gerekli olduğu yazılmıştır⁵⁷. Temmuz 1810 tarihinde Ruslar Şumnu’ya kadar ilerlemişti. Mehmed Ağa Ruslarla savaşmak için iki bin civarı sekban askeri toplamıştır. Mehmed Ağa daha sonra etraf kasabalardan da asker yazmak için Edirne’den ayrılmıştır. Bu askerlerin gideceği yer Şumnu olup aralarında “...Nizam-ı cedîd ihdâs edecekler imiş bizleri...” diye sözler dolaşmaya başlayınca Edirne’den hareket etmemişlerdir. Kethüdasının gönderdiği haber üzerine Edirne’ye dönen Mehmed Ağa bu sekbanların başına bir başbuğ tayin ederek 14 Temmuzda Ordu-yı hümâyûn tarafına göndermiştir. Edirne’deki yeniçeri askerinin yanına geçerek söylentilerin asılsız olduğunu, Ordu-yı hümâyûn tarafına gitmelerini emretmiştir. Çalıkavak yakınında, Edirne’den giden askerler yağma için gezen düşman askeri ile karşılaşmışlardır. Şumnu’dan gelen

⁵⁴ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-2012*, DR Yayınları, s.97-104.

⁵⁵ BOA, Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, nr. 1006/42194.

⁵⁶ BOA, Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, nr. 963/41216.

⁵⁷ BOA, Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, nr. 977/41523.

yardım sayesinde mukavemet gösterip çekilmelerini sağlamışlardır. Böylece Edirne ve Şumnu yolu açılmıştır⁵⁸.

Ruslar bir koldan Şumnu'ya saldırırken bir koldan da Rusçuk'u ele geçirmek için asker sevk etmiştir. Bunun üzerine Şumnu'ya gönderilen Osmanlı ordusu "...Edirne'de bulunan Ahmed Paşa, Edirne Bostancıbaşısı Mehmed Ağa, Hasköylü Emin Ağa ve diğer bazı âyanlarla Cebbarzade ve Kara Osmanoğlu askeri..." ile kuvvetlendirilmiştir. 4 Ağustos 1810 (H. 3 Recep 1225) tarihinde Rus askeri üzerine saldırı düzenlenmiş ve Ruslar burada tutunamayarak iki buçuk saatlik bir mesafeye çekilmiştir. Ruslar Silistre tarafına ağırlıklarını geçirirken bir taraftan da Rusçuk muhasarasını kuvvetlendirmeye devam etmişlerdir⁵⁹.

Ocak 1811 (H. Muharrem 1226) tarihinde Mehmed Ağa'nın Meşta-ı Hümayuna gönderdiği zahirede eksiklik olduğu anlaşılmaktadır. Mehmed Ağa kışın şiddetinden dolayı zahire arabalarının Karınâbâd civarında kaldığını bildirmiştir. Mehmed Ağa nakliye akçesini ve zahireyi gönderdiğini ancak arabaların Balkan'ı geçemediğini bahane ederek görevini aksatmıştır⁶⁰. Bundan evvel Haziran 1810 tarihinde Ahmed Şakir tarafından seraskere yazılan tahriratta Mehmed Ağa'nın ordu tarafından bazı endişelere kapıldığı görülmektedir. Mehmed Ağa Edirne Bostancıbaşılığının kendisinden alınarak Selanik ve Siroz taraflarına zahire sevki için memur edilmesini talep etmiştir. Ahmed Şakir, onun zahire tedarikinde yararının büyük olduğunu Edirne ve çevresinde söz sahibi olduğundan yerine gelecek kim olursa Mehmed Ağa gibi iş göremeyeceğine dikkat çekmiştir. Ayrıca bir kusuru olmuşa affedilmesi talebinde bulunmuştur⁶¹. Şubat ayında Mehmed Ağa'nın ordunun sıkıntıda olduğunu bildiği, yine de zahire tedarikini geciktirdiği yazılmıştır.⁶² Mehmed Ağa her ne kadar devlete itaat eder gözüke de nüfuzunu kullanmaktan imtina ettiği durumlar olmuştur. Zahire konusunda gösterdiği özensizlik bu konuya örnek teşkil etmektedir. Bu özensizlik Ağanın suç defterine yazılmıştır.

⁵⁸ Câbî Ömer Efendi, *a.g.e.*, C.1, s.649.

⁵⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, V, s.2373-2374.

⁶⁰ BOA, Hatt-ı Hümayûn Tasnifi, nr. 980/41593.

⁶¹ BOA, Cevdet Tasnifi, Dâhiliye, nr. 302/15063.

⁶² BOA, Hatt-ı Hümayûn Tasnifi, nr. 969/41368-M.

Mehmed Ağa'ya eski sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın Rodos'a sürgünü sırasında İstanbul'dan emirler gönderilmiştir. Yusuf Ziya Paşa⁶³ sadrazamlıktan azledilmiş ve ikamet etmesi için Dimetoka'ya gönderilmişti. Bundan sonra eski sadrazamın malları müsadere edilerek Rodos'a gönderilmesi için hazırlıklara başlanmıştır⁶⁴. Mehmed Ağa, Dimetoka'dan İnöz'e kadar yolculukta Yusuf Ziya Paşa'ya eşlik eden kafiyeyle gerekli desteği sağlayacak adamlar tayin etmesi için görevlendirilmiştir⁶⁵.

Ekim 1812'de Kethuda-yı Sadrı Âli es-seyyid Mehmed Sa'id Galib Efendi mütareke için memur edilmiş ve düşman tarafına gitmiştir. Mehmed Ağa'ya da Ordu-yı hümayûn yardım ve levazımatı sağlaması havale edilmiştir. Mehmed Ağa bu görevlendirme üzerine Şumnu'ya gitmiştir. Bundan sonra Dimetoka'ya dönmüştür. Çünkü bu sırada Katar Ağası İbrahim Paşa'nın oğlu Vezir Hamid Paşa'nın tuğ ve sancağı Dimetoka'da yükseltildi. Halep şehri memuriyeti Ragıp Paşa'ya tevcih edilmiştir. Ragıp Paşa Halep'e geldiğinde ahali onu şehre sokmamıştır. Ragıp Paşa durumunu Yafa valisi Süleyman Paşa'ya bildirince, Süleyman Paşa kethüdasını Halep'e göndererek Ragıp Paşa'nın Şeyhbekir adlı yerde ikametine rabita vermiştir. Bu çıkan fesadın altında Hamid Paşa olduğu anlaşılmıştır. Dağdevirenzade'ye gönderilen ferman üzerine, Dimetoka'da yaşayan Hamid Paşa Kasım 1812'de idam edilerek malları İstanbul'a gönderilmiştir⁶⁶.

20 Nisan 1812 tarihinde Mehmed Ağa'ya Rusya ile olan savaş sürecindeki faaliyetlerinde Devlet-i Aliyye'ye olan katkısından dolayı mirahur-ı evvel⁶⁷ payesi tevcih edilmiştir⁶⁸.

⁶³ Yusuf Ziya Paşa H. 13 Zilkade 1223/ M. 1 Ocak 1809'da sadrazam olmuştu. Rus savaşının gidişatından dolayı kendisine çok müsamaha gösterildiği ve günahlarının arttığı gerekçesiyle azil edilmiştir (H. 1 Rebiyülevvel 1226/ M. 26 Mart 1811). Yerine Lâz Ahmed Ağa sadrazam olmuştur: Şânî-zâde Mehmed Atâullah Efendi, *a.g.e.*, s.170,451-452.

⁶⁴ Şânî-zâde Mehmed Atâullah Efendi, *a.g.e.*, s.465.

⁶⁵ BOA, Hatt-ı Hümayûn Tasnifi, nr. 501,24542. H. 29 Zilhicce 1226/ M. 14 Ocak 1812.

⁶⁶ Câbî Ömer Efendi, *a.g.e.*, II, s.908,920.

⁶⁷ "Saray hayvanlarıyla bunların takımlarının idare ve iaşesine, yetiştirilmelerine ait işlerle meşgul olan teşekkülün başındaki memura verilen unvandır", Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1993, s.542.

⁶⁸ BOA, Cevdet Tasnifi, Saray Mesalihi, nr. 48/2401.

Mehmed Ağa'nın Rusya ile yapılan savaş sırasında toplumda huzursuzluk çıkarmaya çalışan bazı kişilerin idamlarında da görevlendirildiği görülmektedir. Yusuf Ziya Paşa'nın yerine sadrazam olan İbrail Nazırı Ahmed Paşa neredeyse bir buçuk sene bu görevde kaldıktan sonra azledilmiştir. Azli sırasında Mısır beylerinden Yasin Bey, Delibaşı Mehmed Ağa, Çilesizoğlu ve Kandıralı mir-i mirandan Mehmed Paşa, Ahmed Ağa'ya mühür teslim etmemesini ve kendilerinin gereken desteği sağlayacaklarını söyleyerek orduda fesat çıkarmaya yeltenmişlerdir. Yasin Bey, Dağdevirenzade Mehmed Ağa'nın da desteğini almak için durumu kendisine anlatmıştır. Mehmed Ağa *"...hiç bu makule nesne başa çıkar mı? Düşmen karşısında bir fenâ neşen olduktan sonra, kangı ricâli kullanacaksınız ve fermânın nereye nüfûz bulacak. Ve yeniçeri Ordu-yı hümâyûnu yağma eyledikten başka, cürm-i sâbıktan afv etdirmek için, işte düşmenleri helâk eyledik deyü, ne seni ve ne beni ve Sadr-ı a'zamı ve ne i'ânet edenleri sağ komazlar."* diyerek karşı çıkmıştır⁶⁹. Dağdevirenzade Mehmed Ağa böyle bir fesada karıştığı müddetçe herhangi bir destek alamayacaklarının farkında olup kendi konumunu kaybetmek çekincesinde olmalıdır.

İbrail Nazırı Laz Ahmed Ağa'nın yerine Hurşit Paşa sadrazamlığa tayin edilmiş adı geçen Yasin Bey, Çilesizoğlu ve Aydos âyanı Odacıoğlu'nu fesada karıştıkları gerekçesiyle idam etmiş, kesik başlarını 21 Aralık 1812'de (H. 16 Zilhicce 1227) İstanbul'a göndermiştir. Bundan sonra Bolu voyvodası Delibaşı Mehmed Ağa memuriyetinden affını istemiştir. Hurşit Paşa, Delibaşını görevden almıştır ancak Edirne'ye geldiğinde idam edilmesi için Dağdevirenzade'ye yazı göndermiştir. Delibaşı Mehmed Ağa Edirne'ye geldiğinde askerleri ile birlikte hanlara yerleştirilmiştir. Dağdevirenzade ile görüşmeye gittiğinde idam edilmiş ve kesik başı 24 Aralık 1812 (H. 19 Zilkade 1227) İstanbul'a gönderilmiştir⁷⁰.

Adakale muhafızı Derviş Bey'in maiyetine katılmak üzere memur edilen Zağra-yı Cedid âyanı Veliyyüddin Ağa'nın attan düşerek kolunu kırması nedeniyle memuriyetinden affını istemiştir. Dağdevirenzade

⁶⁹ Câbî Ömer Efendi, *a.g.e*, II, s.931.

⁷⁰ Câbî Ömer Efendi, *a.g.e*, II, s.932-933.

Mehmed Ağa bu âyanlara vekil tayin edilmiş ve Adakale mevkiine gitmekle görevlendirilmiştir⁷¹.

Mehmed Ağa, uhdesinde olan kazalardan asker tertip ederek Sırp isyanı sebebiyle ordunun Vidin koluna memur edilmiştir. Ancak Mehmed Ağa toplanan askerlerin yarısının kaçtığını, yakalananların cezalandırıldığını yazmıştır. Uhdesinde olan Dimetoka, Sultanyeri, Ahiçelesi, Uzuncaabad kazaları hasarından bedelleri ile asker ve rehber neferatı tertip ederek mahiyetine katmış eksik kalanların da yolda tamamlanacağını bildirmiştir. Ancak önceden Gümülcine ve Dimetoka'dan asker toplandığında kendisinin asker bedelini aldığı dedikodusu çıkartıldığından bu durum içine endişe düşürmüştür⁷².

Dağdevrenzade Mehmed Ağa'nın Diğer Âyanlarla İlişkisi

Eylül 1810 tarihinde Mehmed Ağa zahire temininde geciken Aydos âyanı Odacızaade Seyfullah Efendi'nin idamıyla görevlendirilmiştir. Seyfullah Efendi idam edildiği takdirde Aydos'un iyice başıboş kalacağı onun gibi âyanların korkuya kapılacağı ve zahirenin toplanmasının güçleşeceği görüşünde olan Mehmed Ağa idam konusunun gizli tutulması gerektiği düşüncesindedir. Onun idamından önce zahirenin toplanması gerekliliğini merkeze ifade etmiştir⁷³.

Mehmed Ağa İstanbul tarafından görevlendirilen bazı memurlar ile anlaşmazlıklar yaşamıştır. Feyzibey-zade Mehmed Emin Bey⁷⁴ mürettebat-ı seferiyye nezareti memuriyeti sebebiyle Edirne'de ikamet ediyordu. Mehmed Emin Bey Dağdevrenzade ile aralarında anlaşmazlık olduğundan İstanbul'a dönmek için izin istemiştir⁷⁵. Aynı şekilde asker sevki için memur edilen eski kaptan Hafız Ali Paşa'nın Ordu-yı hümâyûna katılmasına gerek kalmadığından Edirne'de ikamet etmesi emredilmiştir. Mehmed Ağa, Hafız Ali Paşa'nın Edirne'de

⁷¹ BOA, Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, nr. 277/16308.

⁷² BOA, Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, nr. 1137/45272-A. 6 Şevval 1230/ M. 11 Eylül 1815.

⁷³ BOA, Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, nr.1003/42099-C.

⁷⁴ Feyzibey-zade Mehmed Emin Bey muhtemelen Hâcegan-ı Divan-ı Humâyûn mensubudur. Şâni-zâde 5 Şaban 1230/ M. 13 Temmuz 1815 tarihinden Emanet-i Defter-i Hâkânî'nin kendisine tevcih edildiğini yazmıştır, Şâni-zâde Mehmed Atâullah Efendi, *a.g.e.*, s.698.

⁷⁵ BOA, Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, nr.1006/42213. H. 29 Zilhicce 1225/ M. 25 Ocak 1811.

oturması durumunda Edirne ambarının mevcudunun Ordu-yı hümâyûna zahire göndermeye yetmeyeceğini yazmıştır⁷⁶.

Mehmed Ağa 1811'de Hasköy âyanı Emin Ağa'nın çıkardığı karışıklıklar üzerine görevlendirilmiştir. Emin Ağa Gümülcine ve Ferecik'i kontrol altına almak için halka müdahale etmeye başlamıştır. Ferecik halkının bir bölümünü Hasköy'e nakletmiş, Gümülcine âyanlığını kontrol etmeye çalışmış, serkeşliği Cısr-i Mustafa Paşa kazasına kadar uzanmış ve orduya katılmamakta ısrarcı olmuştur⁷⁷. Memuriyetinin üzerine Mehmed Ağa, Ferecik âyanı Emin Ağa'nın maiyetine Dimetoka âyanı, Cebel ağavatu ve kabadayılarını, Mekri, İpsala ve Ferecik askerini Gümülcine tarafına sevk etmiştir. Hasköy âyanına Gümülcine ve Ferecik kazalarından el çekip maiyetiyle orduya katılması koşuluyla affedileceğini söylemiştir⁷⁸. Mehmed Ağa'nın sadrazam Ahmed Paşa'ya gönderdiği kaimesinde Sultanyeri, Ahi Çelebi, Zağra, Filibe ve Pazarcık âyanlarının da Ferecik âyanı Emin Ağa'nın emrine verildiği yazılmıştır⁷⁹.

Ağustos 1811'de Ferecik âyanı Gümülcine kazasına girmiş ve Emin Ağa'nın adamları buradan çekilmiştir⁸⁰. Mehmed Ağa bu durumda İstanbul'dan Hezargrad âyanı Hasan Efendi'nin, Emin Ağa'ya karşı görevlendirilmesini istemiş, Emin Ağa'nın desteğini kaybedeceğini bildirmiştir. Daha fazla direnemeyeceğini anlayan Emin Ağa, Ordu-yı hümâyûna katılmıştır. Emin Ağa'nın affedilmesinden sonra da Dağdevirenzade Mehmed Ağa gücünü tamamen kaybetmesi için faaliyet göstermiştir. Emin Ağa'nın âyanlıkta istenmediği üzerine bir yazıyı sadrazama iletse de savaş nedeni ile bu kabul olunmamıştır⁸¹.

Bu tarihten sonra Emin Ağa'nın Filibe üzerinde hâkimiyet kurmak için faaliyetlerine devam ettiğinden Sirozi İsmail Bey ve Dağdevirenzade Mehmed Ağa idamı için görevlendirilmişlerdir⁸². Sirozi

⁷⁶ BOA, Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, nr.1004/42118-F. H. 29 Zilhicce 1227/ M. 3 Ocak 1813.

⁷⁷ Başer, *a.g.e.*, s.54.

⁷⁸ BOA, Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, nr.1223/47803-C. H. 07 Recep 1226/ M 28 Temmuz 1811

⁷⁹ Başer, *a.g.e.*, s.54.

⁸⁰ BOA, Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, nr. 1223/47803-E.

⁸¹ Başer, *a.g.e.*, s.55-56.

⁸² Başer, *a.g.e.*, s.56

İsmail Bey 8 Ocak 1813 (H. 5 Muharrem 1228) günü Gümölcine'ye doğru hareket etmiştir. Mehmed Ağa ve diğer memurların da harekete geçtikleri yazılmıştır⁸³. Mehmed Ağa ve Sirozi İsmail Bey'in emrindeki kuvvetler ve Emin Ağa'nın kuvvetleri arasında yaşanan çatışmalardan sonra 10 Mart 1813'de Emin Ağa Filibe tarafına doğru kaçmıştır. Mehmed Ağa böylece Hasköy'ü kontrol altına almıştır⁸⁴.

Mehmed Ağa'nın Ölümü

Mehmed Ağa, merkezi otoritenin lehine ne kadar iş yaptıysa bir o kadar da aleyhine davranışlar sergilemiştir. Sultan II. Mahmud'un merkezi otoriteyi Rumeli'de sağlama çabalarından Mehmed Ağa da etkilenmiştir. II. Mahmud Edirne'de Bostancıbaşların ve âyanların etkilerini azaltmak için kaza idaresinde bazı değişiklikler yapmıştır. Şehir âyanlığı 1817 senesinde kaldırılarak yerine ehl-i örf taifesinden vezirler Edirne Muhafızı olarak atanmaya başlamışlardır. İlk olarak Çirmen Sancağı Mutasarrıfı Celal Paşa Edirne Muhafızı olarak atanmıştır. II. Mahmud, Celal Paşa'nın görevinin ve Edirne'ye gitmesinin gizli kalmasını uygun görmüştür. Sadık Emre Karakuş bu gizliliğin sebebini Edirne'de nüfuz sahibi olan Dağdevirenzade kardeşlerin azillerinin kararlaştırılması olduğu görüşündedir. Mehmed Ağa'nın maiyeti ve Edirne halkını galeyana getireceğinden endişe edilmiştir⁸⁵.

II. Mahmud'un merkezi otoriteyi yeniden sağlama girişimleri Rus savaşının sona ermesinin ardından başlamıştır⁸⁶. 1815 senesinden sonra âyanlara karşı harekete geçilmiştir. Âyanlar merkezi hükümete karşı olma, padişaha itaatsizlik, halkı soyma ve baskı yapma gibi çeşitli şekiller ile suçlanarak azilleri kararlaştırılmıştır. Bunun yanında mallarının müsadere edilmesi veya İstanbul'a çağırılıp ikamete mecbur bırakma, karşı çıktıkları takdirde valiler ve paşalar eliyle idamlarının

⁸³ BOA, Hatt-ı Hümayûn Tasnifi, nr. 1223/47814. H. 9 Muharrem 1228/ M. 12 Ocak 1813.

⁸⁴ Başer, *a.g.e.*, s.57-59.

⁸⁵ Karakuş, *Osmanlı İdaresinde Edirne*, s.215-218.

⁸⁶ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat Kurumları Ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, Haz. Neşet Çağatay, TTK, Ankara, 1987, s.247-248.

gerçekleştirilmesi sağlanmışır⁸⁷. Celal Paşa'nın Edirne üzerine gönderilmesi de merkezi otoriteyi sağlamanın bir diğer ayağıdır.

1815'in sonuna kadar Mehmed Ağa'ya karşı bir harekete geçme söz konusu olmamıştır. Hatta Elmalar ve Tevabii mukataaları sekiz bin gurusu bedeli ile Mehmed Ağa'ya iltizam edilmiştir⁸⁸. Ancak aynı senenin sonunda Mehmed Ağa'nın Edirne'den uzaklaştırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Dağdevirenzade Mehmed Ağa Surre-i hümayun emaneti ile görevlendirilmiştir⁸⁹. Böylece Dağdevirenzade'nin izalesi için ilk adım atılmıştır.

1816 senesinin başında Mehmed Ağa'nın görevden alınması söz konusu olmuştur. Ancak Mehmed Ağa üzerinde Bostancıbaşılık kalacak şekilde “...Edirne ve havalisinden zahirelerin Tekfurdağı iskelesine mermut kazalardan matlum zehaiyirin dahi müretteb olan iskelelerden nakli hususuna özen göster” denilerek yeniden görevlendirilmiştir⁹⁰.

1813 (Hicri 1228) senesine ait bir belgede Edirne Bostancıbaşılığı görevi Dağdevirenzade'den alınarak eski silahdar ağası Mehmed Ağa'ya tevcih edilmiştir. Mehmed Ağa'nın Edirne'de oturmasındansa İstanbul'a gitmesinin daha uygun olduğu düşünülmektedir. “...Der-aliyyede dahi müddet-i müdde ikameti mazbut olan mizacına nazaran gayrı caiz olduğundan der-saadetlerine ba'de'l-vusul bir me'muriyet tedarikiyle bir mahale gönderilmesi beynelhuzzar...” diyerek yeni bir görevlendirme verilebileceği yazılmıştır. Padişah “...her hıdemata muktedir ademdir...” diyerek İstanbul'a gelmesini emretmiştir⁹¹. Bu olay Şânî-zâde tarafından 1817 senesi olayları arasında anlatılmaktadır⁹². Cevdet Tarihi'nde ise Mehmed Ağa'nın Edirne Bostancıbaşılığından azledilerek İstanbul'a getirilmesi ve Surre Emni tayin edilmesi 1816 senesi olarak aktarılmıştır⁹³. Yukarıda aktarılan belgeden anlaşıldığı üzere muhtemelen Mehmed Ağa 1816 Şubat

⁸⁷ Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV*, IV, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, s.103.

⁸⁸ BOA, Cevdet Tasnifi, Maliye, nr.516/21091. H. 29 Muharrem 1230/ M 11 Ocak 1815

⁸⁹ BOA, Hatt-ı Hümayûn Tasnifi, nr.1260/48721. H. 29 Zilhicce 1230/ M. 2 Aralık 1815.

⁹⁰ BOA, Cevdet Tasnifi, Zabtiye, nr.41/2015. H. 29 Rebiülevvel 1231/ M. 28 Şubat 1816.

⁹¹ BOA, Hatt-ı Hümayûn Tasnifi, nr.278/16375. H. Zilhicce 1228/ M 23 Aralık 1813.

⁹² Şânî-zâde Mehmed Atâullah Efendi, *a.g.e.*, s.773.

⁹³ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s.2621.

ayında Bostancıbaşı olarak son görevini icra etmek üzere tayin edilmiş bundan sonra İstanbul'a çağırılmış olmalıdır.

Şânî-zâde Târîhi'nde Mehmed Ağa'nın sonunu kötü huylarının ve uyumsuz tavırlarının hazırladığı aktarılmıştır. Mehmed Ağa nüfuzu arttıkça devlete ve saltanata yardımcı olduğu düşüncesine kapılarak bu aşırıya kaçan tavırlarını giderek arttırmıştır. Sonunda Mehmed Ağa'nın idam edilmesi kararı verilmiştir. Bu idam kararının gizli tutulmasına özen gösterilmiştir⁹⁴.

15 Kasım 1817 tarihinde Şam valisinden İstanbul'a gönderilen sukkadan Dağdevirenzade Mehmed Ağa'nın idam edildiği anlaşılmaktadır. Belgede Dağdevirenzade'nin Şam Valisi Salih Paşa hakkında dedikodular çıkardığı iddia edilmiştir. *"...Salih Paşa şöyle der böyle der diyerek türrehat mâlâyâ'nî tefevvuh ile nüfuz-u halisanemize azim-i halel getürdüğünden sabra bir vechle takat getüremedim..."* diyerek Mehmed Ağa'yı idam ettiğini yazmıştır. Mehmed Ağa'yı idam eden Şam valisi Salih Paşa *"Maktul merkumun itdği türrehatına ve mâlâyâ'nî tefevvuh ber-vechle sabrı mümkün olmadığından işte böyle nizam-ı âlem için bir şey itdik lâkin şevketlü velinimetimiz efendimiz bu babda gücenmemek için ser çukadar hazret-i şehriyari ve berberbaşı hazretlerine mahsusan gidüb şevketlü efendimizin mübarek ayaklarına sarılmaları için ricâ ve niyaz buyurasız"* diyerek emrin padişaha ait olmadığını sanki kendi kendine hareket ederek Mehmed Ağa'nın cezasını kestiğini belirtmek istemiştir. Bu vechle padişahattan özürler dilemiştir⁹⁵. Yine Şam valisi tarafından gönderilen yazıda 19 Kasım 1817'de (H. 9 Muharrem 1233) Mehmed Ağa'nın kesik başını ve eşyasını İstanbul'a gönderdiğini belirtmiştir⁹⁶. Şânî-zâde, Mehmed Ağa'nın idam edildiği mevkii Müzeyrib olarak aktarmıştır. Ayrıca 21 Safer 1233 (M. 31 Aralık 1817) tarihinde Mehmed Ağa'nın kesilmiş başının İstanbul'a geldiği ve ibret için sergilendiği belirtilmiştir⁹⁷.

Aynı sene Dağdevirenzade'nin kardeşi Edirne âyanı Ahmed Ağa da Edirne'den uzaklaştırılmak amacıyla Yergöğü kalesi bina emini tayin

⁹⁴ Şânî-zâde Mehmed Atâûllah Efendi, *a.g.e.*, s.801-803.

⁹⁵ BOA, Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, nr. 343/19619-B. H 5 Muharrem 1233/ M 15 Kasım 1817.

⁹⁶ BOA, Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, nr. 499/24454

⁹⁷ Şânî-zâde Mehmed Atâûllah Efendi, *a.g.e.*, s.803.

edilmiştir⁹⁸. Şânî-zâde, Dağdevirenzade Ahmed Ağa'nın da âyanlığı zamanında kardeşi Mehmed Ağa gibi halka zulüm ve haksızlık yaptığı gerekçesiyle idamına karar verildiğini yazmıştır. Ahmed Ağa'nın idam kararının 1233 Safer ayının ortalarında (M. 21-30 Aralık 1817) çıkarıldığını belirtmiştir. Mehmed Ağa'nın kesik başının İstanbul'a getirilmesi diğer kaynaklarla paralel olarak bu tarihe rastlamaktadır⁹⁹.

Çirmen Mutasarrıfı ve Edirne Muhafızı Celal Paşa Dağdevirenzade Mehmed Ağa'nın muhallefatının hesaplanması için görevlendirilmiştir¹⁰⁰.

Dağdevirenzade Mehmed Ağa'nın Muhallefatının İncelenmesi

Muhallef kelimesinin çoğulu olan muhallefâtın sözlük anlamı geride kalan, geriye bırakıldır. Tereke kelimesi de muhallefât kelimesinin karşılığı olarak belgelerde kullanılmıştır. Muhallefât kayıtları kadılar ve kassamlar tarafından tutulurdu. Kayıtların bulunduğu defterlere muhallefât, tereke, kassam defterleri denilirdi. Şer'iyye sicillerindeki¹⁰¹ kayıtların bir bölümünü kassam defterleri oluşturmuştur. Muhallefât kayıtları ölen kişinin ailesi, menşei, görevi, nakit para miktarı, ziynet eşyası, köle ve cariyeleri, alacak ve verecek ilişkileri hakkında içerdiği detaylardan dolayı Osmanlı tarih araştırmaları için önemli birer kaynak niteliğindedir¹⁰².

Muhallefat ve tereke defterleri dönemin sosyal ve ekonomik durumunun tespit edilmesi için de önemli kaynak olma niteliği taşımaktadır. Son yıllarda Osmanlı toplumunun sosyal hayatı ve

⁹⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s.2622. Karakuş, „Osmanlı İdaresinde Edirne, s.218

⁹⁹ Şânî-zâde Mehmed Atâullah Efendi, *a.g.e.*, s.806.

¹⁰⁰ BOA, Hatt-ı Hümayûn Tasnifi, nr. 517/25264. Belge H. 06-04-1233 / M. 13 Şubat 1818 tarihlidir.

¹⁰¹ Şer'iyye sicilleri Osmanlı mahkemelerinde görülen davaların kaydedildiği defterlerdir. 1359-1941 yılları arasında gelişen olayları ihtiva eder. İ'lâm, emir, buyruldu, berat, tereke kayıtları gibi İstanbul'dan belge suretleri de mevcuttur Edirne gibi büyük şehirlerde tereke kayıtlarının kassam adı altında ayrı defterlere tutulduğu görülmektedir. Edirne'ye ait 1538 senesinden başlayan 690 adet defter bulunmaktadır: İskender Türe, Salim Kaynar, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul, 2017, s.155-156; Yunus Uğur, „Şer'iyye Sicilleri”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV, C.39, İstanbul, 2010, s.8-11.

¹⁰² Pakalın, *a.g.e.*, C.2, s.564-565; Tahsin Özcan, „Muhallefat”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV, XXX, Ankara, 2020, s.405-406; Pakalın, *a.g.e.*, II, s.564-565.

ekonomik yapısı hakkında kıymetli bilgiler veren muhallefatlar hakkında çok sayıda yayın yapıldığı görülmektedir¹⁰³.

Dağdevirenzade Mehmed Ağa'ya ait muhallefat kayıtlarına Başbakanlık Osmanlı Arşivi Meşihat tasnifinde bulunan 314 Nolu Edirne Şer'iyye Sicili'nde 42 ve 64-75 görüntüleri arasında ulaşılmaktadır. Bu görüntüler 40A ve 61B-71A varaklarını içermektedir. 72 ve 73 numaralı görüntüler 69B/70A varaklarını içeren aynı görüntülerdir. Çift kayıt yapılmıştır. Aynı şekilde 70B/71A varaklarını içeren 74 ve 75 numaralı görüntüler de çift kayıt yapılmıştır.

Görüntü 42'deki 40A varağında Mehmed Ağa'nın mallarının müsaderesi için Edirne muhafızı Çirmen Mutasarrıfı Ali Celal Paşa'nın memur edildiğini anlaşılmaktadır.

Mehmed Ağa'nın Serveti

Altın ve değerli eşyalar; Mehmed Ağa'nın iki kapılı hanında bulunan odasında çeşitli altın paralara rastlanmıştır. Hesaplamaya hanımı ve oğlunun odasında bulunan altın paraları da katılmıştır.

İstanbul mahbubi, fınduk altunu, rub'ıye fındık, yıldız altunu, Macar altunu, gremse altun, İstanbul nisfiyesi, İstanbul evanesi, Mısır altunu, bir buçukluk fındık altun, İstanbul altun, Mahmudiye altun, harab altun, Macar ve gremse, cihâdiye, ikilik, yüzlük, guruş, riyal, elvân riyal, ayrıca bir kese içinde kıymeti 5.689 olan karışık çeşitli altınlar kaydedilmiştir. Yine bir sandık içinde fındık, İstanbulî, rub'ıye altına rastlanmıştır. Toplam 48.707 adet altın ve para olduğu tespit edilmiştir.

Mehmed Ağa'nın tereke defterinde dikkat çeken bir diğer unsur saatleridir. Çeşitli türlerde ve kıymetlerde saat, muhafazaları ve kösdekleri bulunmaktadır. İnci kösdekli Paris saat (1 adet 350 guruş), Paris altun saat mae muhafaza (1 adet 100 guruş), Paris altun saat mae kösdek ve toka (1 adet 200 guruş), celali saat mae muhafaza (1 adet 200 guruş), sîm¹⁰⁴ mahfaza ve saat (1 adet 50 guruş), dört adet

¹⁰³ Çeşitli muhallefat çalışmaları için bkz; Merve Karaçay Türkal, "Bağdat Valisi Ahmed Paşa'nın Muhallefatı (1692-1694)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.52, 2021, ss.213-237; Serkan Polat, "Çapanoğlu Ahmed Paşa'nın Muhallefatı", *Tarih Okulu Dergisi*, 24 (2015), ss.85-120.

¹⁰⁴ Gümüş, KT, s.593.

sîm (...) altun ve yabancı saat muhafazaları, rub'îye altun saat-i Paris (1 aded 150 guruş), Rehavi çalar çekmece saati (250 guruş), selamlık divanhanesinde çalar saat (2 aded), (...) odada köhne saat (1 aded 40 guruş) deftere kaydedilmiştir.

Silahlar; Mehmed Ağa'nın bostancıbaşı olarak başlıca görevi Edirne ve çevresinin güvenliğini sağlamaktı. Bundan dolayı ateşli, kesici, delici olmak üzere çeşitli silahlara sahip olduğu görülmektedir.

Tereke kayıtlarında rastlandığı üzere Karaorman kılıcı (1 aded), köhne kılıç (1 aded), gaddere (2 aded), sîm balta (1 aded), sîm topuz (1 aded), balta (1 aded) ve türleri belirtilmiş kılıca¹⁰⁵ (3 aded), kabzalı sagir hançer (2 aded)'e sahip olduğu görülmektedir.

Mehmed Ağa'nın daha çok ateşli silahlara sahip olduğu tespit edilmiştir. Sîm kaplı dağlı tüfengi (1 aded), İngiliz karavanası (...) (1 aded), tüfenk (1 aded), altun kakmalı şişhane (2 aded), (...) tüfenk (1 aded), İslimye-kârî şişhane (1 aded), köhne dağlı tüfengi (3 aded), şişhane (2 aded), altunca şişhane (2 aded), (...) şişhane (2 aded), köhne tüfenk (3 aded), İslimye köhne tüfengi (2 aded), Karahisar-kârî piştov (1 aded), büzürk piştov (1 aded), (...) piştov (1 aded), sîm kaplama dağlı yaldızlı tüfengi (1 aded), Nemçe-kârî maden çifteler (1 aded), İslimye-kârî tüfenk (4 aded)'e sahiptir.

Köle ve cariyeler; Mehmed Ağa'nın muhallefatından anlaşıldığı üzere toplam 20 cariyeye ve kölesi bulunmaktadır. Bunlar hakkındaki bilgiler; Tahminen on beş yaşında Abaza Bala-dünya nam cariyeye, tahminen on iki yaşında Topşamlı (?) Yüz nam cariyeye, Gürcü'l-asıl tahminen yirmi yaşında (?) Canfeda nam cariyeye, tahminen kırk yaşında Havel nam cariyeye Sırb, sekiz yaşında kerimesi Duşbek, diğer altı yaşında kerimesi (...), diğer dört yaşında kerimesi (...), tahminen altı yaşında Sırb Nazende nam cariyeye, tahminen kırk beş yaşında Sırb Hub Hanım cariyeye, dokuz yaşında oğlu Hurşid (...), diğer oğlu dört yaşında Selim (...), tahminen kırk yaşında Sırb Herveze cariyeye, yedi yaşında kerimesi (...), diğer kerimesi iki yaşında, zenci ül asıl Selvinaz nam cariyeye, zenci ül asıl ve kerimesi (...) nam cariyeye, tahminen on üç yaşında Sırb (...) nam gulâm, tahminen on beş yaşında Sırb mecruh Yusuf nam gulâm, tahminen yirmi yaşında Sırb Ahmed nam gulâm şeklinde verilmektedir.

¹⁰⁵ Yazılardaki deformasyondan dolayı türleri okunamamıştır.

Köle ve cariyelerinin toplam kıymetleri 13.000 guruş olarak hesaplanmıştır.

Mehmed Ağa'nın cariyelerinden Can Feda'nın kullandığı eşya ve nakdi kayda geçirilmiştir. Can Feda cariyenin nakit ve değerli eşyası; Ali Paşa çarşısında sarraf (...) oğlu Marco Süreyanda 2.500 guruş, Rumiyan milletinden borç 2.500 guruş, zincir-i zerrine dizili bir buçukluk fındık altunu (50 aded 1.400 guruş), elmaslı bilezik (1 aded 1.800 guruş), altun üzerine elmas iğne (500 guruş), sagir elmas yüzük (2 aded 200 guruş), sarı altun bilezik (1 aded 500 guruş), altun üzerine elmas gerdanlık (1 aded 500 guruş), altun üzerine elmas (...) (1 aded 700 guruş), altun üzerine sagir yarım ay (1 aded 400 guruş), altun üzerine sagir çiçek (1 aded 150 guruş), altun üzerine elmas küpe (1 aded 250 guruş) olarak kaydedilmiştir. Değerli eşyaların toplam kıymeti 4,700 guruştur. Kullandığı kıyafetler ve eşyalar köhne eskitme ve sevai (..) ve ingiliz şalı entari, canfes ve sevai gezi ve bollu şalvar, müsta'mel fermayış şal, sarı koz telli donluk şal, canfes üzerine bol işleme entari, köhne işleme havlu, İngiliz şalı, köhne boyama gömlek, dülbent parçaları, dülbent makreme mae çevre, elvan yemeni, köhne sevai rişvan ve libas, çevre, harir gömlek, yemeni, futa, boğça, hamam takımı, geziye kaplı gocuk kürk, çukaya kaplı nafe kürk, mor kadifeye kaplı karsak kürk, geziye kaplı semur kürk, çuka kadifeye kaplı nafe kürk, mai geziye kaplı derzuh kürk, köhne kısa kakumkürk, don ve gömlek uçkur çevre ve dülbent yağlık¹⁰⁶, boğça ve dülbent parçaları ve basma ve sair, pirinç şamdan, boğça, basma ve sair olarak kaydedilmiştir. Eşyaların toplam kıymeti 3,570 guruştur.

Mehmed Ağa'nın zevcesi Ayşe hatun ile beraber hacc-ı şerife giden Hoşbend adındaki cariyenin nakit ve değerli eşyası; Ali Paşa çarşısında sarraf Agob'un oğlu Marurus ba-temessük 2,500 guruş, Rumiyan milletlerinden ba-temessük 2,500 guruş, altun üzerine elmas bilezik (1 çift 1,500 guruş), altun üzerine yarım ay elmas çiçek (1 aded 250 guruş), müsta'mel hilali saat (1 aded 80 guruş), altun üzerine elmas çiçek (1 aded 200 guruş), bir miktar altun burdesi (10 guruş), altun üzerine elmas çiçek (150 guruş), köhne al çuka ferace, gümüşü geziye

¹⁰⁶ Yağlı elleri ve dudakları silmeye mahsus bez ki sofrada herkesin önüne konulur. R. Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları, 1969, s.238.

kaplı, mâî geziye kaplı, yeşil çuka kutni, siyah kadifeye kaplı yeşil geziye kaplı semmur sincap ve karsak kürkleri ve yeşil çuka kürk, işleme İslimye ve kullanılmış İngiliz şalı olarak kaydedilmiştir. Bunlar haricindeki eşyaları ise mangal ve tahtası, leğen, ibrik, şamdan, şalvar ve entari ve sair, fincan, sîm zar, sevai ve mısır yorgan ve çarşaf, haleb alacası şal, basma şilte, kutni döşek, yanbolu kebesi, Şehirköy kilimi, basma yastık, şilte, yüz yastığı, yorgan, döşek, kadife yastık, çiftli kutni mak'ad, sarı ihram, köşe şiltesi, basma yastık, kutni köşe yastığı, minder, kilim, pencere perdesi, mir'at bulunmaktadır. Bu eşyaların toplam kıymetleri 1.330 guruştur.

At ve diğer hayvanlar; Kır esb res', al bârgîr, alaca abara bârgîrleri olmak üzere Mehmed Ağa'ya ait 5 adet at bulunmaktadır. Bunların toplam kıymetleri 1.240 guruştur.

Sahip olduğu atların yanında at koşum takımları da defterde yer bulmuştur. Sîm yaldızlı, sîm, siyah püsküllü olmak üzere 3 adet raht ve sîm yaldızlı Mısır-kâri, sîm yaldızlı çapgın başlığı gibi 8 adet başlık bulunmaktadır. Ayrıca lebeb denen örme at başlığı (2 adet) ve 3 adet sinebend bulunmaktadır. Sîm yaldızlı ve bakır olmak üzere rikab (10 adet), neftî kadife sırmalı mısır eğeri (1 adet), çuka üzerine kalıbdanlı köhne mısır eğeri (1 adet), göğez¹⁰⁷ kadife üzerine sırmalı köhne mısır eğeri (3 adet), göğez kadife üzerine bol ve sırmalı mısır eğeri (1 adet), köhne eğer (2 adet), seccade gâşiye (1 adet), kadife üzerine kalpazan işleme gâşiye (1 adet), neftî çuka üzerine soluk gâşiye (1 adet), selanik-kâri kalıbdanlı gâşiye (1 adet), çuka neftî kubureli gâşiye (1 adet), müsta'mel sîm kabaralı kadife gâşiye (1 adet), neftî çuka üzerine sırlı işleme gâşiye (1 adet), müsta'mel gâşiye (1 adet)'nin yanında sîm işleme eğer kuburu (4 adet) mevcuttur. Hinto koşumu maden takımı (1 çift), Yarım hinto, hinto ve koşum, kokşan talikası ve beylik arabası defterde kayıtlı olan araba çeşitleridir.

Kitaplar; Osmanlı ileri gelenlerinin muhallefatlarında çeşitli kitaplara rastlanmaktadır¹⁰⁸. Mehmed Ağa'nın tereke kayıtlarında yalnızca 2 adet Kelâm-ı Kadim bulunmaktadır.

¹⁰⁷ Koyu ve az mor çalar kırmızı, KT, s.932. ,

¹⁰⁸ Türkal, *a.g.m.*, s.220;

Giysiler; Osmanlı ileri gelenlerinin muhalefat kayıtlarına bakıldığında çok çeşitli giysilere sahip oldukları görülmektedir. Örnek olarak Bağdat valisi Ahmed Paşa'nın muhalefatından kürk, ferace, gömlek, kaftan, başlık gibi çeşitli giysilere sahip olduğu anlaşılmaktadır¹⁰⁹. Mehmed Ağa'nın tereke kayıtlarına bakıldığında ise yoğun olarak kürklerin ve elbise yapımında kullanılan çeşitli kumaşların olduğu görülmektedir.

Mehmed Ağa'nın semmûr, sincap, nâfe¹¹⁰ ve kakum¹¹¹ kürklerine sahip olduğu görülmektedir. Bu kürkler al, göğez, gümüşi, yeşil, mavi çuka, gezi ve şala kaplı bulunmaktadır. Mehmed Ağa'nın sahip olduğu kürkler; gümüşi geziye kaplı sincap kürk (1 aded), göğez üzerine kaplı işleme sincap (1 aded), kaplama Moskov nafe sincabiye ve binış kürk (2 aded), sincap kürk takım (1 aded), çuka kaplı gocuk kürk (1 aded), nâfe kürk (4 aded), mâ'î geziye kaplı binış cebe ve şak kürk (aded 2), mağrib şalı üzerine kaplı kürk (1 aded), al mağrib şalina kaplı müretteb semmûr kürk (1 aded), al şala kaplı müretteb semmûr binış kürk (1 aded), yeşil çukaya kaplı yeleklü semmûr kürk (2 aded), kaplı binış semmûr kürk (1 aded), geziye kaplı semmûr kürk (1 aded), kakum binış ve cebe kürk (1 aded), kakum kürk takım (1 aded) olarak tespit edilmiştir. Bunlarla birlikte 1 aded biçilmiş gezi kürk kabı bulunmaktadır.

Sahip olduğu diğer giysileri İngiliz-kârî kuşak (4 aded), biçilmiş hind takası entari (1 aded), biçilmiş İstanbul işlemesi entari (1 aded), Edirne-kârî futnasi berce (7 aded), İngiliz-kârî kuşak (4 aded), İngiliz muhabbet câmesi (1 aded), efreci fesi (6 aded), nuhâs yaldızlı üskûf (1 aded), mâ'î şal üzerine cedîd destar (1 aded), işleme destar puşidesi (1 aded), futa (1 aded), çizme (4 aded), pabuç (1 aded) ve katurluk tabir olunur ayakkabı (1 aded) olarak belirtilebilir.

Kumaşlar; Mehmed Ağa'nın tereke kayıtlarından çeşitli kumaşlara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu kumaşlar genellikle ipekli, pamuklu ve yünlü kumaşlardır.

¹⁰⁹ Türkal, *a.g.m.*, s.222-225.

¹¹⁰ Postları kürk olan hayvanların göbek tarafı parçaları ile yapılan kürk. Koçu, *a.g.e.*, s.179.

¹¹¹ Gövdesi beyaz ve kuyruğu siyah bir küçük hayvan ve bunun postundan yapılan kürk, Koçu, *a.g.e.*, s.140.

İpekli kumaşların başında Halep sevaisi¹¹² gelmektedir, beyazlı (1 top), mor çubuklu (1 top), çubuklu (1 top), sarı (1 top), kakılı (1 top), gümüşü üzerine telli (2 top), mâi telli (1 top) olmak üzere toplam 14 top Halep sevaisi bulunmaktadır. Yine ipekli bir kumaş türü olan ve elbiselerde astarlık olarak kullanılan bayağı ve sade 5 top hümâyun bulunmaktadır. Genellikle entari yapmak için kullanılan ve ipekli bir kumaş türü olan gezi¹¹³ de Mehmed Ağa'nın tereke kayıtlarında yer alır. Edirne-kârî elvan gezi (65 top), Edirne-kârî gezi (30 aded), Edirne-kârî gezi parçaları (8 aded), mâi gezi üzerine işleme (1 top), fındıklı gezi üzerine işleme (1 top) ve ala geziye bağlı bir miktar parçalar (8 aded) bulunmaktadır. İpek ve pamuk ile dokunan kumaş türü olan Edirne-kârî (6 top), Edirne-kârî çitari¹¹⁴ (4 aded), İstanbul çitarisi (2 çift)'ne rastlanmaktadır.

Yünlü bir kumaş türü olarak bilinen şal¹¹⁵ da kayıtlarda yer alan bir diğer kumaş türüdür. Al çar şal, merpuç revanlık al ve sayılı şal, fermayış şal, göğez çiçekli donluk şal, turuncu beldar şal, çubuklu şal, turuncu dallı lacivert şal, Niğde şal, al iri dallı şal, İngiliz şalı olmak üzere toplam 13 adettir.

Bunların yanında kayıtlarda beyaz telli (1 top), pembe gezi üzerine işleme entarilik (1 aded), beyaz işleme telli entarilik (2 aded), beyaz eteklik sade entarilik (1 aded), İstanbul işlemesi entarilik (1 aded), beyaz üzerine işleme (2 top), İstanbul işlemesi (1 top), Karaca Hindî (2 aded), entari astarı (10 top), cedîd astar (2 aded), astar ve boğası (2 top), astar (...) (3 aded), elvani işleme astarı (1 aded), Moskov çiti taraklı (1 top), Leh basması (7 top), İngiliz basma parçaları (1 aded), paze parçaları, mâi saçaklı al çuka (4 aded), çuka parça (5 aded), beyaz eskitme (1 top) Yenişehir kulası ve alacası (2 top) gibi özellikleri belirtilen kumaşlara rastlanmaktadır. Ayrıca 1 aded Selanik keçesi, köhne pembe kiçe, kaba kiçe ve 8 aded sarı sahtiyan¹¹⁶ bulunmaktadır.

Ev eşyaları; Tereke kayıtlarına geçtiği üzere Mehmed Ağa'nın sahip olduğu mefruşat malzemeleri arasında oturaklar, seccadeler, halı ve

¹¹² Koçu, *a.g.e.*, s.204.

¹¹³ Koçu, *a.g.e.*, s.124.

¹¹⁴ Koçu, *a.g.e.*, s.77.

¹¹⁵ Koçu, *a.g.e.*, s.213.

¹¹⁶ Cilalı deri, KT, s.558.

kilimler, yatak, yorgan ve yastıklar, perdeler, eşya saklamaya yarayan araçlar yer almaktadır

Osmanlı mefruşat malzemeleri arasında minderler ve şilteler dönemin yaşam tarzını yansıtmaktadır. Mehmed Ağa'nın eşyaları arasında mak'ad adı verilen minderler ve şilteler bulunmaktadır. Basma ve kutnî, Leh basması, al çuka, köhne mâî çuka, göğez ihram, çuka, köhne çuka olmak üzere 31 aded mak'ad minder ve ayrıca mak'ad saçağı bulunmaktadır. Köhne, çuka, sagir çuka ve götsüz olmak üzere (5'i büyük mabeyn odasında) 63 aded minder bulunmaktadır. Bunların yanında döşeklerin ve minderlerin üzerine serilen basma, köhne kırmızı çuka, köhne paze ve basma, kutni, sagir, kebir ve Leh-kârî (büyük odada) 49 aded şilte¹¹⁷ ve basma, kutnî ve işleme atlas üzerine 10 aded köşe şiltesi bulunmaktadır. Minder üzerine örtü olarak serilen ihramlar¹¹⁸ da bu başlık altında verilecektir. Mâî boyalı, beyaz, siyah, sakız dallı şeritli ve köhne olmak üzere 29 aded ihram bulunmaktadır. Bunlara ek olarak 4 aded cedîd minder kılıfı bulunmaktadır.

Mehmed Ağa'nın koyun postu, kaliçe, müsta'mel beyaz ve yeşil, kalubdanlu sevai işlemeli, köhne banaluka, köhne kaliçe, köhne kaliçe makreme olmak üzere 9 aded seccadesi olduğu tespit edilmiştir.

Halı ve kilimeler ev döşemesi için kullanılan malzemelerdi. Mehmed Ağa'nın tereke kayıtları arasında da halı ve kilimlere rastlanmaktadır. Biri köhne olmak üzere 5 aded Şehirköy kilimi, 1 aded Türkmen kilimi, 1 aded köhne kilim, 10 aded Yanbolu kebesi, 2 aded kebe, 1 aded Karahisar kaliçesi, 5 aded Mısır hasırı bulunmaktadır.

Mehmed Ağa'nın eşyaları arasında 1'i köhne olmak üzere 10 aded yatak şiltesi bulunmaktadır. Bununla birlikte 3 aded alaca döşek mevcuttur. Basma, sevai, kutnî, köhne çiçekli olmak üzere 43 aded yorgan bulunmaktadır. Başta Mısır çarşafı olmak üzere toplam 55 aded çarşaf bulunmaktadır. Mehmed Ağa'nın sahip olduğu yastıkların sayısı dikkat çekicidir. Yastık, yüz yastığı, baş yastığı, köşe yastığı olmak üzere

¹¹⁷ Yün döşek veya ot minder üzerine yapılan pamukla dolmuş hafif ve yumuşak döşeme, KT, s.613-614.

¹¹⁸ Yere veya minder üzerine yayılan ve çarşaf ve yorgan gibi kullanılan havlu veya yün yığını, KT, s.68.

toplam 268 aded yastık bulunmaktadır. Bunlardan baş yastıkları basma (26 aded), banalukakârî, kadife, köhne kadife, basma, beyaz ihram ve Halep sevai yastıklar 160 aded, basma, yemeni, paşa çekmesi yastıklar 40 aded, atlas üzerine, basma İngiliz-kârî, kutnî köşe yastıkları, 42 adettir. Bunlarla birlikte 14 aded gılabdanlı kadife yastık yüzü bulunmaktadır. Bunların yanında cedîd kebir (14 aded) ve cedîd sagir (17 aded) olmak üzere 31 aded havlusu mevcuttur.

Mehmed Ağa'nın tereke kayıtlarında 8 aded kapı perdesi, 5'i basma olmak üzere 24 aded pencere perdesi ve 9 aded boyalı çarşafa gece perdesi bulunmaktadır.

İçlerinden çeşitli eşyalar çıkan yeşil, selvi, müsta'mel mercani, sedefkârî kehribar olmak üzere 4 aded sandık ve 1 aded çekmece bulunmaktadır.

Mehmed Ağa'nın konağında şamdan, mumluk, hokka, ayna gibi dekoratif ve kişisel eşyalar da mevcuttur. Tereke defterine Sagir, sîm, sîm kabaralı, Hemedan olmak üzere 6 aded şamdan, tombak ve siyah meşin üzerine sîm kabaralı olmak üzere 4 aded mum tablası, sîm hokka ve şem'dan, sîm şem'dan ve mikras, sagir sîm gülabdan (2 aded), buhurdan (1 aded), sîm ve sade olmak üzere 3 aded hokka 1 aded kutusu, Nemçe-kârî maden hokkali devât (1 aded) kaydedilmiştir. Bunların dışında 4 aded sîm tarak, harem divanhanesinde çalar saat (1 aded), piriç tuftufe (?) (1 aded), İngiliz-kârî, vasat, yıldızlı oymalı sagir olmak üzere 5 aded ayna bulunmaktadır.

Mehmed Ağa'ya ait olan Yahya Fakif çiftliğinin mefruşat Mehmed Ağa'nın konağına taşınmıştır. Bu eşyalar arasında basma kırmızı çuka zemin minderi gibi 39 adet minder, minder kılıfı, çuka ve basma, mai ve kırmızı olmak üzere 34 aded mak'ad, basma, kırmızı kadife, köhne, çit, kadife, çit köşe yasdığı, köhne kadife, sarı ihram olmak üzere 144 aded yastık, basmalı yorganlar, döşek (2 aded), basma şilteler, çarşafklar, kapı ve pencere perdeleri, yine oturmak için kullanılan köşe yastıkları, kaliçe ve meşin seccadeler, kilim ve keçeler bulunmaktadır.

Mefruşat malzemeleri dışında sagir ve kebir mir'at (2 aded), sandık içinde hırdavat, İslimye-kârî tüfenk (4 aded), nuhâs mangal (aded), evani nuhâs, eski sandalyeler, ambarda oda içinde bakar, câmus, ganem ve keçe ciltleri (300 guruş), mermer fiskıyye, talak mermer (11

aded) ve bir tekne, hamam kurnası ve mermer parçaları, küfeki¹¹⁹ tomruk ve kaygan ve tekne ve kuyu bileziği¹²⁰ (200 guruş), talebe tahtası, cam topacı tabir olunur sütun (18 aded) konağa taşınan eşyalar arasındadır.

Mutfak malzemeleri; Mehmed Ağa'nın konağında bulunan mutfak eşyaları arasında tabak, kaşık, bıçak, bardak, fincan, sürahi, tepsi, sahan, havan, tas, ibrik, leğen, kova, güğüm, kantar gibi araç ve gereçlere rastlanmaktadır. Ayrıca ısınmak ya da mutfakta bir şey pişirmek için kullanılan mangallarda¹²¹ bulunmaktadır. Bu mangalların özellikleri nuhâs, sarı dökme, sîm kaplamalı olarak belirtilmiştir. Mutfakta kullanılan araç gereçlerin sayısı oldukça fazladır. Örneğin Yenice-Kari olarak adlandırılan 40 aded fincan ve aynı şekilde adlandırılan 15 aded şerbet fincanı bulunmaktadır. Dolapların içinde bulunan tabak, bardak, vesair kaplar 200 aded olarak kaydedilmiştir. İftariyye takımları ve bakırlar yine 200 adettir.

Tütün ve nargile malzemeleri; Mehmed Ağa'nın tereke kayıtlarında bulunan tütün ve nargile ürünlerine bakılarak tütün kullandığı söylenebilir. Bununla birlikte konak ve köyde bulunan 10.000 guruş kıymetinde tütüne bakılarak ticaretini yaptığı da düşünülebilir.

Mehmed Ağa'ya ait tütün ve nargile malzemeleri tirkeş basma ve kiraz çubuğu mae takım (2 aded), sargılı sare duhan çubuğu (1 aded), köhne kiraz çubuğu mae takım (8 aded), köhne imamesiz sargılı çubuk (19 aded), kehribar takımı kiraz (...) çubuk (9 aded), sîm sırlı sagir margula mae şişe ve marpuç ve kehribar ağızlık (1 aded), eski maden sarracı sîm kaplı (1 aded), sîm nargule köhne şişeli (1 aded), sîm sırlı nargule mae şişe (1 aded), sîm yıldızlı sırlı nargule mae marpuç (2 aded), Nemçe-kârî nargule şişesi (2 aded), sîm nargule mae şişesi (1 aded) olarak kaydedilmiştir.

Mehmed Ağa'ya Ait Alacak Kayıtları

¹¹⁹ Küfeki taşı, bir cins kabaca taş ki, adi mezar taşı olur ve ocak vesairede kullanılır. KT. s.930.

¹²⁰ Kuyunun ağzına konulan yekpare delikli taş, taş halka, KT, s.281.

¹²¹ Oda içinde teshin için veya mutfakta bir şey pişirmek ve kaynatmak için yapılmış kömür vaz'ına ve içinde kömür yakmaya mahsus bakır yahut pirinç veya sacdan yapılmış kap, KT, s.974.

Defterin 65B-68B varakları¹²² arasında Mehmed Ağa'nın bazı kimselerde, kaza ve kura ahalilerinde bulunan alacaklarının yazılı olduğu defter kaydedilmiştir. Alacak listesi aktarılmadan evvel bu defterin Mehmed Ağa'nın kendi imzasını içerdiği belirtilmiştir.

Mehmed Ağa'nın Edirne ve çevresindeki ekonomik hayatı kontrol ettiği anlaşılmaktadır. Devlet görevliler, âyanlar, çeşitli esnaf grupları, sarraflar ve ocak ağalarının Mehmed Ağa'dan borç aldıkları görülmektedir.¹²³ Mehmed Ağa'nın ekonomik faaliyetlerini Kadri Bey ve sarrafı Gaspar ile yürüttüğü anlaşılmaktadır.

Tablo 1: Mehmed Ağa'ya Borcu Bulunan âyanlar

Borçlu	Alınacak (Guruş)
Gümülcine voyvodası sabık Sirozi İsmail Bey merhumun oğlu Mehmed Beyin gayr-ı ez-teslim zimmeti.	65.096
Hırsova âyanı Uzun Hacı Ali Ağa'nın ba-temessük zimmeti.	1.435
Keşan âyanı Ataullah ağa ahali-i kaza ile Hacı Abdullah zimmeti.	35.386 Kadri Bey'in makbuzu: 28.489
Zağra-yı Atik kazası âyanı Hacı Faris Efendi'nin ba-temessük zimmeti.	15.000
Cuma-yı Atik âyanı Hacı Ali Ağa'nın ba-temessük zimmeti.	5.000
Malkara âyanı sabık Ali Ağa'nın ba-temessük zimmeti.	200
Hayrabolu Ayanın Ömer Ağa'nın ba-temessük zimmeti Kiracı Deli Hüseyinden dolayı.	1.312,5
Keşan âyanı Ataullah Ağa'nın hınta bahasından ba temessük zimmeti.	1.500 Kadri Bey'in makbuzu: 0

¹²² Görüntü 68-71 arasındaki varaklardır.

¹²³ Alacak tablosu transkripsiyonunun tamamı için bkz. Gizem Yılmaz, *Edirne Âyanı Dağdevirenzade Mehmed Ağa (?-1817)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2022. s. 51-61.

Sabık İncecik âyanı Gürcüoğlu Mehmed Ağa'nın ba-temessük zimmeti.	8.250 Kadri Bey'in makbuzu: 2.750
Malkara âyanı sabık Osman Ağa'nın ba-temessük zimmeti.	5.000

Mehmed Ağa'nın Taşınmaz Varlıkları

Mehmed Ağa'nı tereke defterine kaydedilen unsurlar arasında taşınmaz mal varlıkları da vardır. Deftere ait 71-74 numaralı görüntüler 69A-70B varaklarına denk gelmektedir ve bu varaklar arasında Mehmed Ağa ve aile fertlerine ait çiftlik binaları ve içinde bulunan ürünler hakkında detaylı bilgiler bulunmaktadır.

Mehmed Ağa'nın konağının karşısında zevcesi Ayşe Hanım'ın üzerine olan Avcı çiftliğinde üç hizmetkâr odası ve bir fırın ve sundurma ve bir samanlık ve bitişiğinde iki kethüda odası ve dışında bir ambar, ambarın bitişiğinde iki oda ve bir miktar bahçesi bulunmaktaydı.

Yahya Fakih çiftliği yanında iki aded asiyabı¹²⁴ olduğu anlaşılmaktadır.

Edirne civarında Yahya Fakih karyesinde dört pulluk değerinde Kebir çiftliği; binaları on aded evden oluşmaktadır. On iki oda bitişiğinde üç ve başka üç oda daha, hamam, kiler ve mutfak, tatlı su akan bir bahçe, kömürlük dışında dokuz oda ve onun bitişiğinde diğer bir kahve odası, iki odalı köşk ve kahve odası ve tatlı su akan sofa ve bir kahve odası, mutfak toplam yirmi yedi odayı içeren binalarından başka çiftliğin hizmetkârları ve nazırına tahsis edilen on üç oda, mutfak, kiler ve buzhane ve hayvanlara tahsis dört ahır ve ve harman suffesi¹²⁵, merdiven, koyun ve öküz gölgeliği, büyük ve küçük iki bab bağ, dört dönüm bahçe ve bitişiğinde iki göz asiyab, bir ahırını içine alan tahminen iki bin keyl tahum istîab ettirilenlerine bir oda büyük çiftliktir.

¹²⁴ Su değirmeni, KT, s.36.

¹²⁵ Dış kapının iki tarafında taştan veya tahtadan oturmaya mahsus sedd veya peyke, KT, s.647.

Kebir çiftlikte bulunan bazı eşyalar eski Silistre valisi Mehmed Paşa için geride bırakılmıştır. Buradan anlaşıldığı üzere bu çiftliğe el konulmuştur. Bırakılan mefruşat malzemeleri arasında müstamel kadife yastık, minderler, mak'adlar, tepe keçe, Şehirköy kilimi, seccade, nuhâs mangal, kapı ve pencere perdeleri, yastıklar ve yaygı olarak kullanılan ihramlar bulunmaktadır. Kaydedilen mefruşatın toplam kıymeti 1.572 guruş olarak hesaplanmıştır.

Yine zevcesi Ayşe Hanım'ın üzerinde Küçük çiftlik diye anılan bir pulluk değerinde bir çiftlikleri daha vardır. Adı geçen çiftlik; dâhilde üç oda ve hariciyesinde üç hizmetkâr odası ve bitişiğinde kiler ve kethüda odası ve hayvanlara mahsus büyük ahır ve samanlık ve hiriciyede ambarının keyl-i tohum istiab ettirilen bir çiftlik olarak kaydedilmiştir.

Ada kasabasına tâbi Çöke Tatarı çiftliği Mehmed Ağa'nın oğlu Said Bey'in üzerindedir. İki pulluk değerinde çiftliğin içerisinde ve dışında on oda ve bir kahve odası ve abdesthane ve bir mutfak ve hamam binalarından oluşan çiftliğin hizmetkârı ve nazırına tahsis edilmiş sekiz oda ve iki ahır ve büyük samanlık ve bir büyük ambar ve öküz gölgesi bulunmaktadır. Çiftlikle birlikte senelik sekiz yüz guruş icareli bahçe ve dışında bulunan senelik beş yüz guruş icareli bir bakkal dükkânı ve bir mumhane ve yine senelik üç yüz guruş gelen bir halk değirmeni olduğu kaydedilmiştir. Çiftlikte kıymeti 1.031 guruş olarak hesaplanan benzer mefruşat malzemeleri bulunmaktadır. Bunlardan dikkat çekenleri Kıbrıs basmasından ve Moskov çitinden mak'adlar ve yastıklar, Bulgar işi kilimler olmuştur.

Yine Ada nahiyesine tâbi iki pulluk değerindeki Alıçlı çiftliği dışında ve içinde yedi oda ve abdesthane ve sofa bulunan binalarından başka çiftliğin hizmetkârı ve nazırına tahsis dört oda ve bir kiler ve bir mutfak ve fırın ve iki büyük ahır ve samanlık ve büyük ambar ve öküz gölgesini kapsayan iki bin keyl tahum istiab eden yüz dönüm miktarı koru deftere kaydedilmiştir.

Edirne kazasında Çöke nahiyesine tâbi Timurhanlı çiftliği 4 pulluk değerindedir. Çiftlik dâhilinde ve haricinde sekiz oda bir kiler ve bir mutfaktan başka nazır ve hizmetkâra mahsus altı oda ve büyük ve küçük üç ahır ve üç ambar ve samanlık ve öküz ve hergele gölgelikleri ve çiftliğin bitişiğinde tahminen on iki dönüm bahçe bulunmaktadır.

Havass-ı Mahmud Paşa kazasına tâbi Hasgöğü çiftliği on pulluk değerindedir. Çiftlik binaları beş oda ve bir kiler ve bir mutfak, hizmetkâr ve nazırına mahsus üç oda ve küçük diğer iki ambar ve iki ahır ve samanlık olmakla birlikte bir hergele gölgeliğini içine alan tahminen üç bin keyl tohum istiab eden tarlaları ile çiftliğin bitişiğinde senelik yedi yüz elli guruş bir bakkal dükkânı ve bahçe, bir kahve dükkânı bulunmaktadır.

Ailesine ait bir başka mülk Baba-yı Atik kazasına tâbi İmampazarı çiftliğidir ki oğlu Abdülkadir Bey ve Cafer (?) Said Bey üzerinedir. Çiftliğin konağında altı oda ve bir sofa ve tahtında (aşağıda) bir büyük ambar ve üç büyük ahır ve bir samanlık ve iki öküz gölgeliği ve hizmetkâr ve nazırına tahsis edilmiş iki oda ve bir mutfak ve bir bahçıvan odası bulunmaktadır.

Yine zevcesi Ayşe Hanım üzerindeki Edirne kazasına tabi Lahnapaşa çiftliği iki pulluk değerindedir. Çiftliğin binaları bir oda Taşkule, bitişiğinde bir oda ambar, bir oda ahır büyük öküz gölgeliği, bir büyük samanlık, hizmetkâr ve nazırlarına mahsus dört odadan oluşan tahminen iki bin keyl tohum istiab eden tarlalar ile civarında bulunan senelik hâsıl olur iki köşe değirmen, bir kıta bahçe ve kışlak ile birlikte küçük çiftliktir denilerek kaydedilmiştir.

Havass-ı Mahmud Paşa kazasına tabii Karapınar karyesinde bir pulluk değerinde çiftliğinin kaydı hizmetkâr ve nazırına mahsus iki oda, bir ambar, bir ahır ve bir samanlık, bir miktar avlusu bulunan tahminen beş yüz keyl tohum istiab eden tarlalarına civarında bulunan senelik yüz guruş icareli bir bakkal dükkânı ile mukayyed çiftliktir şeklinde yapılmıştır.

Tablo 2. Bahsi geçen çiftliklerdeki hayvanların toplamı.

Karasığır öküzü	122 çift	İki yaşında câmus düvesi	1 re's
Camus öküz	52 çift	İki yaşında câmus malağı	1 re's
Camus ineği;	16 re's	Birer buçuk yaşında câmus malağı	20 re's
Sağmal camus,	5 re's	Üçer yaşında câmus malağı	12 re's
Karasığır	3 re's	Üçer yaşında dişi câmus	80 re's

boğası;		malağı	
Kısrak ve tay	241 re's	Erkek câmus düvesi	1 re's
Kısrak	98 re's	Karasığır danası	1 re's
Merkep	5 Re's	Karasığır ineği görülü	1 re's
Ester	6 re's	Câmus boğası	4 re's
Bargir	8 Re's	Görülü câmus ineği	8 re's
Malak	11 re's	Yeni Körpe Malak,	9 Re's

Tablo 3. Bahsi geçen çiftliklerdeki hububatın toplamı.

Mevzun Hınta	2.466,5 kıyye	Mevzun Çavdar	865 kıyye
Mevzun Kabluca	300 kıyye	Pirinç Kabluca	216 kıyye
Mevzun Şair	652 kıyye	Pirinç Şair	800 kıyye
Mevzun Alef	238 kıyye		

Varak 65A ve 65B'de Mehmed Ağa'nın oğlu Abdülkadir Bey'in üzerinde bulunan konak ve ambarların mevcudiyetleri aktarılmıştır. Kayda geçirilen hububat konak ambarına taşınmıştır. Konak ambarında mevcut 5.000 kıyye, Yahya Fakih çiftliğinden getirilen 981 kıyye, Tatarpazarı çiftliğinden 1.400 kıyye, Timurhanı çiftliğinden 1.420 kıyye, Alica çiftliğinden 1.727 kıyye toplam 9.878 kıyye köhne hınta kaydedilmiştir. Mehmed Ağa emriyle habbazan esnasına 1.225 kıyye verilmiş toplam 8,603 kıyye olarak hesaplanmıştır. Yine konak ambarında 3.000 kıyye şair bulunmaktadır. Tararpazarı çiftliğinden 560 kıyye, Alica çiftliğinden 87 kıyye, Yahya Fakif çiftliğinden 415 ve yine Yahya Fakif çiftliğinden gelen 570 kıyye ile toplam 4.632 kıyye arpa bulunmaktadır. Yahya Fakih çiftliklerinden ve Tatarpazarı çiftliğinden çavdar toplam 679 kıyye, Yahya Fakih çiftliklerinden kabluca 751, keten 11,5 kıyye, iskele ambarında mevcut bulunan mısır 76,5 kıyye, iskele ambarında mevcut kereste 2.500 guruş değerindedir.

Nakliye masrafları çok olacağından Zikr-i Ati çiftliği ve Memlüdepe çiftliği ambarlarında 2,130 kıyye hınta, 400 kıyye Timurhani mısır, 500 kıyye Çiftlik-i Hasköy şair, 150 kıyye Çiftlik-i Alica Paşa şair bırakılmıştır.

314 numaralı Edirne Şer'iyye Sicili'nin 74'üncü görüntüsü 70B-71A varaklarına denk gelmektedir. Bu varaklar arasında Mehmed Ağa ve aile fertlerine ait tarla, kışlak, dükkân, arsa, sebze bahçesi, konak, değirmen gibi çeşitli taşınmaz mülkleri kaydedilmiştir.

Mehmed Ağa'ya ait Baş Ağıl Mandırası, Karavankaya, Kavak Takulu Lahnağaşa kışlaklarında 327 re's inek ve buzağı ve bir çoban tarafında sürülen 8.000 re's Balkan koyunu bulunmaktadır. Ayrıca Karapınar karyesi kışlağında 305 re's boz tabir olunur inek ve buzağı ve tosun mevcuttur.

Mehmed Ağa'nın zevcesi Ayşe Hanım'ın üzerinde bulunan konak, bahçe, dükkân ve sair şöyle kaydedilmiştir; Konak bitişiğinde yirmi dönüm dolaplı bahçe içine dutluk ve çeşitli aletler olan bir kıta bahçe Timurtaş karyesinde mevcut olan bahçe ile hala kasabbaşımız efendinin mübadele olunmuştur.

Edirne civarında Yarım denem yerde Tunca üzerinde bulunan senelik 1,500 guruşluk çardaklı iki öküz asiyabı. Edirne civarında Tekkekapa'da Eski Menzilhane olarak bilinen mahalde bulunan kırk üç adet kıbti odası ve aynı yerde bulunan kırk kıbdi odası, üç dört bab reaya odaları ki üç kıta reaya ve kıbtıyana tahsis edilmiş odalar, bahçe sebzesi satmak için Kafes Kupusunda bulunan bir sebze dükkânı, Sakalar İskelesi'nde bulunan senelik 150 guruşluk on bir göz tuz mahseni, Alipaşa Çarşısı'nda aşağı kapıda aylık 8 guruşluk bir çorapçı dükkânı, aylık 8 guruşluk bir bezar dükkânı, Kıpti odaları bitişiğinde bir ekmekçi fırını ve bir kahve dükkânı, Yeniimarete bir oda harab sahilhane arsası, Edirne'de Cezmciler içinde senelik 500 guruşluk han.

Kızı Nazife Hanım üzerindeki mülkler; Kırca karyesinde Tunca üzerinde iki göz asiyab bir bakkal dükkânı ve ahır senelik 1.500 guruş. Konağın bitişiğinde İsmail Haseki'den satın aldığı arsa olarak kaydedilmiştir.

Mehmed Ağa'nın ailesine ait diğer mülkler; Yahşi Fakih karyesi civarında dolaplı bahçe ve dutluk tahminen otuz dönüm miktarı, senelik 80 guruş. Edirne'de tabakhane karşısında etraf ağası esbak Hacı İbrahim Ağa ile yarı yarıya mutasarrıf oldukları bahçe, senelik 350 guruş. Edirne'de Sakalar İskelesi karşısında Etraf-ı Şehir toprağında bulunan otuz dönüm miktarı dut bahçesi, senelik 250 guruş. Edirne'de

Yemiş Kapanı Hanı'ndan aşağı katta bir oda mahzen, senelik 60 guruş. Ali Paşa Çarşısı'nda başkapudan sayılınca yüz yirmi dördüncü gümrük nisfı olmak üzere bir kepenk dükkân, senelik 96 guruş. Cısr-i Mustafapaşa kazasına tabi (...) karyesinde bulunan menzilhane, senelik 600 guruş. Havza kazasında bulunan bir oda han, senelik 300 guruş. Ağaçpazarında bir oda kiremitçi dükkânı, aylık 7 guruş. Kerşhane yakınında harabe ahır, Taşlık denen mahalde araba hanı, Yeniimarete Kapaklıoğlu denilen yerde sekiz oda, aylık 8 guruş. Yeniimaret yakınında Ağa Cami-i ittisalinde bir ahır. Kıl hamamı karşısında bir harab dükkân. Edirne'de Yıldırım Bayezid civarında Kırmızı çiftliği denilen mahalde bulunan tahminen elli dönüm miktarı tarla, senelik 200 guruş. Paşamezarlığı denilen mahalde Tunca üzerinde dairatlardan bir göz değirmen ocağı, Sultan Bayezid vakfının dört göz değirmenlerinden bir göz değirmen.

Oğlu Abdülkadir Bey üzerindeki mülkler; Edirne'de sarayhane karşısında Basmacılar Hanı bitişiğinde bulunan bir terzi dükkânı ve oda, 60 guruş. Dendan (?) altında bir bab tuzcu mahzeni senelik 50 guruş, Edirne'de bulunan Selimiye Cami-i şerifi yakınında bir ekmekçi fırını ve üç (...) değirmen, Havass-ı Mahmudpaşa karyesinde bir deve asiyabı, senelik 300 guruş. Üsküdar karyesinde bir oda yel asiyabı, senelik 100 guruş. Edirne'de Cısr-i Sani bitişiğinde otuz dönüm miktarı dolaplı sebze bahçesi, senelik 50 guruş. Etraf-ı Şehir toprağında defterdar Elhacı adlı yerde 4 dönüm bağ, yine aynı yerde iki dönüm bağ, Keberlerde tahminen dört dönüm bağ, Mihaliç yakınında üç dönüm bağ, (...) dokuduğu (?) mahalde bir bab menzil.

Zevcesi Feride Hanım üzerinde Edirne'de Sultan Bayezid-ı Veli Cami-i şerifi karşısında Yeniimarete yeni fırın olarak bilinen bir fırın ve üç göz asiyab, Edirne'de Sultan Bayezid-ı Veli Cami-i şerifi civarında bir bab yağhane, İki Kapılı Han'da bir oda bulunmaktadır.

Vefat eden kızı Rukiye Hanım üzerindeki Tavuk kapısına aylık 10 guruş gelirli iki sebze dükkânı, Tekke bitişiğinde aylık 7 guruş gelirli bir kasap dükkânı kayıtlıdır.

Sonuç

Dağdevirenzade Mehmed Ağa XIX. yüzyılın başında Edirne âyanı olarak ortaya çıkmıştır. Âyanlığının ilk yıllarında Osmanlı devletinin

lojistiği için önemli bir görev olan nüzül emniyeti kendisine tevcih edilmiştir. 1808 senesine kadar nüzül emini olarak görev yapmış ve bir âyan olarak Rumeli'deki dağlı eşkıyalarını takip için görevlendirilmiştir. Bu noktada Mehmed Ağa'nın bazı itaatsizlikleri olmuş ve dağlı eşkıyaları ile birlikte hareket ettiği görülmüştür. Zorlu bir savaş dönemi içinde olan ve Rumeli'de eşkıyaların ve âyanların çıkardığı karışıklıklarla uğraşmak durumunda kalan III. Selim çareyi askeri reformlar gerçekleştirmekte görmüştür. Bunun için temelleri Anadolu'da atılan Nizam-ı Cedîd ordusu Rumeli'ye sirayet ettirilmek istenmiştir. Kadı Abdurrahman Paşa önderliğinde İstanbul'a gelen Nizam-ı Cedîd ordusu bazı devlet görevlilerini ve Rumeli Âyanlarını huzursuz etmeye başlamıştır. Nizam-ı Cedîd'in Rumeli'de yerleştirilme uygulaması ise Edirne ve İstanbul arasında yaşanacak olumsuzlukları tetikleyen unsur olmuştur. Rumeli'deki diğer âyanlar gibi sahip olduğu gücü elden bırakmak istemeyen Dağdevirenzade Mehmed Ağa da muhalif cephede yer almıştır. Osmanlı tarihinde isyanlar denilince akla gelen II. Edirne Vakası'nın liderliği Mehmed Ağa tarafından üstlenilmiştir. Önceden yeniçeri ortalarından birine mensup olduğunu düşündüğümüz Mehmed Ağa Edirne'deki yeniçerileri Nizam-ı Cedîd'e karşı ayaklandırarak isyanın fitilini ateşlemiştir. Karışıklıklar boyunca ahaliyi kışkırtmış, kardeşi Ahmed ve eniştesini Çorlu'daki olayları yönetmeleri için göndermiştir. Nizam-ı Cedîd askerinin geri çekilmesi ile sonuçlanan II. Edirne Vakası'nda Mehmed Ağa cezalandırılmak yerine gücüne güç katarak görevine devam etmiştir.

Bu tarihten sonra İstanbul'da yaşanan taht mücadelesinde Rusçuk âyanı Alemdar Mustafa Paşa öne çıkan isim olmuştur. Mustafa Paşa III. Selim'i tekrar tahta çıkarmak için İstanbul'a yürümüştür. Dağdevirenzade Mehmed Ağa'nın da bu sırada İstanbul'a geldiği anlaşılmaktadır. II. Mahmud'un Osmanlı tahtına çıkarılmasından sonra Alemdar Mustafa Paşa diğer âyanları İstanbul'a davet ederek varlıklarını padişahın güvencesine alacakları Sened-i İttifak metnini imzalatmıştır. Dağdevirenzade Mehmed Ağa'nın ismi bu Sened'de geçmemekle birlikte kendisinin Alemdarın desteğini alarak Edirne Bostancı Ocağına bostancıbaşı olarak tayin edilmiştir.

Edirne konumu gereği çok hareketli bir mevkidir. Pek çok memur Rumeli'ye tayin edildiğinden buradan geçmek durumunda, Meştay-ı

Hümâyûn burada kurulmakta vezirler burada bir süre ikamet etmektedir. Bunların tayınlarını karşılamak Edirne âyanına, buranın güvenliğini sağlamak Bostancıbaşısına düşmektedir. Bu yüzden Dağdevirenzade Mehmed Ağa Edirne'nin konumu gereği önemli bir mevkiye sahip olmuştur. Burada elde ettiği nüfuza sahip çıkmak için kendi varlığını müdafaa etmek zorunda kalmış Bostancıbaşılığı görevinde iken çeşitli şekillerde görevini aksatmıştır. Bostancıbaşılığı görevinde iken en çok müdahil olduğu olay Osmanlı-Rus savaşı olmuştur. Menzillerin güvenliğini sağlamak, askeri destek vermek, asker kaydetmek, ordunun zahire ihtiyacını karşılamak konusunda Mehmed Ağa görevi gereği ilk başvuru kişi olmuştur.

Sultan II. Mahmud İstanbul'daki otoritesini ispatladıktan sonra taşrada merkezi otoriteyi sağlamak için reformlar gerçekleştirmeye başlamıştır. Reformların ilk ayağı olarak da âyanların ortadan kaldırmaları gündeme gelmiştir. Âyanların idam edilmeleri için çeşitli suçlamalar yöneltilmiş ve farklı görevler verilerek bölgelerinden uzaklaştırılmışlardır. Bu süreçte Dağdevirenzade Mehmed Ağa da surre emaneti göreviyle hacca gönderilmiştir. Şam valisi Salih Paşa'ya verilen emir üzerine Kasım 1817'de Müzeyrib denen mevkide idam edilmiştir.

Mehmed Ağa'nın tereke kayıtlarına bakıldığında ise ciddi miktarda mal varlığı elde ettiği anlaşılmaktadır. Eşleri ve çocukları üzerine çeşitli mevkilerde çiftliği bulunan Mehmed Ağa pek çok farklı mülke, bahçeye ve dükkâna sahiptir. Bu mülkler ve bahçeler aylık ve yıllık olarak kiralanmaktadır. Ayrıca aile üyelerine ait çiftliklerde çeşitli ve çok miktarda tahıl ve hayvan bulunmaktadır. Mehmed Ağa'nın servetinin bir kısmını da kendi tasarrufunda olan bu ürünler oluşturmaktadır. Bunun yanında çeşitli devlet görevlilerine, âyanlara, sarraflara, dükkân sahiplerine borç verecek kadar Edirne ve çevresindeki ekonomik hayatı kontrol ettiği görülmektedir.

Konak ve çiftliklerinde bulunan mefruşat malzemeleri ve mutfak eşyalarının miktarı konuklarının da bir hayli fazla olduğunu düşündürmektedir. Muhallefatında rastlanan madeni eşyaların çoğunlukla gümüş olması serveti hakkında bilgi vermektedir. Mehmed Ağa'nın sahip olduğu semmûr, sincap, nâfe, kakum gibi kürkler ve çeşitli kumaşlardan yola çıkarak giyim kuşamına dikkat ettiği anlaşılmaktadır. Mehmed Ağa'nın alışkanlıkları hakkında bilgi veren

diğer bir kayıt tütün ve nargile malzemeleridir. Bu kayıtlara göre kendisinin bir tütün kullanıcısı olduğu söylenebilir. Yine kendisine ait atları, at koşum takımları ve özellikle ateşli silahlarının bulunması Mehmed Ağa'nın askeri olarak aktif bir şahsiyet olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

BOA, Cevdet Tasnifi, Askeriye, nr. 1113/49325.

BOA, Cevdet Tasnifi, Dahiliye, nr. 159/7920.

BOA, Cevdet Tasnifi, Darphane, nr. 42/2088.

BOA, Cevdet Tasnifi, Maliye, nr. 368/15125, 788/31797, 788/31797, 516/21091.

BOA, Cevdet Tasnifi, Saray Mesalihi, nr.48/2401.

BOA, Cevdet Tasnifi, Zabtiye, nr. 41/2015

BOA, Hatt-ı Hümayûn Tasnifi, nr. 536/26344, 96/3884, 49/2345, 78/3009-A, 339/19405, 965/41267, 1296/50368, 965/41267-D, 983/41654-S, 499/24454, 1223/47814-B, 977/41523, 504/24855, 1006/42194, 963/41216, 980/41593, 969/41368-M, 501,24542, 277/16308, 1137/45272-A, 1003/42099-C, 1006/42213, 1004/42118-F, 1223/47803-C, 1223/47803-E, 1223/47814, 1260/48721, 278/16375, 343/19619-B, 517/25264.

BOA, Meşihat Tasnifi, 314 Nolu Edirne Şer'iyeye Sicili.

Kitap ve Makaleler

Ahmed Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*, Haz. DüNDAR GÜNDAY ve MÜMIN ÇEVİK, IV, V, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1994.

Akyıldız, Ali. "Sened-i İttifak'ın İlk Tam Metni", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2 (1998), İstanbul, s. 209-222.

Asım Efendi. *Asım Tarihi*, Haz. Ziya Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, İstanbul 2015.

Başer, Alper. *Eşkiyalıktan Ayanlığa Kırcaalili Emin Ağa*, Çizgi Kitapevi, Konya 2014.

Beydilli, Kemal. "Alemdar Mustafa Paşa", *DİA*, II, 1989, s. 364-365.

Câbî Ömer Efendi. *Câbî Târihi (Târîh-i Sultân Selim-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sâni)*, Haz. Mehmet Ali Beyhan, I, II, Ankara 2003.

Gökçe, Cemal. "Edirne Ayanı Dağdevirenöğlü Mehmed Ağa", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 22 (Mart 1967), s. 97-109.

İnalçık, Halil. "Sened-i İttifak Ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", *Belleten*, XXXI, 124 (1967), s. 603-622.

İnalçık, Halil. *Devlet-i'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV*, IV, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2020.

Jorga, Nicolae. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Nilüfer Epçeli, V, Yeditepe Yay., İstanbul 2017.

Karaçay TÜRKAL, Merve. "Bağdat Valisi Ahmed Paşa'nın Muhallefatı (1692-1694)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 52 (2021), s. 213-237.

Karakuş, Sadık Emre. *270 Nolu Edirne Şer'iyye Sicili (H.1216-1217/ M.1801-1803)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2011.

Karakuş, Sadık Emre. *Osmanlı İdaresinde Edirne (1789-1839)*, Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2018.

Koçu, R. Ekrem. *Türk Giyim Kuşam Ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yay., 1969.

Mustafa Nuri Paşa. *Netayic Ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, Haz. Neşet Çağatay, III, IV, T.T.K. Yay., Ankara 1987.

Nehir, Nurullah. *219 Nolu Mühimme Defterinin Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi (1-60)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2015.

Özcan, Tahsin. "Muhallefât", *DİA*, 30 (2020), s. 405-406.

Özkaya, Yücel. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağlı İsyanları (1791-1808)*, T.T.K. Yay., Ankara 2020.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1993.

Polat, Serkan. "Çapanoğlu Ahmed Paşa'nın Muhallefâtı", *Tarih Okulu Dergisi*, 24 (2015), s. 85-120.

Şânî-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi. *Şânî-zâde Târîhi (1223-1237/1808-1821)*, Haz. Ziya Yılmaz, I, II, Çamlıca Yay., İstanbul 2008.

Şemseddin Sami. *Kâmûs-ı Türkî*, Haz. Raşit Gündoğan vd., İdeal Kültür Yay., İstanbul 2015.

Türe, İskender; KAYNAR, Selim. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul 2017.

Uçarol, Rifat. *Siyasi Tarih 1789-2012*, DR Yay.

Uğur, Yunus. "Şer'iyye Sicilleri", *DİA*, XXXIX, 2010, s. 8-11.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı. "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten*, XXXV, 138 (Nisan 1971), s. 245-302.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, T.T.K. Yay., Ankara 2010.

Yıldız, Murat. "15.-19. Yüzyıllarda Edirne'de Asayışı Sağlayan Bir Kurum: Edirne Bostancı Ocağı", *History Studies*, III, 3 (2011), s. 384-394.